Marksist İdeoloji ve Edebiyat

Prof. Dr. Onur Bilge Kula

Kangurtu Yayınları

Marksist İdeoloji ve Edebiyat ○ Prof. Dr. Onur Bilge Kula

ÖZGEÇMİŞ

Onur Bilge Kula, 1954'de Kayseri'de doğdu. Orta öğrenimini bu kentte tamamladı. 1972-1974 yılları arasında Berlin Teknik Üniversitesi'nde "maden mühendisliği" okudu. 1974'de Türkiye'ye döndü. 1978'de A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Alman Akademik Değişim Kurumunun doktora bursunu kazanarak, aynı yıl yeniden Almanya gitti ve Berlin Özgür Üniversitesi'nde ikinci üniversite öğrenimi olarak 1979'da başladığı "Kültürlerarası Eğitim ve İletişim" bölümünü 1983 yılında tamamladı. Aynı Bölümde "Türk Göçmen İşçi Kültürü" üzerine doktora yaptı.

1986 yılında Çukurova Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak göreve başladı; 1988'de doçent, 1993 yılında da Mersin Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi. 1993-2000 yılları arasında Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi kurucu dekanlığı görevini yürüttü.

Yaşamı boyunca vazgeçilmez değerler olarak gördüğü temel haklar ve özgürlükler konusundaki duyarlılığı kapsamında akademik özgürlük ve özgür üniversite için de etkin savaşım verdi. Bu kararlı savaşımı nedeniyle, özellikle Kemal Gürüz başkanlığındaki YÖK ve o dönemin Mersin Üniversitesi yönetimince kamu görevinden çıkarma girişimine varan baskı ve yıldırmalarla karşı karşıya bırakıldı.

2003 başlarından beri Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Alman Kültüründe Türk İmgesi, Avrupa Kimliği ve Türkiye, kültürel kimlik, estetik ve yazın kuramı alanlarında çok sayıda kitap ve makale yayımlamıştır.

PROF. DR. ONUR BİLGE KULA

MARKSİST İDEOLOJİ VE EDEBİYAT

Kanguru Yayınları
Basım: Haziran 2009

ISBN: 978-9944-146-64-7
Sertifika No: 1207-06-009595

Genel Yayın Yönetmeni
Aydın Şimşek

Grafik/Tasarım
Nurgül Gökmen

Kapak Tasarımı
Banu Bulduk

Baskı
Kardelen Ofset
İncesu Cad. 96'lar Apt. 6/4
Kolej - Ankara
(0312) 432 23 78

Kanguru Yayınları
Konur sokak. No: 8/8
Kızılay - ANKARA
0312 419 77 42
asimsek70@hotmail.com

PROF. DR. ONUR BİLGE KULA

MARKSİST İDEOLOJİ VE EDEBİYAT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

I. MARKSİZM VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

I. 1. İdeoloji ve İdeoloji Eleştirisi 17
I. 2. Erk Aracı Olarak İdeoloji 19
I. 3. İdeoloji Eleştirisi 20
I. 4. Marksizm ve İdeoloji Eleştirisi 21

II. "ALMAN İDEOLOJİSİ" YA DA İDEOLOJİ KAVRAMININ MARKSİZME İÇKİNLEŞTİRİMİ

II. 1. Erk, İdeoloji ve Yabancılaştırım 23
II. 2. Tarih ve Toplumsal Bir Ürün Olarak Bilinç 26
II. 3. Dil ile Bilinç Arasındaki Diyalektik İlişki 28
II. 4. İnsanın Tözsel ve Ayırıcı Özelliği Olarak Bilinç 29
II. 5. Toplumsal İş Bölümü ve Sömürü Süreci 30
II. 6. Erk Aracı Olarak Devlet 31
II. 7. Giderilen Her Gereksinme, Yeni Gereksinmeye Yol Açar 34
II. 8. İnsanın Öz Eylemi Niçin Kendisine Yabancı Bir Erke Dönüşür 35
II. 9. Erk ve Yabancılaş(tır)ım 37
II.10. Marksizm Niçin Enternasyonalisttir? 39
II.11. Bilincin Üretimi 41
II.12. İdeolojinin Gerçek Temeli 48
II.12. A. İletişim ve Üretim Gücü 48

III. SOSYALİST HÜMANİZMİN KURAMSALLAŞTIRILMASI

"Ekonomi ve Felsefe El-yazmaları" 52
III. 1. "Yabancılaştırılan Emek", İki Aşamalı Yabancılaştırım ya da İnsanın İnsansızlaştırılması 52
III. 2. Emek, Değer Üretmesine Karşın Niçin Değersizleşir? 55

III. 3. Gelişim Anlamında Yabancılaşım: Özgür ve Bilinçli Etkinlik 57
III. 4. Sosyalist Parti ya da Örgüt, İnsanı İnsansızlaştırmanın Aracına Dönüşebilir mi? 60
III. 5. Marksizm'de İnsanın Tözsel Nitelikleri Yeterince Gözetilmiş midir? 63

VI. FRANKFURT OKULU VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

IV. 1. Eleştirel Düşünme ve İdeoloji Eleştirisi 66
IV. 2. Frankfurt Okulu Kapsamında İdeoloji Eleştirisi ve Oya Baydar Romanı 68
IV. 3. Oya Baydar Romanı: Öz-düşünüm ve Özerkleşim İstencinin Estetikleştirimi 70
IV. 4. Şiddet Kavramı ve Oya Baydar Romanında Betimlenimi 75
IV. 5. Bir Başkası Üzerine Egemenlik Kurma ya da Bireyi Bağımlılaştırma 77
IV. 6. Egemenlik ya da Bağımlılaştırıcı Edimler ve "Önderlik" İlişkisi 78
IV. 7. Psiko-çözümleme ve Oya Baydar Romanı 79
IV. 8. Otoriter Kişilik Kuramı ve Oya Baydar Romanı 82
IV. 9. Otoriter Karakter ve Otoriter Kişilik 84
IV.10. Oya Baydar Romanında Etken ve Edilgen Kişilik Tiplemeleri 87
IV.11. Adorno'nun "Bilinç-dışı Yıkıcılık" Kavramı ve Oya Baydar Romanı 90

V. METİN ÇÖZÜMLEMESİ KAPSAMINDA İDEOLOJİ SORGULAMASI VE OYA BAYDAR ROMANI

V. 1. "Hiçbiryer'e Dönüş" ya da "Zamanda ve Mekânda Sürgünlük" Bilincine Varış. 93
V. 2. İdeolojik Yapılanmaların Bilinç ve Bireyliği Silikleştirmesi 97
V. 3. Berlin Duvarı'nın Yıkılışı Her Şeyin Yıkılışı mı? 98
V. 4."Her Ayrılıktan Sonra Küllendiği Sanılan ve Her Defasında Kendi Küllerinden Doğan..." Şey Nedir? 101

V. 5. Ülkü, Ülküsüzleşmeyi mi, Özgürleşmeyi mi Simgelemektedir? 103
V. 6. Bir Sorgulama Konusu ve Bir Erk Aracı Olarak Siyaset-TKP İlişkisi 104
V. 7. Bir Sorgulama Aracı Olarak Devlet ve Erk 108
V. 8. Oya Baydar'a Göre Umut ya da Gelecek Var mıdır? .. 110
V. 9. "Kayıp Söz" ve İdeoloji Eleştirisinin Estetik-Kuramsal Dönüşümü 113
V.10. Geçmişi Yüceltme ya da Yadsıma Çıkar Yol mudur? 115

VI. "SÜRGÜN YAZINI" VE OYA BAYDAR ROMANINDA BİR MOTİF OLARAK "SÜRGÜN"

VI. 1. Osmanlı- Türk Düşün ve Yazın Tarihinde "Sürgün": Kısa Değini. 120
VI. 2. "Sürgün" Kavramı..... 123
VI. 3. "Sürgün Yazını" 124
VI. 4. Ulusalcı (Nasyonal) Sosyalizm ve Sürgün Yazını 126
VI. 5. Sürgün Yazınının Genel Özellikleri 129
VI. 6. "İçe-Göç" 131
VI. 7. Yazınsal Tür, İzlek, Konu, Temel ve Yan Motifler Bakımından Türk Sürgün Yazını 132
VI. 8. Sürgün Yazarı Olarak Anna Seghers 133
VI. 9. Seghers ve Baydar Arasındaki Bazı Benzerlikler ve Benzemezlikler 134
VI.10. "Hiçbiryere Dönüş", "Sıcak Külleri Kaldı" ve "Erguvan Kapısı"nda Sürgün, Sığınmacı ve Göçmen Motifleri 136
VI.11. Çığlık Gibi Bir Başkaldırı ve Sürgünlük 139
VI.12. Bir Yaşam Tarzı Olarak Sürgün 142
VI.13. Sürgünün Hüznü Kalır mı? 143
VI.14. Madem Ermeni'sin! 145
VI.15. Sürgün ve Avrupa'da Yabancı ya da Türk Düşmanlığı 147

VII. OYA BAYDAR ROMANINDA ERK VE ERKLİLİK SORUNSALI

VII.1. "Hiçbiryer'e Dönüş" ya da Erillik-Erklilik Sorunsalında Köklü Eleştiriye Yöneliş 148
VII.2. Eril Başatlık Mutlak mıdır? 149
VII.3. "Sıcak Külleri Kaldı"da Erk ve Erkek ya da Erillik-Erklilik İlişkisi 150
VII. 4. Cinsel Erk ile Siyasal Erk Bağlantılı mıdır? Ya da Erkekler Hep Öldürülmeli midir? 151
VII. 5. Erk Niçin Saltlaştırılır? 152
VII. 6. "Erguvan Kapısı"nda Erklilik-Erksizlik Sorunsalı 153
VII. 7. Cinsellik-Tensellik İlişkisi ya da "Ödipus" ve "Elektra" Kompleksleri 155

VIII. OYA BAYDAR ROMANINDA "ÖLÜM TAPINCI" ELEŞTİRİSİ VE ERKEK ÖLDÜRÜMÜ

VIII. 1. "Hiçbiryer'e Dönüş"te Bedensel ve Düşünsel Ölüm 160
VIII. 2. Bir Kültürel Görüngü Olarak Ölüm ve "Faili Meçhul" Anıştırısı 161
VIII. 3. Dirim Olmadan Ölüm Olur mu? 164
VIII. 4. Ölüm Tapıncı ya da Ölümden Yaşam Doğar mı? 165
VIII. 5. Bir Ülke Kendi Çocuklarını Niçin Yer? 167
VIII. 6. "Feda Kültürü" ile Özgür İstenç Bağdaşabilir mi? 168
VIII. 7. "Kurban Kültürü" Aşılabilir mi? 169
VIII. 8. Ölüm Oruçları, Feda Kültürünün Bir Türevi midir? 170
VIII. 9. Eleştirel Akıl ve İnsancılık Başatlaşabilirse Erkekler Ölmez mi? 173

IX. "KAYIP SÖZ": ELEŞTİREL AKIL VE ÖZERK BİREYLİĞE DAYANAN HÜMANİZM BİLDİRGESİ

IX. 1. İnsan Özünü Yitirir mi? 174
IX. 2. En İlkeli Hümanizm Hangi Hümanizmdir? 175
IX. 3. Ernst Bloch Felsefesi ve Oya Baydar Yazını 178
IX. 4. Foucault'nun Heterotopyası Neye Yarar? 180

IX. 5."Üç K İsen Yandın!" Veya Hegel ve "Işık Doğudan Yükselir" 181
IX. 6. Doğu'da, Anadolu'da Keyfiliğin ve Despotizmin Kökleri nelerdir? 183
IX. 7. İnsan, Tekilleşmeyi Zorlaştıran Kapsayıcı Genellikten Nasıl Kurtulur? 184
IX. 8. Hümanizm ve Kürt Sorunu ya da "Milliyetçilik Kötü Bir Mikroptur" 186
IX. 9. "Kayıp Söz"de Betimlenen Doğu İmgesi ya da "Öteki"nin Ötekisi Olmak 190
IX.10. Şiddetin Türlü Biçimleri ve "Hiçbiryer"lilik 191
IX.11. İnsancılık İdesi ve Savaş-Karşıtlığı 193

X. OYA BAYDAR ROMANINDA DİL TASARIMI

X. 1. "Yazın", Dile Müdahale İle Oluşur 197
X. 2. İnsancılık İdesi ve Dil 198
X. 3. Dil ile Her Şey Yapılabilir mi? 201
X. 4. Ayrımcı Bir Edim Olarak Dil Yasağı 205

XI. OYA BAYDAR ROMANINDA BAZI SİMGELER VE EĞRETİLEMELER

XI. 1. "Simge" Kavramının Felsefi Arka Alanı 207
XI. 2. İnançlar Simgelerini Yaratır, Simgeler İnancın Yerine Geçmeye Başlar 209
XI. 3. Yaşam Dünyaları, Yorumlama Tarzları ve Simgeleştirme Edimleri 211
XI. 4. Kültürel-Siyasal Olaylar Bağlamında Eğretilemeler, İmgeler ve Gerçek Simgeler 212
XI. 5. Simge Olarak Renkler 216
XI. 6. Hikmet-i Devlet ya da Devlet Bilgeliği Simgesi 216
XI.7. 12 Mart ve 12 Eylül'e İlişkin Simgesel Anlatımlar 217
XI. 8. Eleştirel Düşünce Birikimi Ezilince Yerini Ne Doldurur? 220

70'Li Yılların Hemen Başında Kayseri'de İlk Kez Sanayi İşçilerini Sendikalılaştıran Ağabeyim Mehmet Kula'nın Anısına

ÖNSÖZ

Kimilerine göre, 1989'un sonu 1990'nın hemen başında Berlin Duvarı'nın yıkılması, Marksizm'in, dolayısıyla da onun edimselleştirilme denemesi olan sosyalizmin sonu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması, bu sonu dünya ölçeğinde pekiştirmiştir.

Tikel bir olayı saltlaştıran bu görüş, özünde büyük bir çarpıtmadan başka bir şey değildir. Çünkü Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona eren şey, bizzat sosyalizmin kendisi değil, onun Sovyetler Birliği'nde uygulanan biçimidir.

Sosyalizm, insancıl, adil, özgürlükçü ve sömürüsüz bir toplum düzeni kurmayı amaçlayan bir kuram olduğu kadar, aynı zamanda bir ütopya, bir ülküdür. Bu nedenle, sömürü, eşitsizlik, haksızlık, baskı ve insanlık-dışılık var olduğu sürece, bireyler ve toplumlar, sosyalist kuramı ve ülküyü, yeni koşullara göre sürekli olarak yeniden tasarımlamaya uğraşacaktır.

Marks, Engels'in de katkısıyla, erken dönem yapıtları olan "Alman İdeolojisi" ve "Felsefe ve Ekonomi El Yazmaları"nda sömürü sürecine, bir başka anlatımla, kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz olarak yol açtığı "yabancılaştırım"a, diyesi, insanı insansızlaştırmaya karşı insancıl bir seçeneği kuramsallaştırmıştır.

Bu yapıtlar, aynı zamanda bir hümanizm bildirgesi niteliğini taşımaktadır. Evrensel, dolayısıyla da her zaman geçerli bir değer olan hümanizm, aynı zamanda insanı yeniden insan(cı)laştırma uğraşı ve istemidir.

Bu nedenle, anılan bu iki yapıt, aynı zamanda sosyalist kuramı ve ülküyü yeniden tasarımlayarak, insanların beklentisiyle ve tarihsel-toplumsal koşullarla uyumlulaştırma etkinlikleri için yol gösterici özelliklerini hiçbir zaman yitirmeyecektir.

"Alman İdeoloji"sinin hemen başında yer alan "Feuerbach Üzerine Tezler/Savlar"da açıkça vurgulandığı gibi, olguları, olayları ve yaşam koşullarını oluşturanlar da, değiştirenler de insanlardır. Bu bağlamda şu belirleme yapılabilir. Özgürleşme istenci de bağımlılaşma eğilimi de insana özgü özelliklerdir.

Bu savlarda anlatımını bulan ülkü, "insansal toplum" ve "toplumsal insandır" ve bu ülkü, insanlık var oldukça varlığını koruyacak ve yeniden tasarımlanacaktır.

Sömürüyü, eşitsizliği, adaletsizliği ve bunların sürmesini sağlamak için gerekli olan baskı ve erk aygıtını, diyesi, devleti yaratan kapitalist üretim tarzı ve ilişkileridir. Üretim tarzı ve onun belirlediği iş bölümü, devlet aygıtının yanı sıra, Marks'ın deyişiyle, kendisini süreklileştirecek bilinci ve ideoloji de üretir.

Sömürü ve baskı düzeninin bir erk aracı olan kapitalist devlet, başta eğitim kurumları, yazılı ve görsel basın-yayın organları olmak üzere, her türlü dolayımı kullanarak, bireyleri ve toplumu köleleştirici bu ideolojiyi sürekli olarak yeniden üretmekle görevlidir. Devlet aygıtı, özü gereği bütün gücü ve olanağını kullanarak, bu görevi yerine getirmektedir.

Bu yüzden, kitlesel güdümleme ve yönlendirmeye karşı "eleştirel bir bilinç" geliştirebilmek, her şeyden önce "egemen ideoloji"yi, güncel deyimle, "resmi ideoloji"yi sorunlaştırmak ve sorgulamakla olanaklıdır.

Artık her yönüyle küreselleşmiş olan kapitalist üretim tarzını ve ilişkisini, tek ve değişmez üretim tarzı ve ilişkisi olarak göstermek için geliştirilen dili ve söylem tarzını etkisizleştirmek, ancak bunları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmekle olanaklıdır. Tekleştirici, benzeştirici ve yabancılaştırıcı etki yapan egemen ideolojinin söylemlerini ve dilini etkisizleştirmeden, insan, kendisini yeniden bütünleştiremez ve tümüyle insancılaşamaz.

Kapitalist devlet ve ideolojinin söyleminin ve savının tersine, sömürüsüz, baskısız, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum düzeni kurmak, ilkesel olarak her zaman ve her koşul altında olanaklıdır. Çünkü kapitalist üretim tarzını ve ilişkisini gelişti-

ren insan, ne denli koşullanmış ve egemen ideolojiyi içselleştirmiş olursa olsun, özüne yabancı bu düzenin seçeneğini yaratma gücünü ve yeterliliğini de içinde taşımaktadır.

Denis Diderot'nun "Yazgıcı Jack" adlı yapıtında yazınsallaştırdığı "yazgı" ve yazgıyı aşma eğilimi, Hegel'in "Tinin Görüngü Bilimi"nde kuramsallaştırdığı "efendilik ile kölelik arasında ilişki" kapsamında kölenin efendileşme gizil-gücü ve Marks'ın yukarıda andığım iki yapıtında dizgeleştirdiği "emek-sermaye çelişkisi" bağlamında emeğin özgürleşme ve özerkleşme eğilimi şu gerçeği ortaya koymaktadır: İnsan, hem kendisini özünden uzaklaştıran yazgı, bağımlılık ve sömürü gibi ilişkileri, hem de öz-belirleyim, özgürlük ve eşitlik gibi ülküleri geliştirme gücünü gizil olarak içinde taşır ve koşullar uygunlaşınca bunu gerçeğe dönüştürebilir.

Toplumsal ve siyasal alanda olumsuzlukların da olumlulukların da yaratıcısı insan olduğuna göre, kapitalist sömürüyü ve insansızlaştırma yöntemlerini de aşacak güç, yine "yalın" insanın kendisidir.

Bu bağlamda bir anımsatma yararlı olabilir. Marks, kızı Jenny Marks Lonquet'nin şiir albümüne "en sevdiği ölçüt" olarak şunu yazar: "İnsana özgü olan hiçbir şey bana yabancı değildir!" Bu belirleme uyarınca, insan, öz-yapısı gereği, türünün her türlü eylemini kavrayabilir; iyi ile kötüyü bilinçle ayrımlaştırabilir. Kararlı tutum ve eylemiyle "iyi"yi gerçekleştirebilir.

Sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde uygulanan ve başarısızlıkla sonuçlanan biçimi şu gerçeği göstermiştir. İnsancıl, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplum, bir sınıfın öbürü üzerindeki diktatörlüğüyle ve bu diktatörlüğü uygulayacak tek bir parti aracılığıyla oluşturulamaz. Marksizm'in belli başlı bir "yanılgı"sı bu noktada ortaya çıkmıştır. İnsanlık bu yanılgıdan da dersler çıkararak, sosyalizm ya da bir başka insancıl toplum düzenine ilişkin ütopyasını yeniden tasarımlayacaktır. Ne insanlık, ne de toplumlar ütopyasız yaşayabilir. Yeni ütopyalar, yeni kuramlar geliştirilecek ve bunların gerçeğe dönüşmesi

için yaratıcı etkinlikler yapılacak, özverili savaşımlar verilecektir. Bu kaçınılmazdır. Bütün bunlar gözetilerek şu söylenebilir: İnsanın özgürleşmesi ve özerkleşmesi, salt kapitalist üretim tarzı ve ilişkisinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşemez. Kapitalist düzene seçenek olarak geliştirilen düzen de her yönüyle sorgulanmak ve temel insan hakları, demokratik katılım ve özgürlükler açısından sürekli düzeltimden geçirilmek zorundadır.

Marks yukarıda sözünü ettiğim kızı Jenny'nin şiir albümüne en sevdiği ilke olarak şu belirlemeyi yazar: "Her şeyden kuşku duyulmalıdır!" Bu yalın ilke gereği, sosyalizmin uygulanış biçimi de, uygulamacıların edimsel tutumu da, uygulanan eğitim-öğretim içerikleri ve tarzı da eleştirel değerlendirilmek zorundadır.

Ancak şunu da belirtmeden geçemeyeceğim, bu kitapta irdelediğim erken dönem Marksizm'in iki önemli yapıtında Marks/Engels, işçi sınıfı ideolojisinden de kuşkulanmak gerektiğini, bu ideolojinin de sürekli eleştirel değerlendirimden geçirilmesinin zorunluluğunu açık bir dille belirtmemiştir. Bu da bir eksiklik olarak kaydedilmelidir.

Her ideoloji gibi, işçi sınıfı ideolojisi de katıksız ve yekpare değildir. Her toplumsal sınıf gibi, işçi sınıfı da kendi içinde ayrımlaşmaktadır. Kaldı ki günümüzde işçi sınıfının öz-yapısı da köklü değişimler geçirmektedir. Söz konusu değişimler, dolaysız olarak bu toplumsal kümenin ideolojisine de yansımaktadır. Dolayısıyla, hiçbir ideoloji, katıksız "olumluklardan" ya da "olumsuzluklardan" oluşamaz ve dolayısıyla eleştiriden muaf sayılamaz.

Bu nedenle, ideoloji eleştirisi, salt kapitalizm ve onun ideolojisi ve dilinin eleştirisiyle yetinmemeli, adına ne denilirse denilsin, geliştirilen "seçenek" toplum ve siyaset düzeninin de eleştirisini kapsamalıdır.

Bu bağlamda kendisini "sosyalist" ya da benzeri biçimde nitelendiren yapılanmaların eleştirisi ve bu eleştirinin sonucu olarak belirlenen olumsuzlukların giderilmesi, yeni bir toplum

ve siyaset tasarımlama sürecinde vazgeçilmez bir yükümlülüktür.

Marks/Engels, "Feuerbach Üzerine Savlar"ın on birincisinde "Filozoflar, sadece dünyayı farklı yorumladılar; önemli olan, dünyayı değiştirmektir!" savını ortaya koyar. Yorumlamak ve değiştirmek, sürekli yeniden tasarımlanması ve yapılması gereken eylemlerdir.

Türkiye'de edebiyat alanında sosyalist örgüt ya da partilerin geçmişteki uygulama ve edimlerini acımasız ve kısmen yıkıcı bir tavırla eleştiren yazarlardan biri, belki de başlıcası, kanımca, Oya Baydar'dır.

Oya Baydar, özellikle "Hiçbiryer'e Dönüş" ve "Sıcak Külleri Kaldı" adlı romanlarında kendisinin de içinde yer aldığı siyasal yapılanmayı, adeta Türkiye'deki her türlü olumsuzluktan sorumlu tutan ve hiçbir duygusal ve düşünsel bağlılık duyumsamayan bir tavırla sorgulamıştır.

Anılan yazarın özellikle ilk romanı, tam bir yenilmişlik, umut ve düş kırıklığının anlatımı gibidir.

Mutlak bir umut yitimi ve umarsızlığın yol açtığı bir tepkinin sonucu olarak, romanda bir siyasal partinin saltık belirleyiciliği ve her türlü bireyselliği yok edici tavrına yönelik olarak sergilenen eleştiri, yeterince öz-eleştiri içermez.

Dolayısıyla yazar, genel tavır olarak öz kararlarının ve eylemlerinin sorumluluğunu kendisi dışındaki siyasal örgütte diyesi, başkalarında aramaya yönelir.

Bu tavır, insancıl bir toplum arayışını ve ülküsünü yeniden tasarımlama uğraşlarını güçlendirmekten çok, bireysel bir akla(n)ma, söz konusu başarısızlıktan kendisini sorumlu tutmama anlayışını öne çıkarma olarak nitelendirilebilir.

İnsanda hiçbir umut, uğruna savaşım verilecek hiçbir ülkü görmeyen bu ilk romanın "estetik" ya da "yazınsal" düzeyi de oldukça düşüktür.

Bununla birlikte, Oya Baydar yarattığı diğer üç romanıyla estetik yeterliliğini, dolayısıyla da "kurgulama", "biçemselleştirme" ve "yazınsallaştırma" gücünü belirgin ölçüde yükseltmeyi başarmıştır.

Özenli ve titiz düzeltme okuması için Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Aytekin Keskin'e içten teşekkür ediyorum.

Mart 2009, Ankara

I. MARKSİZM VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

I. 1. İdeoloji ve İdeoloji Eleştirisi

Bir ereğe ulaşmak ya da bir ileti vermek amacıyla, belli bir bütünlük içinde sözü söze bağlayarak oluşturulan söylem, her zaman bir erk ilişkisini ve bu erk ilişkisini yansıtan ideolojiyi içerir.

Bu yüzden, erki sorunlaştırabilmek için, ilkin ideolojik söylemin eleştirel değerlendirilmesi gerekir. Erk, egemen olmayı, boyun eğdirtmeyi, bağımlılaştırmayı, en azından uysallaştırmayı amaçlar. İdeolojik söylem, öz-yapısı gereği, bireyi "dışbelirleyime", bir başka anlatımla, bağımlılaştırma girişimlerine açık duruma getirir.

Marksizm ve ideoloji eleştirisi arasındaki ilişkiyi, özgün yapıtlar bağlamında ortaya koymaya yönelik olan bu çalışma, Marksist ideoloji eleştirisini edebiyata uyarlamayı ereklemektedir.

Güncel Türk yazını içinde böyle bir uyarlama açısından Oya Baydar romanı uygun görünmektedir. Oya Baydar romanında özerk ve insancıl bireyin yeniden inşası anlamında ideoloji eleştirisini doğru değerlendirebilmek için ideoloji kavramını, öncelikle sol ve sosyalist söylemde ortaya çıkan ideoloji kavramını irdelemek gerekmektedir.

Yunanca'da "ideler öğretisi" anlamına gelen "ideoloji"[1] kavramı bir "dünya görüşünü" ya da "değer tasarımları dizgesini" nitelendirir. İdeoloji, düşünsel ve bireysel özerkliği öne çıkaran Aydınlanma deviniminden bu yana, özellikle Marks ve Engels'in katkılarıyla, köken anlamından uzaklaştırılarak, "aklı

---

[1] İdeoloji kavramına ilişkin ayrıntı için: Ansgar NÜNNING (yayım.): "Ideologie und Ideologiekritik- İdeoloji ve İdeoloji Eleştirisi "; in: "Literatur- und Kulturtheorie- Yazın ve Kültür Kuramı"; Metzler Lexikon, Stuttgart-Weimar, 2001, s. 269-270.

bulandıran önyargılar", "bilinci etkileyen ve yönlendiren dış etkiler" ve "bilinci bağımlılaştıran etmenler" olarak olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Aydınlanma birikimine uygun olarak ideoloji, "değişmez varsayımlara dayanan, genel-geçerlik savı öne süren dünya anlayışı" olarak tanımlanabilir. İdeoloji bu niteliklerinden dolayı "görüşlerin değişmezliği" ya da "sarsılmazlığı"nı ve bu nedenle de söz konusu görüşlere kesin bağlı kalınmasını öne sürer.

Batı düşünce tarihinde ideoloji kavramını şimdiki anlamıyla 1796'da kullanan Fransız Filozof Destutt de Tracy'den sonra felsefe alanında ideoloji kavramının yerleşmesine katkı yapanların başında Karl Marks, Friedrich Nietsche, Karl Mannheim, Karl Popper, Bertrand Russel, Theodor Adorno ve Jürgen Habermas gibi düşünürler gelir.

Theoder W. Adorno, bir bireyin tümel ideolojisi ile toplumsal yaşamın politika, bilim ve din gibi alanlarındaki ideolojisinin birbirinden ayırt edilmesini önerir. Düşünüre göre, çeşitli çağların ideolojileri "tarihsel süreçlerin sonucudur." Kapalı ideolojilerin yandaşları, çoğunlukla küçük azınlıklardır.

Kapitalizm, sosyalizm, liberalizm, ulusalcılık/milliyetçilik, faşizm, muhafazakârlık, antisemitizm gibi herhangi bir ırka düşmanlık, ayrımcılık, kökten dincilik gibi ideolojiler, toplumsal erki ele geçirmek ve biçimlendirmek amacıyla, olgu ve oluşları tek-yanlı ve çarpıtarak yansıtırlar.

Bunun yanı sıra, bireye, topluma, dünyaya ve doğaya ilişkin her türlü düşünce ve eylemin değişik yoğunlukta "ideoloji" içerdiği ya da "ideolojik etkilerden" arınmış olmadığı da bir gerçektir. Dolayısıyla, ideoloji eleştirisi, bireyin düşünce ve eylemini biçimlendiren temel ideleri ve temel ulamları sorgulamayı öngörür. İdeolojiler çoğunlukla politika ve toplum gibi alanlarda "değer yargılarını" ve "amaçlanan politik değişiklikleri" haklı göstermeye yöneliktir.

Her türlü ideoloji, özü gereği, kendisini değil, başka ideolojiyi sorgular. İdeologlar, "karmaşık gerçekliği", ideolojilerinin öne-sürümlerine uygun olan az sayıda ve yalın olgularla açıklar.

Kendi kalıplarına uymayan her öğe ya da ayrıntıyı görmezden gelirler. Genel-geçer çözüm önerileri vardır. Bu nedenle, köktenciler ve fanatikler, ideolojilerini "uzlaşmaz bir tavırla" yorumlarlar.

I. 2. Erk Aracı Olarak İdeoloji

Eleştirel açıdan bakıldığında, ideolojilerin tözsel nitelikleri, "tek-yanlılık", "hoş-görüsüzlük", "bireyliği yok-sayma", "güdümleme (manipülasyon) ve bağımlılaştırma" olarak belirlenebilir. Bu niteliklerden dolayı köktenci ideolojiler, başkalarına belli bir bakış açısını dayatma ve toplumsal-siyasal yaşamı belirleme eğilimlerini içlerinde taşırlar. Bu tür ideolojiler, dogmatik yapıları nedeniyle, bireysel özgürlük alanını kendi "ülküsel anlayış"larına bağımlılaştırmak suretiyle, insanların bireyliğini tahrip ederler. İdeolojik dogmatizm, her türlü eleştiriyi "yıkıcılık", "bozgunculuk" hatta "ihanet" olarak damgalayarak, daha baştan önlemeyi amaçlar. Böylece, hem öz-sorgulama, hem de dış sorgulama ilkesel olarak olanaksızlaştırılır.

İdeolojinin belirlediği suçlamalara, etkileme girişimlerine çoğunlukla politik söylemde rastlanır. Başlı başına ideolojik özlü olan politik yönlendirim ya da güdümleme, kendisinin ideolojik olduğunu unutarak, karşıt gerekçeleri "ideolojik" olarak nitelendirir; böylece, ideolojik gerekçelerin tutarsız ya da amaçlı olduğunu içsel olarak duyumsatır. Güdümleyici politik söylem, kendisinin "hakikatin nesnel çözümlemesine" ve "sorgulanamaz bir ahlak anlayışına" dayandığını öne sürer. Kendisi ideolojik olan politik söylem, karşıt görüşleri etkisizleştirmek amacıyla, bağlamı ve ereği "ulusal", "dinsel" ya da "töresel" açıdan duyguları devindiren sözcelerle donatır.

Saltçı ya da totaliter ideolojilerin genel-geçerlik ya da tekgerçeklik savı, çoğunlukla "mitlerin oluşumuna", "tarihin bulandırılmasına", "hakikatin reddine" ya da kendisiyle rekabet eden görüşlerin kesin olarak dışlanmasına yol açar. Böylece, "bireyin gerçeklik bilinci", "nesnel ve akılcı sorgulama yeteneği" azaltılır ya da tümüyle köreltilir. Bu nitelikler, bireyin özerkleşmesinin ve özgürleşmesinin temel yapı taşlarıdır.

Yönlendirici ve araçsallaştırıcı kuramların ve edimlerin türevlerinden biri de ideolojik köktenciliktir. İdeolojik köktenciliğin hegemonya arzusu gerçekleştiğinde ortaya totalitarizm çıkar.

Aydınlanma süreci, aklı körelten ve bağımlılık üreten ideoloji ile bilimin bir birinden ayrı tutulması düşüncesinin yerleşmesini özendirmiştir. İdeolojinin inanç, itaat ve bağımlılık üretmesine karşın, bilim, yansızlığı, nesnelliği, bireyler-arasılığı, kuşkuyu, eleştirel çözümlemeyi ve savlarının görgül gerçekler ya da olgularla sınanarak doğrulanması ya da yanlışlanmasını özendirir.

Bu genel niteliklerinin yanı sıra, bilimsel düşünme örnekleri, ölçütler, düşünce akımları da ideolojik ve savunmacı bir öz-yapı kazanarak, ideolojiye dönüşebilirler. Böyle bir durumda bizzat bilim, bilimsel ilerleme önünde bir engele dönüşebilir. Bilimin özellikle de sosyal bilimin, ideolojiye dönüşmesini önlemenin yollarından biri de, disiplinlerarası bir yaklaşımla, bilimsel ölçütler konusunda birbiriyle yarışan düşünceleri ve yaklaşımları tartmak olabilir. Bilim adına ortaya konulan savların saltlaştırılarak bir erk aracına dönüştürülmesini zorlaştırmak için sürekli sınanmaları gerekir.

I. 3. İdeoloji Eleştirisi

İdeoloji eleştirisinin tarihi Francis Bacon'a (1561- 1626) değin uzanır. Bacon "İdol Öğretisi"nde düşünmenin yanıltıcı imgeler olan "idoller"den arındırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yanıltıcı imgelerin kaynağı, gelenek, dil, köken ya da toplumsallaşma olabilir. Claude Adrien Helvetius gibi Fransız materyalistleri, bir erk aracına dönüştürülen dini ve din adamlarının yanıltmalarını eleştirmek suretiyle, ideoloji eleştirisi geleneğini sürdürmüştürler.

İdeoloji eleştirisi özellikle Aydınlanma devinimiyle birlikte düşün yaşamında yerleşmeye başlamıştır. Aydınlanmacılar, insan bilincinin Orta Çağda erk sahiplerinin egemenliklerini meşrulaştırmak için kullandıkları boş-inançlardan, yanılgılardan ve ön-yargılardan kurtarılması gerektiğini vurgulamışlar

ve bu amacı gerçekleştirmeye uğraşmışlardır. Ayrıca, Aydınlanma hümanizmi, aklın, bilimin, bireyin özerkliği ve özgürlüğünün, demokrasinin ve insan haklarının politik olarak gerçekleştirilmesi istemini ısrarla dile getirmiştir.

Aydınlanmanın olgucu bilim anlayışı ve aklın özgürlüğü istemini "açık toplum"un vazgeçilmez önkoşulları arasında gören Karl Popper, "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı ünlü yapıtında "liberal" bir ideoloji eleştiri anlayışını ortaya koymuştur. Anılan düşünür, bu anlayış gereği de öncelikle nasyonal sosyalizm ve Stalinizm gibi ideolojilerin "totaliter" öz-yapısını irdelemiştir.

Oya Baydar, yazınsal yaratımında öncelikle sosyalist ideoloji kavramını sorguladığı için, Marksizm ve ideoloji ilişkisini konulaştırmak gerekmektedir.

I. 4. Marksizm ve İdeoloji Eleştirisi

Marks ve Engels "Alman İdeolojisi" adlı yapıtta, kendi dönemlerine değin geçerli olan ekonomiyi ve felsefeyi bir ideoloji olarak nitelendirmişler ve burjuva ideolojisine karşı ideoloji eleştirisine dayanan dünya görüşünün temeli olarak tarihsel materyalizmi koymuşlardır. Marks/Engels'e göre, burjuva ideolojisinin temel göstergesi, değişebilir toplumsal olguları ve oluşları "değişmez" veriler olarak nitelendirmeleri ve öznenin bilme ve değiştirme yeteneğini görmezden gelmesidir.

Bu iki düşünüre göre, daha önceki ekonomi ve felsefe alanındaki öğretiler ve yaklaşımların toplamı anlamında burjuva ideolojisi, sosyo-politik gerçeklikle bağıntılandırılmayan, dolayısıyla da gerçekliği karartan dıştan belirlenmiş "yanlış bilinç"tir. Kendilerinin dizgeleştirdiği ve "bilimsel sosyalizm" olarak nitelendirdiği ideoloji ise, Aydınlanma'dan bu yana savlandığı gibi, bilinçli bir saptırtma ve gerçeği örtme değil, somut yaşam koşullarından doğan ve hem egemenlere, hem de egemen olunanlara özgü bir bilinçtir.

Dolayısıyla, işçi sınıfının toplumsal-siyasal gerçekliğinden ve onun çözümlemesinden doğan sosyalizm öğretisi anlamın-

da ideoloji "doğru bilinç"; kapitalist üretim ilişkilerinden türeyen kapitalist ideoloji ise "yanlış bilinç"tir.

Kapitalist ideolojinin temel öğeleri, "ücret, para, meta fetişi ve nesneleştirme"dir. Bütün bu öğeler, doğalmış gibi gösterilen toplumsal ilişkileri gizlemekte, sözü edilen "yanlış bilinci" yapılandırmaktadır. Böylece, toplumun ve bireyin gerçek sorunları üzerine düşünme engellenmekte, var olan ekonomi ve bağımlılık sistemi korunmaktadır. Sömürü ve bağımlılık ilişkisine dayanan, dolayısıyla da insanın nesneleştirilmesine yol açan bu sistemi ortadan kaldırmak için gerekli olan bireysel ve toplumsal özerkleşme, ilkeli ve ödünsüz bir ideoloji eleştirisiyle olanaklıdır.

Ana-hatlarıyla böyle betimlenebilen Marksist ideoloji eleştirisi anlayışı, 20. yüzyılda da Ernst Bloch ve Georg Lukacs gibi düşünürlerce sürdürülmüştür. Bu düşünürler, ideolojiyi, insan emeğinin sömürülmesi ve insanın nesneleştirilmesinin aracı olarak gördüklerinden, insanın nesneleştirilmesine yol açan ideolojiyi "yanlış bilinç" olarak nitelendirmeyi sürdürmüşlerdir. Öznenin/bireyin gerçeğe ilişkin oluşturduğu öznel imgeler, bu yanlış bilinç tarafından da belirlenmektedir. Dolayısıyla bu imgeler nesnel değildir ve gerçekliği sahteleştirir.

İdeolojiye idealist felsefe geleneği açısından yaklaşan Louis Althusser'e göre, ideolojiler bireylere bilinç aktardıkları gibi, onlar üzerinde özellikle devlet erki aracılığıyla erk de uygularlar. İdeolojiler, bireylerin toplum içersinde özneler olarak kendilerini yeniden tanımalarını olanaklılaştırır. Dolayısıyla, ideoloji, salt güdümleme değil, aynı zamanda özneyi oluşturan ve her türlü bağımlılaştırıcı etkisine karşın, öznelerin kendilerini özgür duyumsamalarını ve anlaşmalarını sağlayan değer dizgeleridir.

Bu ön açıklamalar ışığında Marksizm ve ideoloji eleştirisi konusunu daha ayrıntılı irdeleyebiliriz. Yukarıda da değindiğim gibi, Marksizm'in ideoloji sorunsalına bakışı öncelikle "Alman İdeolojisi" adlı yapıtta kuramsallaştırılmıştır.

II. "ALMAN İDEOLOJİSİ" YA DA İDEOLOJİ KAVRAMININ MARKSİZME İÇKİNLEŞTİRİMİ

II. 1. Erk, İdeoloji ve Yabancılaş(tır)ım

Marksizm'e göre, erk, iş-bölümünün kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. Erkin neden olduğu bireysel ve toplumsal yabancılaşma ya da Marksist yabancılaş(tır)ım kuramı, kanımca, başlı başına bir insancı(l)lık bildirgesidir.

Marks/Engels'in toplu yapıtlarının üçüncü cildi olan "Çağdaş Alman Felsefesinin Eleştirisi" içinde yer alan "Alman İdeoloji"[2] adlı bölümde Marks'ın dizgeleştirdiği görüşe göre, ideoloji, asıl olarak "insanlık tarihinin bir yönüdür." İdeoloji, bu niteliğiyle, "ya çarpıtılmış bir insanlık tarihi kavrayışıdır ya da insanlık tarihinden soyutlanmış bir anlayışa indirgenmiştir." Düşünürün savı uyarınca, Almanya'da ideoloji kavramı, tümüyle "Hegelci dizge" kapsamında tartışılmış veya "gizemlileştirilmiş" ya da dinselleştirilerek, "dogmalaştırılmıştır." Eski ve Yeni Hegelcileri "saltcılık" ile suçlayan düşünür, Hegelciliği ve Hegel yandaşlarını "erki" ya da "efendiliği", "zorla el-koyma" ile "meşrulaştırma" arasında gezinen bir anlayışla ele aldığını öne sürer.

Yeni ya da genç Hegelcilerin "bilinci insancılaştırmak ve eleştirelleştirmek için, var olan bilinci değiştirmeliyiz" görüşünü olumlayan Marks'a göre, bilinci değiştirmek için, bilince ilişkin yorumlayıcı yaklaşımı değiştirmek gerekir. Bunun yolu da "ya-

---

[2]Karl MARX/Friedrich ENGELS: "Kritik der neusten deutschen Philosophie in ihren Repraesanten Feuerbach, Bauer und Stirner- En Yeni Alman Felsefesinin ve Onun Temsilcileri Olan Feuerbach, Bauer ve Stirner'in Eleştirisi"; Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED (Yay.); Dietz Verlag, Berlin 1978; "Die Ideologie überhaupt, namentlich die deutsche- İdeoloji, Özellikle de Alman İdeolojisi"; s. 18- 64.

şayan, gerçek insanlardan ya da bireylerden yola çıkmaktır"; çünkü tarihi yapan ve "biçimlendiren" yaşayan bireylerdir. İnsanlar, yaşamak için gerekli olan "besin maddelerini üreterek, hayvandan ayrılırlar." Bu süreçte aynı zamanda yaşamlarını, dolayısıyla da "yaşam biçimlerini" ve bilinç durumlarını da üretirler.

"Üretim tarzı", salt insanın "fiziksel varlığını yeniden üretmekle" kalmaz, yaşamlarını dışa-vurma türünü/biçimini de belirler. İnsan, Marks'ın belirleyimiyle, "yaşamını nasıl dışa-vuruyorsa, odur." Bir başka anlatımla: İnsan yaşamını bir köle gibi dışa-vuruyorsa, köle; efendi gibi dışa-vuruyorsa, efendidir. Dolayısıyla, insanın ne olduğu, "ne ürettiğiyle ve de nasıl ürettiğiyle" bağlantılıdır. Buradan şu çıkarım yapılabilir: Bireylerin/insanların ne oldukları, "üretimin maddi koşullarına bağlıdır." Üretim "çoğalma" ile ortaya çıkar ve insanlar arasında "iletişimi" gerektirir. İletişimin biçimi de üretim tarzınca belirlenir.

Uluslar arasındaki ilişkileri belirleyen etmen, onların "üretim güçlerini", "iş bölümünü" ve "iç iletişimi" ne ölçüde geliştirdiklerine bağlıdır. İş bölümü, gelişmişlik düzeyini belirleyen bir etmendir. Tarımsal, ticari ve endüstriyel iş bölümünün gelişmişlik ya da ayrımlaşmışlık düzeyi, tarihsel sırayla "patriyarkalizm", "kölecilik" ve "sınıf" gibi kavramların doğmasına neden olmuştur ve bu kavramlarca belirlenir. İş bölümünün "farklı gelişmişlik düzeyi, mülkiyetin farklı biçimlerinin", dolayısıyla da bireylerarası ilişkilerin, "birey-özdek ilişkisinin", "emeğin üretimi ve aracı" arasındaki ilişkinin biçimlerini de belirler.

Mülkiyetin birinci biçimi, "soy/klan mülkiyeti"dir. İkinci biçimiyse, klanların bir araya gelerek oluşturdukları "kent mülkiyeti" ya da "devlet mülkiyeti"dir. Birinci aşamaya özgü olan "kölelik", ikinci aşamada da sürer. Yine bu aşamada efendiler, "çalışan köleler" üzerinde erk ve güç sahibidirler. Burada yurttaşlar/efendiler ve köleler arasındaki "sınıfsal ilişki, her yönüyle belirginleşmiştir."

Ancak bu bağlamda, Marks'ın savı uyarınca, "fetih olgusu" yok sayılamaz. Fetih kapsamında "şiddet, savaş, yağmalama, öldürümler" gibi etmenler, "tarihin itici gücü" durumuna getirilmiştir. Bu konuda en yalın ve "çarpıcı" örnek, "bir uygarlığın barbar bir halk tarafından yıkılmasıdır." Bu durum, Marks'ın saptamasıyla, "Roma'nın barbarlarca, feodalitenin Galyalılarca ve Doğu Roma'nın Türklerce" yıkılmış olmasıyla açıklanabilir. Tarihin yakın dönemlerine değin, fetihçi "barbar halk" ve "savaş" hâlâ bir "iletişim" biçimidir ve gereksinmelere göre yaygınlaştırılmak istenmektedir.

İtalya'da "üretimin temeli, kölecilik" olmuştur. Özgürler ve köleler arasında bir yerde bulunan "plebler", "lumpen proletarya" olmaktan öte gidememiştir.

Üretimin üçüncü biçimi, "feodal ve sınıflı" mülkiyettir. Eski Çağ, kentten çıkmasına karşın, Orta Çağ, köyden doğmuştur. Bu aşamada köleler, "asıl üreten sınıf" olarak kullaşmaya başlamıştır. Mülkiyetin hiyerarşik olarak bölümlenmesine uygun olarak soylular, kullar üzerinde erk ve güç sahibi olmuşlardır. Hem başkaları hem de az da olsa kendileri için çalışan kullar, mülkiyeti üretmiştir. Bu feodal dönemin "temel mülkiyeti", kentlere akın eden "kullar" ya da "serfler" olmuştur.

Marks'ın çıkarımı uyarınca, "belli tarzda üretken olan belli bireyler, belli toplumsal ve siyasal ilişkilere" girerler. Dolayısıyla, "toplumsal bölümlenme" ve "devlet", "belli bireylerin yaşam sürecinden", diyesi, "etkinleşen", "maddi üretimi gerçekleştiren" kısacası; "öz istençlerine bağlı olmayan "sınırlar, koşullar ve ilişkiler içinde etkenleşen" bireylerin emeğinden doğar.

Bu bağlamda "idelerin, tasavvurların ve bilincin üretimi, dolaysız olarak insanların maddi etkinliği ve maddi iletişimiyle" diyesi; "gerçek yaşamın diliyle" iç içe geçmiştir. İnsanların tasavvur etmesi, düşünmesi ve düşünsel iletişimleri, "onların maddi davranışlarının bir türevi" olarak ortaya çıkar.

"Politikanın, yasaların, ahlakın ve dinin dilinde somutlaşan her türlü düşünsel üretim" için de aynı şey geçerlidir. Gerçek anlamda etkinleşen insanlar, "tasarımlarının, idelerinin, bilinç-

lerinin de üreticisidirler." Ancak burada belirleyici olan, bu insanların "üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyi" ve buna uygun düşen iletişim biçimleridir.

Marks, buraya değin olan belirleyimlerden şöyle bir çıkarım yapar: "Bilinç, bilinçli var-oluştan başka bir şey değildir; insanların var-oluşu da onların gerçek yaşam süreçleridir."

Bu eylemci düşünüre göre, "canlı" dolayısıyla da "gerçek insana" ulaşabilmek için, temel alınması gereken şey, "insanların ne söyledikleri, neyi tasavvur ettikleri, neyi imgeledikleri değil, hatta düşünülen, imgelenen, tasarımlanan insan değil", gerçek etken insan, onların gerçek "yaşam sürecinden türeyen ideolojik reflekslerdir." Dolayısıyla, "insanların beyninde oluşan sis de" onların özdeksel yaşam koşullarının bir gerçeğidir.

Ahlak, din, metafizik ve diğer "ideolojiler", bu kapsamda "özerklik/bağımsızlık" görüntüsü taşıyamazlar; çünkü "bunların tarihi yoktur; gelişimi yoktur, tersine özdeksel üretimini ve iletişimini geliştiren insanlar, bu gerçeklikleriyle birlikte, düşünmelerini, düşünme ürünlerini de değiştirirler." Bunun doğal sonucu olarak düşünür, şu kalıcı belirleyimi yapar: "Bilinç yaşamı belirlemez; tersine yaşam bilinci belirler." Bu yaklaşım, "koşulsuz" değildir; onun koşulu gerçek insandır. Bu açıdan bakılınca, "etken yaşam süreci anlatıldığı/betimlendiği ölçüde, tarihin ölü veriler toplamı olması son bulur."

II. 2. Tarih ve Toplumsal Bir Ürün Olarak Bilinç

Marks/Engels'in "Alman İdeolojisi"nin "Tarih" adlı bölümünde bildirdiklerine göre, tarih, halkların yaşam belirtisidir. "Bütün insanların varlıklarının, dolayısıyla da her türlü tarihin ilk koşulu, tarih yapabilmek için, insanların yaşayabilecek durumda olma" zorunluluğudur. Yaşayabilmekse, "yeme, içme, giyinme, konut ve buna benzer başka şeyler" ile olanaklıdır. Bu nedenle, düşünürlerin belirlemesiyle, "ilk tarihsel eylem", "bu gereksinmelerin giderilmesine yönelik araçların üretimidir, maddi yaşamın kendisinin üretimidir."

İkinci önemli nokta, "giderilmiş" ya da "doyurulmuş" gereksinme, "gereksinmeyi giderme eyleminin bizzat kendisi", "gereksinmeleri giderme için üretilen araç-gerecin yeni gereksinmelere yol açması" ve bu yeni gereksinmelerin giderilmesi, asıl tarihsel olaydır.

Üçüncü tarihsel önemdeki nokta şudur. İnsanlar, "günlük yaşamını sürekli yeniden üretir, yeniden başlar ve üreyerek başka insanları üretirler." Bu bağlamda belirleyici olan "kadın ile erkek", "anne-baba ile çocuklar" arasındaki ilişkidir "ilk sosyal ilişki olan ailedir." "Sosyal etkinliğin" burada sıralanan üç "yönü", "aşama" değildir. Tarihin başından beri, ilk insanlardan beri tarihte "geçerlileşen" öğeler; sadece boyutlardır.

İnsanın çalışarak öz yaşamını, üreyerek başkasının yaşamını var etmesi, "hem doğal, hem de toplumsal bir ilişkidir." Bu ilişki, çok sayıda birey, belli koşullarda, belli tarzda ve belli amaçla "etkileştiği" için toplumsaldır. Buradan yapılabilecek çıkarım uyarınca, "belli bir üretim tarzı" ya da "sanayi aşaması", toplumsal etkileşimin belli bir tarzında ya da belli toplumsal aşamada bütünleşmiştir ve üretimin bu tarzı "üretim gücü"dür. İnsanlar için ulaşılabilir olan üretim güçlerinin toplamı, "toplumsal durumu belirler." Dolayısıyla, "insanlık tarihi", her zaman "endüstrinin ve değiş-tokuşun tarihi" olarak görülmek zorundadır.

İnsanların tözsel özelliklerine vurgu yapan, bu belirleme uyarınca, şu söylenebilir: İnsan, öz-yapısı gereği, tarih yaratma gücünü ya da yeterliliğini gizil olarak içinde taşır. Ancak, Hegelci tarih anlayışı gereği, insan, salt doğal gereksinmelerini gidermekle yetinmemeli, zaman ve uzamda kendisini gösteren "ilerlemeler" de gerçekleştirmelidir; çünkü, ancak ilerleme yaratan insan, gerçek anlamda tarih yaratabilir.

Ayrıca, insan "bilinç" sahibidir. Bu bilinç, her türlü dış etkiden yalıtılmış bir bilinç değildir. Marks, bu bağlamda Hegel'e gönderme yapmak amacıyla, "tin" kavramını tırnak içinde verir. Tin, düşünüre göre, daha baştan "özdekle maluldür." Bir başka anlatımla, "özdeğe zorunlu olma kusurunu" içinde taşır.

Tinin bu öz-yapısal özrü, "devingen hava katmanları, tonlar/tınılar, kısacası dil biçiminde" ortaya çıkar. Dolayısıyla, dil, "bilinç kadar eskidir." Dil, "edimsel, diyesi, başkası için var-olan, bu nedenle de benim için de var-olan gerçek bilinçtir." Dil, aynı bilinç gibi, "başka insanlarla iletişim gereksinmesinden, zorlamasından" doğar.

II. 3. Dil İle Bilinç Arasındaki Diyalektik İlişki

Bu bilinç, daha baştan "katıksız" bilinç değildir. "Tin" baştan beri, "madde ile noksanlıdır" söylemlerini açımlamak gerekmektedir. Bilinç ve onu kapsayan tin, kendilerinin dışında bir etmenin aracılığını gereksinirler. Daha açık bir anlatımla, tin ya da bilinç, ortaya çıkabilmek için, kendisi dışında bir dolayımı gereksinir; örneğin, "dil biçiminde ortaya çıkar." Dolayısıyla, bilinç ne denli eski ise, dil de o denli eskidir.

Marks/Engels burada dil felsefesinde kalıcılaşmış bir dil tanımı yapar: "Dil, edimsel, başka insanlar için de var olan, dolayısıyla benim için de var olan gerçek bilinçtir." Bu iki kuramcı ve eylemciye göre, "dil de bilinç gibi, ilkin gereksinmeden, başka insanlarla iletişim zorunluluğundan oluşur." Bilinç, daha baştan beri "toplumsal bir üründür ve insanlar var-oldukça da öyle kalacaktır." Bilinç, doğal olarak ilkin en yakın duyusal çevreye ilişkin bilinçtir; "özünün bilincine varan bireyin" kendi dışındaki nesneler ve kişiler ile bağıntısının bilincidir.

Dil ve bilince ilişkin tanım niteliği taşıyan bu açıklama, yazın/edebiyat için de her yönüyle geçerlidir. Yazınsal bir iletişim gereksinmesi olmaksızın, yazın da olmaz. Bir başka anlatımla: Edebiyatın oluşumunun birinci aşaması olan yazınsal yaratımın gerçekleşmesi için, yazmaya gereksinme duyumsayan bir "yazarın" olması gerekir. Yazma, aynı zamanda bir iletişim ve etkileşim yoludur. Bu iletişim ve etkileşimin olabilmesi için, yazarın dışında yazınsal yapıtları okumaya/alımlamaya hazır ve istekli bir okur kitlesinin olması da gerekir.

Öte yandan yazar ile okur arasındaki iletişim, sadece yayım aracılığıyla kurulabilir. Yazınsal sürecin ikinci aşaması olan yayım, edebiyat pazarının isterlerine göre biçimlenen bir alandır. Yazın dili de ancak yazın üretimiyle, bir başka deyişle, yazma edimiyle ve bunu tümleyen alımlama ve yazın yapıtlarını değerlendirme sıklığına koşut olarak yetkinleşir. Yazın üretme ve okuma gereksinmesi olmaksızın, yazın dili gelişemez.

II. 4. İnsanın Tözsel ve Ayırıcı Özelliği Olarak Bilinç

Yeniden Marksizm'in konuya ilişkin yaklaşımına geçelim. Bilinç, insanın çevresiyle kurduğu ve geliştirdiği ilişkidir. Bu yüzden bilinç daha baştan itibaren "toplumsal bir üründür" ve insanlar yaşadıkça da böyle kalacaktır. Bilinç, doğal olarak ilkin "en yakın duyusal çevreye" ve bilinçlenen bireyin dışındaki diğer insanlar ve şeylere ilişkin bilinçtir."

Bilinç, aynı zamanda önceleri insanlara "oldukça yabancı, her şeye kadir ve dokunulamaz güç gibi görünen" doğa üzerine bilinçtir. İnsanlar doğaya karşı "katıksız olarak hayvanlar gibi davranırlar ve doğadan etkilenirler." Bu yüzden doğa bilinci, "hayvana özgü bilinçtir." Bu durum kendisini doğal dinlerde gösterir. Doğa ile insanın "özdeşliği" gereği, doğa ile insanlar arasındaki ilişkinin darlığı ya da genişliği ile insanlar arasındaki ilişkinin darlığı ya da genişliği doğru orantılıdır.

Hayvan güdüsüyle, insan bilinciyle ayrımlaşır. Bilincin gelişimi, dolayısıyla da tarih yaratma yeterliliğinin gelişimiyle iş bölümünün gelişimi doğru orantılıdır. Gerçek iş bölümü, "özdeksel ve tinsel işin bölünmesiyle", diyesi, ayrımlaşmasıyla ortaya çıkar. Özdeksel ve tinsel iş bölümünün gerçekleştiği andan itibaren bilinç, kendisini "mevcut edimin bilincinden başka bir şey" gibi imgelemleyebilir; "gerçek bir şey tasavvur etmeden, gerçek olarak tasavvur edebilir." Bilinç, ancak bu andan itibaren "dünyadan bağımsızlaşma" yeterliliği kazanabilir ve "katıksız olarak kuram, felsefe, teoloji ve ahlak oluşturma" aşamasına geçebilir.

Üretim gücü, toplumsal durum ve bilinç, kaçınılmaz olarak "çelişkiye düşmek zorundadır"; çünkü işin bölümlenmesi, "tadını çıkarma ve çalışmanın/emeğin", "tüketim ve üretimin", farklı bireylere rast gelmesinin "olanağını" hatta "gerçekliğini" içinde taşır. Bir başka anlatımla, iş bölümü, birilerinin çalışmasına/üretmesine, birilerinin de üretimin tadını çıkarmasına/tüketmesine yol açar.

Bütün bu çelişkiler, Marks'ın söyleyişiyle, iş bölümünde verili olarak bulunur. Ailedeki iş bölümü ve toplumun zorunlu olarak bölümlenmesi, "eşitsiz dağılıma/bölüşüme", diyesi, emeğin/işin ve onun ürünlerinin "niceliksel ve niteliksel bakımdan eşitsiz dağılımına" yol açar. Bir başka deyişle, ailede iş bölümü sonucu kadının ve çocukların erkeğin köleleri durumuna gelmeleri, "mülkiyetin çekirdeği ve ilk biçimidir." Ailedeki "örtük ve ham kölelik, ilk mülkiyettir ve yabancı iş gücünü kullanmadır." Bu bağlamda iş bölümü ile özel mülkiyetin "eşanlamlı" olduğunu da belirtmek gerekir. İş bölümünde "etkinlik ile ilişki(lenme)", özel mülkiyetteyse "etkinliğin ürünü ile ilişki(lenme)" söz konusudur.

II. Toplumsal İş Bölümü ve Sömürü Süreci

Öte yandan, Marks'a göre, iş bölümüyle birlikte "birbiriyle iletişen tekil bireyler ve tekil ailelerin çıkarı ve bütün bireylerin ortak çıkarı arasındaki çelişki" de zorunlu olarak ortaya çıkar. Ortak çıkar, düşünürlerin söyleyişiyle, "salt tasavvurda varolan "genel bir şey" değil, aralarında işin bölündüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığıdır."

İnsanlar toplumda yaşadıkları sürece, "tikel/özel çıkar ile genel çıkar parçalanmış olarak bulunduğu sürece, etkinlik gönüllü olarak değil de, zorunlu olarak bölünmüş olduğu sürece, insanın öz eylemi kendisine yabancı ve kendisini baskı altına alan bir eyleme dönüştüğü sürece, iş bölümü varlığını koruyacaktır ya da söz konusu durumları yaratacaktır.

Çünkü iş bölümüyle birlikte, "her insana içinden çıkamayacağı sadece bir etkinlik alanı zorla verilir." Artık o insan salt

balıkçıdır, çobandır ya da "eleştirel eleştirmendir" ve "yaşayabilmek için, öyle kalmak zorundadır."

Toplumsal etkinliğin böyle "sabitlenimi" ve "insanın kendi ürününün kendisi üzerinde denetleyemediği nesnel bir şiddete/güce dönüşmesi", şimdiye değin olan tarihin gidişini belirlemiştir. Bu gelişim, tikel ve genel çıkarı karşıtlaştırmıştır. Tikel ve genel çıkar arasındaki bu çelişki, "gerçek tekil ve ortak çıkardan ayrı olarak", sözüm ona ortak çıkar anlamında "devlet" biçimi kazanır.

Bunun yanı sıra, iş bölümü sonucu zorunlu olarak ortaya çıkan ve her toplumda ayrımlaşan toplumsal "sınıflardan biri, diğerlerinin tümü üzerinde egemenlik kurar." Bu durum, devlet içindeki "bütün savaşımları", ne uğruna yürütülürse yürütülsün, kaçınılmaz olarak "farklı sınıflar arasındaki savaşımlara" dönüştürür. Bunun doğal bir sonucu olarak da "efendileşmek" isteyen, bir başka deyişle, egemenliği ele geçirmeye uğraşan her sınıf, "kendi çıkarını genel çıkar olarak gösterebilmek için, siyasal erki ele geçirmek zorundadır."

Her birey, tikel çıkarını gerçekleştirmeye uğraşır. Bu nedenle de "ortak çıkar", tekil bireylere "yabancı" ve "hayali" görünür. Ancak söz konusu "ortak çıkar" ya da "genel çıkar", kendisini "tikel-genel çıkar" olarak geçerlileştirir. Dolayısıyla, tekil bireyler tikel ile genel arasındaki ikileme düşerler.

II. 6. Erk Aracı Olarak Devlet

Bu bağlamda toplumsal erk olarak "devlet" devreye girer. Birkaç katına çıkmış iş gücü olarak "toplumsal erk", bu bireylere "kendi birleşik güçleri" ya da "erkleri" olarak değil, kendi dışlarında olan kendilerine "yabancı" ve denetleyemedikleri bir güç olarak görünür.

Bu yabancılaşım, Marks'ın kavramlaştırmasıyla, "iki edimsel koşul altında ortadan kaldırılabilir." Birincisi, bu erk, "katlanılamaz" bir erke dönüşmelidir. Bir başka anlatımla, söz konusu erk, "devrimci başkaldırıyla" ortadan kaldırılması gereken bir güç durumuna gelmelidir. Ancak bunun için, ezici

çoğunluğun "mülksüzleştirilmesi" ve varlıklılarla çatışması gerekir. Böyle bir şeyin olabilmesi için, üretim gücünün gelişiminin düzeyinin yükselmiş olması zorunludur.

Yabancılaştırımın ortadan kaldırılmasının ikinci koşulu şudur: Üretim güçlerinin gelişimi, "mutlak gerekli edimsel bir ön-koşula" dönüşür; çünkü üretim güçlerinin gelişimi olmaksızın, "eksiklik" genelleştirilir, diyesi, zorunlulukla birlikte "gerekli olan" şeye ilişkin çatışma yeniden başlar. Üretim güçlerinin "evrensel gelişimi"; insanlar arasında "evrensel bir iletişimi" gerekli kılar. Bu nedenle, bir yandan bütün halklar içindeki "mülksüzler" görüngüsü, "genel rekabeti" üretir. Öbür yandan da her halkı diğer halkların gerçekleştirdiği devrimci dönüşümlere bağımlı kılar. Böylece yerel bireyler, yerlerini "dünya tarihi" açısından görgül evrensel bireylere bırakırlar.

Burada mülkiyet ilişkilerini, üretim tarzını ve bunlara bağlı olarak biçimlenen erk ve ideoloji arasındaki karşılıklı ilişkiyi biraz daha belirginleştirebiliriz.

Sosyal erk, "çeşitlenmiş üretim gücüdür." Çeşitlenmiş üretim gücü anlamında sosyal erk, "iş-bölümü kapsamında çeşitli bireylerin etkileşimi" yoluyla oluşur; ancak, insanların etkileşimi "gönüllü" değil, "zorunlu" olduğundan bu erk, insanların öz-erki değil, "onlara yabancı, onların dışında bir güçtür." İnsanlar, kendilerine yabancı olan bu erke, bu güce egemen olamazlar. Dolayısıyla söz konusu erk, insanlara egemen olur; onların isteklerini ve davranışlarını yönlendirir.

Marksizm'in bu saptaması uyarınca, erk, iş-bölümünün yol açtığı üretim güçlerinin çeşitlenmesi ve etkileşimleri sonucu ortaya çıkan sosyal-siyasal nitelikli bir insan ürünü olmasına karşın, kendisini üretenlere yabancılaşmış, hatta düşmanlaşmış bir erktir ya da güçtür. Bireyler bu güce değil, bu güç bireylere egemen olma eğilimindedir.

"Alman İdeolojisi"nde kuramsallaştırılan bu "yabancılaş(tır)ım, ancak iki edimsel koşul altında ortadan kaldırılabilir: Bu gücün "katlanılamaz" bir erke, diyesi, üretenlerin bu güce karşı "devrimci başkaldırıya" geçecekleri bir erke dönüşmesi

için, söz konusu gücün yığınları "mülksüzlere" dönüştürmüş olması gerekir. Bu da yetmez; bu erkin, yığınları, "üretim gücünün büyük yükselişi ve gelişiminin koşulu olan zenginlik ve eğitim dünyası" ile çelişki oluşturan bir konuma sokması gerekir.

Ayrıca, bir çelişki gibi görünse de, üretim güçlerinin bu gelişimi, "mutlak gerekli edimsel bir koşuldur"; çünkü üretim güçlerinin gelişimi olmaksızın, "yokluk genelleşir" ve yaşam için zorunlu gerekli şeyler için savaşım baş gösterir. Bir başka anlatımla: Üretim güçleri bir yandan kaçınılmaz olarak bir üst aşamaya doğru evrilir, öbür yandan da bu evrim sonucu iyice yoksullaşır. Üretim güçlerini devrimci tutuma yönelten de bu olaydır.

Üretim güçlerinin "evrensel" gelişimi, diyesi, evrenselleşmesi, "insanlararası evrensel ilişkilerin" (ön)koşuludur. Bu nedenle, üretim güçlerinin gelişimi, bir yandan dünyada bütün halklar içerisinde "mülksüzler" olgusunu yaratmakta, böylece her halkı diğer halkların devrimlerine bağımlı duruma getirmekte, öbür yandan da "yerel bireyler yerine dünya tarihi düzeyinde görgül, evrensel bireyler koymaktadır."

Anılan düşünürlerin kanısınca, birey, giderek kendisine yabancılaşan erk tarafından "uşaklaştırılmıştır." Bu erk aynı zamanda giderek "kitleselleşen ve son aşamada da dünya pazarı" olarak ortaya çıkan bir erktir. Dolayısıyla tekil bireyin kurtuluşu, "tarihin dünya tarihine dönüşmesi", bir başka anlatımla, kitlesel erk olan dünya pazarının yıkılması ile olanaklıdır. Bireyin gerçek düşünsel zenginliği, "gerçek ilişkilerinin zenginliğine bağlıdır."

Bu nedenle, tekil bireyler, "ulusal ve yerel sınırların ortadan kaldırılması, dünyanın düşünsel üretimiyle edimsel ilişkiye sokulması ve bütün yeryüzünün çok-yönlü üretiminin tadına varma yeteneği kazanması" ile kurtulabilirler. Çok-yönlü bağımlılık, bireylerin dünya tarihi düzeyindeki etkileşimlerinin bu zorunlu biçimi, "komünist devrim" ile söz konusu "kitlesel

erk"in denetimi ve bilinçle egemenlik altına alınmasını sağlayabilir.

Marksizm'den türetilen ve sosyalist hümanizmin temel düşünsel dayanaklarından birini oluşturan "enternasyonalizm" ya da "uluslar-arasıcılık" kavramı yukarıdaki değerlendirmeye dayanmaktadır.

II. 7. Giderilen Her Gereksinme, Yeni Gereksinmeye Yol Açar

İnsan, "tarih yapabilmek için", yaşabilmek zorundadır. Bu nedenle, "ilk tarihsel eylem, iş ya da emek", temel gereksinmelerin giderilmesini sağlayan araçların, maddi yaşamın üretimidir. İkinci tarihsel iş ya da başarı, doyurulan gereksinmenin, bir başka deyişle, gereksinmeyi giderme eyleminin "yeni gereksinmelere yol açması"dır. Üçüncü tarihsel başarı ya da iş, "günlük yaşamını sürekli yeniden üreten/yenileyen" insanların "başka insan olmaya", diyesi, dönüşmeye başlaması, örneğin, çoğalması, kadın ve erkek, anne-baba ve çocuk, aile olması ve bunların iç ilişkileri ve etkileşimlerinin gerçekleşmesidir.

Marks/Engels'in kuramında betimlenen karşılıklı ilişkilerin tümünün verili olarak bulunduğu iş bölümü, ailede iş bölümünün, toplumun tekil ailelere bölünmesinin de temelidir. İş bölümü, aynı zamanda emeğin ve onun ürünlerinin "eşitsiz bölüşümünün", dolayısıyla "mülkiyetin" de temelidir.

Mülkiyet, "ailede kadın ve çocukların erkeğin tutsağı olmalarının ilk biçimi", başlıca nedenidir. Ailedeki "gizli tutsaklık", ilk mülkiyettir. İş bölümü ve özel mülkiyet, özdeş kavramlardır. Özel mülkiyete yol açan "iş-bölümü", aynı zamanda toplumsal konumları ve hiyerarşileri de yaratmaktadır.

Değişik toplumsal konumlar ve bunlarla bağıntılı olan hiyerarşi ilişkileri, erk ya da iktidarın da kaynağıdır. Oya Baydar'ın bütün yazınsal yaratımında başlıca ahlaksal-düşünsel ölçüt olarak değerlendirdiği "hiyerarşi", "erk", "erkek" ya da cinsel yeterliliği de içeren "erkeklik" sorunsalı ve bu sorunsala bakış tarzı, Marksist açıdan ancak böyle gerekçelendirilebilir

ya da yine aynı açıklama modelinden yola çıkılarak çözümlenebilir.

Yazarın son romanı "Kayıp Söz"de yazınsallaştırdığı "töre cinayeti" ve erk ya da efendilik-bağımlılık ilişkileri de yine bu tarihsel-kültürel ve siyasal yaklaşım temelinde daha kolay anlaşılabilir ve çözümlenebilir.

"Alman İdeolojisi"nde konuya ilişkin geliştirilen çözümlemeyi sürdürelim: İş-bölümü, "bir biriyle ilişkili olan tekil bireylerin, tekil ailelerin ya da toplumsal kümelerin ve bütün bireylerin ortak çıkarları arasındaki çelişkidir." Ortak çıkarlar, bireylerin karşılıklı bağımlılıklarına da yol açar.

II. 8. İnsanın Öz Eylemi, Niçin Kendisine Yabancı Bir Erke Dönüşür?

Özel ve ortak çıkar arasındaki "parçalanmışlık" var olduğu sürece, dolayısıyla da "etkinlik" gönüllü olarak değil de zorunlu olarak "bölündüğü" sürece, insanın "öz eylemi, kendisine yabancı, karşıt bir erke dönüşür". İnsan, bu yabancı ve karşıt erke egemen olamaz; karşıt ve yabancı erk, insanı boyunduruğu altına alır.

İdeoloji eleştirisi kapsamında buradan çıkarılabilecek çıkarım şöyle formüle edilebilir: Çıkar çelişkisinin temeli olan iş-bölümü, aynı zamanda sosyal ve buna bağlı olan ideolojik ayrımlaşmanın, dolayısıyla da ideolojik çatışmanın da temelidir. Durum böyle olunca, ideoloji ile ilgili her türlü olumsuzluğun kökeni olarak iş-bölümünün niteliğini görmek ve her türlü iyileştirmenin ya da düzeltimin ancak iş-bölümünün niteliğini değiştirmekle olanaklı ya da olası olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Şu açıklamalar, sosyo-politik her görüngü gibi, ideolojinin de iş-bölümüyle tözsel bir bağımlılık ilişkisi içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır: İş bölümlendiği ölçüde, "her insana kendisine dayatılan ve bu dayatmadan kurtulamayacağı bir etkinlik verilir." Kimisi işçi, kimisi çoban, kimisi yazıncı ya da eleştirmen olur.

Bu dayatma, Marks/Engels'e göre, her insanın istediği alanda kendisini eğitmesine ve bir meslek edinmesine olanak sağlayan bir toplum düzeninde görece azalabilir. Böyle bir toplum düzeni söz konusu olmadığından, sosyal etkinliğin kesinleş(tiril)mesi, insanın öz üretiminin denetlenemezleşen ve beklentileri boşa çıkaran bir nesnel güce dönüşmesi, bugüne değin gerçekleşen tarihsel gelişmenin temel anlarından/niteliklerinden biridir.

Yukarıda betimlenen özel ve genel çıkarın "devlet" olarak özerk bir biçimlenim kazanması, iş-bölümünün yol açtığı egemen sınıfların çıkarlarının savunulması anlamında erkin kurumsallaşmasının göstergesidir.

Bu açıklamalar temelinde Oya Baydar'ın özellikle "Sıcak Külleri Kaldı"da yazınsal söylemin temeline oturttuğu ve şiddetin en üst ve yoğun biçimine de dönüşme tehlikesini içinde taşıyan "devlet erki" sorgulaması, Marksist çözümleme uyarınca, daha kolay anlamlandırılabilir. Erk, devlet aygıtı biçimine dönüşerek kurumsallaşınca, "derin devlet" söylemine içkin olan "derin ve hukuk-dışı" eylemler de kurumsal nitelik kazanabilirler. Derin devlet diye tanımlanan yapıdan kaynaklanan bu türden eylemler, Türkiye'de bir dönem olağan görülmüş ve kanıksanmıştır.

Bu devlet içerisindeki her türlü savaşım, "demokrasi ile aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, seçme hakkı için verilen savaşım"; Marks/Engels'e göre, "hayali savaşım biçimleridir"; asıl "gerçek savaşım, farklı sınıflar arasındaki savaşımlardır." Alman kuramcılar da bu savaşımlara ilişkin tek sözcük söylememişlerdir. Egemenlik kurmak için uğraşan "her sınıf", "bütün eski toplum biçimini ve egemenliği ortadan kaldırmak" için ilkin "siyasal erki ele geçirmek zorundadır." Siyasal erki ele geçiren sınıf, kendi çıkarını "genel bir şey" olarak ortaya koyabilir.

Oya Baydar'ın sorguladığı, eski toplum ve egemenlik biçimini ortadan kaldırmak için "siyasal erki ele geçirme zorunluluğu" olarak tanımlanan tam da bu "saltçı ideoloji"dir.

Yazarın hemen tüm yapıtlarında söz konusu "siyasal erki ele geçirmek zorunluluğunun" araç olmaktan çıkarılıp, salt amaç durumuna getirilmesidir. Yazara göre, siyasal örgüt, parti ya da benzeri kuruluşlar, kendilerini Marksizm'in yukarıdaki savına dayanarak meşrulaştırma, hatta sorgulanamazlaştırma yoluna başvurmuşlardır. Böylece, bu parti ya da örgütlerin bizzat kendileri bağımlılık üreten bir tür "erk"e ya da "erk aracı"na dönüşmüşlerdir.

Oya Baydar'ın "Sıcak Külleri Kaldı"da yazınsallaştırdığı malzeme, izlek ya da motif, siyasal erkin saltlığı ve amaçsallığıdır. Siyasal erkin saltlığı ve amaçsallığı, hem egemen sınıfların çıkarlarını koruma ve süreklileştirme aygıtına dönüşen devlet aygıtı ve onu savunanlar tarafından içselleştirilmiştir. Hem de söz konusu toplum ve devlet düzenini yıkarak, onun yerine sosyalist toplum biçimini gerçekleştirme savında olan "sol" ya da "sosyalist" örgüt ve partilerce üstlenilmiştir.

Bu bireyler ya da kuruluşlar, bir yandan bireyliğe, bireysel özerkliğe hiçbir biçimde olanak vermeyen bu "saltçı ve dayatmacı ideoloji"yi amaçsallaştırmışlardır. Öbür yandan da onu kendi örgütlenme anlayışlarına denk düşen bir edim ve "dil" ile yeniden üretmişlerdir.

II. 9. Erk ve Yabancılaş(tır)ım

Marksizm'in iş-bölümünün kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan erkin neden olduğu bireysel ve toplumsal yabancılaşma ya da yabancılaşım kuramı, kanımca, insan ve insancıllığı temel alır.

"Alman İdeolojisi"nde dizgeleştirilen görüşe göre, sosyal erk, "çeşitlenmiş üretim gücüdür." Çeşitlenmiş üretim gücü anlamında sosyal erk, "iş-bölümü kapsamında çeşitli bireylerin etkileşimi" yoluyla oluşur; ancak, insanların etkileşimi "gönüllü" değil, "zorunlu" olduğundan bu erk, insanların öz-erki değil, "onlara yabancı, onların dışında bir güçtür." İnsanlar, kendilerine yabancı olan bu erke, bu güce egemen olamazlar. Dola-

yısıyla söz konusu erk, insanlara egemen olur; onların isteklerini ve davranışlarını yönlendirir.

Oya Baydar tarafından sorgulanan erk, Marksizm'in bu saptaması uyarınca, iş-bölümünün yol açtığı üretim güçlerinin çeşitlenmesi ve etkileşimleri sonucu ortaya çıkan sosyal-siyasal nitelikli bir insan ürünü olmasına karşın, kendisini üretenlere yabancılaşmış, hatta düşmanlaşmış bir erktir ya da güçtür. Bireyler bu güce değil, bu güç bireylere egemen olmaktadır.

Dolayısıyla bu erk ve onun yol açtığı erk ilişkileri ortadan kaldırılamaz. Oya Baydar'ın Marksist öğretinin önermelerinden ayrıldığı nokta tam da burasıdır. Oya Baydar, söz konusu sosyal-siyasal erkin denetlenebileceği, hatta ona egemen olunabileceği kanısındadır ve bu kanısını yapıtlarına içkinleştirmiştir. Yazar, bu kapsamda bütün toplumsal yapıların, konumların, cinslerin ve ideolojilerin erksizleştirilmesi, diyesi, erkten arındırılması gerektiği biçiminde tümel bir istemi söylemleştirir.

"Alman İdeolojisi"nde kuramsallaştırılan bu "yabancılaş-(tır)ım, ancak iki edimsel koşul altında ortadan kaldırılabilir: Bu gücün "katlanılamaz" bir erke, diyesi, üretenlerin bu güce karşı "devrimci başkaldırıya" geçecekleri bir erke dönüşmesi için, söz konusu gücün yığınları "mülksüzlere" dönüştürmüş olması gerekir. Bu da yetmez; bu erkin, yığınları, "üretim gücünün büyük yükselişi ve gelişiminin koşulu olan zenginlik ve eğitim dünyası" ile çelişki oluşturan bir konuma sokması gerekir.

Ayrıca, bir çelişki gibi görünse de, üretim güçlerinin bu gelişimi, "mutlak gerekli edimsel bir koşuldur"; çünkü üretim güçlerinin gelişimi olmaksızın, "yokluk genelleşir" ve yaşam için zorunlu gerekli şeyler için savaşım baş gösterir. Bir başka anlatımla: Üretim güçleri bir yandan kaçınılmaz olarak bir üst aşamaya doğru evrilmekte, öbür yandan da bu evrim sonucu iyice yoksullaşmaktadır. Üretim güçlerini devrimci tutuma yönelten de bu olaydır.

Üretim güçlerinin "evrensel" gelişimi, diyesi evrenselleşmesi, "insanlar arası evrensel ilişkilerin" koşuludur. Bu nedenle, üretim güçlerinin gelişimi, bir yandan dünyada bütün halklar içerisinde "mülksüzler" olgusunu yaratmakta, böylece her halkı diğer halkların devrimlerine bağımlı duruma getirmekte, öbür yandan da "yerel bireyler yerine dünya tarihi düzeyinde görgül, evrensel bireyler koymaktadır."

II. 10. Marksizm Niçin Enternasyonalisttir?

Marksizm'in uluslar-arası ya da enternasyonalist özü de bu oluşumdan kaynaklanmaktadır. Buradan türetilen çağrı da doğal olarak "Dünya işçileri birleşiniz!" olmuştur. Bugünlerde Marksizm adına ulusal dar-görüşlülük ve kapanmacılık önerenlerin bu çözümlemeyi ve bundan türetilen çağrıyı unutmamaları gerekir.

Eğer betimlenen uluslar-arasılaşma süreci olmasa, birincisi, Marks/Engels'e göre, komünizm sadece bir yerellik olarak var-olabilir; ikincisi, "dolaşım/iletişim güçleri, "evrensel" olarak dolayısıyla da "katlanılmaz erk" olarak gelişemez, "yerel, boşinançlı durumlar" olarak kalırlardı; üçüncüsü, "dolaşımın/iletişimin her genişlemesi, yerel komünizmi ortadan kaldırırdı." Komünizm, Marksist kuramda, "görgül açıdan salt egemen halkların eylemi olarak 'birden' ve aynı anda olanaklıdır." Bu da üretim güçlerinin evrensel gelişimini ve onunla bağlantılı olan dünya dolaşımını gerektirir. Aşağıda bu konuya yeniden değineceğim.

Oya Baydar'ın öncelikle "Sıcak Küller Kaldı"da "sosyalist önder" olarak kurgulanan Ömer figüründe betimlediği TKP yönetiminin Sovyet Komünist Partisi'ne "iman" ve " itaat" düzeyinde bağımlı davranmasının başlıca nedeni, Marksizm'in bütün halkların birbirinin devrimine bağımlı duruma geldiği ve komünizmin evrensel düzeyde bütün halklar tarafından eşzamanlı olarak gerçekleştirilebileceği savına dayandırılabilir.

Burada asıl ilginç olan ve üzerinde durulması gereken husus şudur: Sosyalist devrimin tek tek ülkelerde değil de,

dünya ölçeğinde aynı anda gerçekleşebileceği biçimindeki Marksist önerme, tarihsel olarak doğrulanmamıştır. Doğrulanmamasına karşın, sosyalist partiler, herhangi bir eleştirel irdeleme yapmaksızın, Sovyet Komünist Partisi'ne bağımlı davranmayı sürdürmüşlerdir.

Bu önermenin tarihsel olarak doğrulanmadığının kanıtları tek tek ülkelerdeki sosyal devrimlerdir. Bazı ülkeler, bu Marksist önermeye karşın, dünya ölçeğindeki duruma bakmaksızın, uygun buldukları tarihsel anda tekil olarak toplumsal devrimlerini gerçekleştirmişlerdir.

Oya Baydar, haklı olarak, "evrensel savının" gerçekleşmemesine karşın, TKP'nin politikalarında ve eylemlerinde somutlaşan söz konusu bağımlılık ilişkisinin ve bundan doğan "uydulaştırıcı tutumun" bireysel yazgılar düzeyinde yol açtığı giderilemez yıkımları ve yenilgileri bizzat deneyimlediği için bunları anlatılaştırmayı görev saymıştır. Yazarın doğal beklentisi, okuyucuların da bu durumları eleştirel yaklaşımla değerlendirmesidir.

Marks/Engels'in "komünizm bizim için bir durum değil, oluşturulması ve gerçeğin yönünü belirlemesi gereken bir idealdir" saptaması ilginçtir. Ayrıca, "komünizm, şimdiki durumu ortadan kaldıran gerçek devinimdir; bu devinimin koşulları, halen var-olan ön-koşullardan türer" belirlemesi de önemlidir.

Ancak bu saptamalara ilişkin olarak şu eleştirel değerlendirmeyi yapmak isterim. Bu belirlemeler, ne yazık ki söz konusu idealin evrensel düzeyde bütün halklar tarafından eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği savıyla pek uyuşmamaktadır.

Ayrıca, bu saptamalar, iş-bölümünün katıksız olumsuzluk üreteceği yolundaki saltçı savın da görecelileştirilmesini gerektirmektedir. Oya Baydar, yazınsal yaratımıyla söz konusu saltçılığın giderilmesine önemli katkılar yapmaktadır.

Anılan düşünürlerin kanısınca, birey, giderek kendisine yabancılaşan erk tarafından "uşaklaştırılmıştır." Bu erk aynı

zamanda giderek "kitleselleşen ve son aşamada da dünya pazarı" olarak ortaya çıkan bir erktir. Dolayısıyla tekil bireyin kurtuluşu, "tarihin dünya tarihine dönüşmesi", bir başka anlatımla, kitlesel erk olan dünya pazarının yıkılması ile olanaklıdır. Bireyin gerçek düşünsel zenginliği, "gerçek ilişkilerinin zenginliğine bağlıdır."

Bu nedenle, tekil bireyler, "ulusal ve yerel sınırların ortadan kaldırılması, dünyanın düşünsel üretimiyle edimsel ilişkiye sokulması ve bütün yeryüzünün çok-yönlü üretiminin tadına varma yeteneği kazanması" ile kurtulabilirler. Çok-yönlü bağımlılık, bireylerin dünya tarihi düzeyindeki etkileşimlerinin bu zorunlu biçimi, "komünist devrim" ile söz konusu "kitlesel erk"in denetimi ve bilinçle egemenlik altına alınmasını sağlayabilir.

Marksizm'den türetilen ve sosyalist hümanizmin temel düşünsel dayanaklarından birini oluşturan "enternasyonalizm" ya da "uluslar-arasıcılık" kavramı yukarıdaki değerlendirmeye dayanmaktadır. Kanımca, Oya Baydar'ın sorunlaştırdığı ya da sorguladığı Sovyetler Birliği'ne bağımlılığın nedenlerinden biri de "sosyalist enternasyonalizm" düşüncesinin, özgür bir dayanışma nedeni olarak değil de, uydulaşma gerekçesi olarak algılanmasıdır.

II. 11. Bilincin Üretimi

Marks/Engels, "Çağdaş Alman Felsefesinin Eleştirisi" olarak dizgeleştirdikleri "Alman İdeolojisi"nin "Bilincin Üretimi Üzerine" adlı bölümünde erk, bilinç ve ideoloji konularına ışık tutan görüş ve düşünceleri geliştirmiştir.

Yineleme olması pahasına, seçici bir okumayla konuya ilişkin öne çıkarılması gereken bazı saptamaları şöyle özetleyebilirim. Tarih boyunca insanlar, eylemlerini "dünya tarihi düzeyinde önemli eylemlere" dönüştürdükçe, "yabancı bir erk tarafından köleleştirilmişlerdir." Söz konusu "yabancı erk", giderek artan ölçüde "kitleselleşerek", kendisini "dünya pazarı" olarak ortaya koymuştur.

Komünist devrim yoluyla, var-olan toplumsal durumun yıkılması ve bununla özdeş olan "özel mülkiyetin ortadan kaldırılması" ile "bu gizemli güç/erk" de dağıtılmış ve insanların/bireylerin kurtuluşu sağlanmış olacaktır.

İnsanın ya da bireyin "gerçek düşünsel zenginliği, onun gerçek ilişkilerinin zenginliğine bağlıdır." Bireyler ancak bununla "ulusal ve yerel sınırlılıklardan" kurtulacaktır. Bu tür sınırlılıklarından kurtulan bireyler, "bütün dünyanın üretimi" ile edimsel ilişkiye sokularak, "bütün yeryüzünün bu çok-yönlü üretiminden tat alma yeteneği" edinecektir.

Bireylerin dünya tarihi düzeyindeki etkileşiminin doğal biçimi olan bu "çok-yönlü bağımlılık", "komünist devrim" yoluyla sözü edilen "yabancı" güçlerin "bilinçli olarak denetim ve egemenlik altına alınması" sonucunu doğuracaktır.

Bu tarih anlayışı, "gerçek üretim sürecini", diyesi, yaşamdan yola çıkarak "maddi üretimi" geliştirmeyi, bu üretim tarzının ürettiği "iletişim biçimini" temel alır ve "bilincin, dinin, felsefenin ve ahlakın her türlü kuramsal ürününü ve biçimini", burjuva devletten hareket ederek açıklar.

Yine bu tarih kavrayışı, her türlü düşünsel biçimlenimi ya da oluşumu "maddi edime" dayanarak açıklar ve "eleştiri"yi değil, "devrimi" tarihin, dinin, felsefenin ve ahlakın ya da diğer kuramların "itici gücü" olarak tanımlar.

Bu bağlamda, "Feuerbach Üzerine Savlar"ın sonuncusu olan "Filozoflar, şimdiye değin sadece dünyayı açıklamakla/yorumlamakla yetindiler; önemli olan, dünyayı değiştirmektir" savını anımsamak yararlı olabilir. Söz konusu savla, Marks/Engels, felsefeyenin dünyayı yorumlamakla yetinmemesi gerektiğini belirtmekte, ona dünyayı değiştirme görevi yüklemektedir. Böylece felsefe, düşünsel olduğu denli edimsel bir nitelik kazanmakta; kuram-edim ilişkisi öne çıkarılmaktadır.

Düşünürler bu bağlamda Hegel'e gönderme yaparak, şunu vurgular: "Tinin tini" anlamında tarih, "öz-bilinç"te çözünümlenerek tükenmez, tersine tarihin içinde "üretim güçlerinin bir

toplamı", bir kuşaktan öbürüne aktarılan "doğaya ve insana ilişkin tarihsel olarak yaratılmış bir ilişki" ortaya çıkar.

Kuşaktan kuşağa aktarılan "üretim güçleri yığını", "sermayeler ve durumlar/olgular yığını", bir yandan "genç kuşaklarca değişime uğratılır", öbür yandan da bu aktarılan birikimler, genç kuşakların "yaşam koşullarını belirler"; onlara "belli bir gelişimi dayatır", "özgün bir karakter" kazandırır. Dolayısıyla, "koşullar/durumlar, insanları yarattığı kadar, insanlar da koşulları yaratır."

Bu saptama gereği, bilinç, ideoloji ve iletişim, hem insan ürünüdür, hem de insanı biçimlendiren etmenlerdir. Bir başka anlatımla, insan hem yaratan, hem de yaratılandır. İdeolojinin önemi de buradan doğmaktadır.

Düşünürlere göre, her bireyin, her kuşağın "verili" olarak önünde bulduğu, "üretim güçlerinin, sermayelerin ve iletişim biçimlerinin toplamı", filozofların "töz", "insanın özü" olarak tasavvur ettikleri ya da adlandırdıkları şeyin "gerçek temelidir."

Çeşitli kuşakların önlerinde buldukları "yaşam koşulları", tarihte yinelenen "devrimci sarsıntıların", "var-olan her şeyi temelden yıkacak güçte olup olmadığını da belirler."

Tümel ve köklü değişimin temel öğesi devrimci yığınlardır. Bir başka deyişle, değişimin temel unsuru, üretim güçleri ve o güne değin gerçekleştirilen "yaşam üretimine" karşı, bu yaşam üretiminin dayandığı "toplu etkinliğe" karşı "devrimci başkaldırı" yapabilecek yeteneğe sahip "devrimci bir yığının oluşumudur."

Bu sayılan nedenlerle tarih, "kendi dışında bulunan bir ölçüte göre yazılmak zorundadır." Asıl tarihsel olan, "gerçek yaşamın üretimidir." Buradan şu çıkarım yapılabilir: Gerçek yaşamdan kopuk bir tarih yazımı öznel bir kurgudan öte bir anlam taşımaz. Öznel amaçlarla bir kurguya indirgenen tarih de egemen sınıflar ya da güçler elinde bir güdümleme ve yönlendirme aracına dönüşür.

Marks/Engels'in yaklaşımı uyarınca, böyle olmasına karşın "tarihsel olan", "sıradan yaşamdan ayrı bir şey", "dünya-üst bir şey" olarak görünür. Bu nedenle, insanın doğayla ilişkisi, "tarihten dışlanır" ve böylece "doğa ile tarih karşıtlığı" üretilir.

Bu noktada Alman idealist filozoflarını, özellikle de Hegel'i eleştiren Marks/Engels'e göre, Almanlar, "saf tinin alanında devinirler" ve "dinsel yanılsamayı tarihin itici gücü" yaparlar. Son dönem Alman felsefesinin baş temsilcisi olan Hegelci "tarih felsefesi, bütün Alman tarih yazımının 'katıksız anlatımı' durumuna getirilmesinin bir sonucudur." Hegelci tarih felsefesinde "politik çıkarlar" değil, "katıksız düşünceler" söz konusudur. Dolaysıyla, Hegel felsefesi içinde tarih, gerçek yaşamdan kopuktur.

"Gerçekten dinsel" olan bu anlayışa göre, "dinsel insan", "kendisinden tarihin kökenlendiği ilk insandır" ve "yaşamsal maddelerin üretimi" değil, "dinsel fantezilerin üretimi" önemlidir.

Ayrıca, bu tarih anlayışı, "Almanların ulusal işidir" ve Almanya açısından "yerel bir çıkar/ilgi" güder. Bu yanlış tarih anlayışı, "kuramsal indirgemeler" ile değil, "değiş(tiril)en durumlar" ile aşılabilir. Bunun için de, tarihin "olguların" üzerinde değil, olguların tarihin üzerinde ele alınması gerekir.

Tarihin itici gücü olan "değişme ve "değiştirme", "gerçek tarihsel olaylar" ve "politikanın bu olaylara müdahalesi" ile söz konusu olabilir. Değişme ve değiştirme, "var-olan her şeyi kökten yıkmadır."

Değişme ve değiştirme etkinliklerinin gerçekleştirildiği duyusal dış dünya, onu oluşturan bireylerin "canlı duyusal etkinliklerinin toplamıdır."

Öte yandan tarih, "kendisinden öncekilerin kalıt olarak bıraktığı malzemeleri, sermayeleri, üretim güçlerini sömüren/yarara dönüştüren kuşakların art arda sıralanışı" da değildir. Tarihe bakışta önemli olan, "daha önceki tarihin" ya da tarihsel olayların, daha sonraki tarih üzerindeki "etken etki"sini ortaya çıkarmaktır.

Tarihin her döneminde "egemen sınıfların düşünceleri, egemen düşüncelerdir." Bir başka anlatımla, "toplumun egemen maddi erki/gücü olan sınıf, aynı zamanda o toplumun tinsel/düşünsel bakımdan egemen olan gücüdür."

İdeoloji eleştirisi açısından bu saptama verimlileştirmeye uygun görünmektedir. Şöyle ki; toplumda yaygın ve başat ideoloji, egemen sınıfların çıkarlarına uygun, o çıkarları süreklileştirme amacını güden ideolojidir. Dolayısıyla, ideoloji eleştirisi, her şeyden önce egemen söyleme karşı, özgürleştirici eleştirel bir söylem geliştirmeyi amaçlamalıdır.

Egemen sınıflar ya da erki elinde bulunduran toplum kesimleri, kendi çıkarlarını tüm ulusun çıkarıymış gibi göstermeye uğraşırlar. Bu nedenle de ideolojik söylemlerinde çoğunlukla ulusal ve dinsel duyarlılıkları bir örtü olarak kullanırlar.

Marks/Engels konuya ilişkin çözümlemelerini şöyle sürdürür: Maddi üretimi belirleyen "araçlar üzerinde tasarruf gücüne sahip olan sınıf, aynı zamanda tinsel/düşünsel üretim araçlarını" da belirler. Böylece, tinsel üretim araçlarından yoksun bırakılanların "ortalama" düşüncesini de biçimler.

Dolaysıyla, egemen düşünceler, "egemen maddi ilişkilerin düşünsel anlatımından başka bir şey değildir." Bir başka anlatımla, egemen düşünceler, "bir sınıfı egemen sınıf yapan", ilişkilerin düşünceye büründürülmüş halidir, diyesi, "egemenliğin düşünceleridir."

Egemen sınıfı oluşturan bireyler, ayrıca "bir bilinç taşırlar" ve "tarihsel dönemi tam olarak belirledikleri" ölçüde "düşünenler" olarak, "düşüncelerin de üreticisi olarak" egemen olduklarını, kendi dönemlerinin "düşüncelerinin üretimini ve düzenlenimini" de biçimlediklerini düşünürler. Egemen güçlerin parçalı olduğu yerlerde ya da ülkelerde egemen düşünce anlamında "doktrin" de erkin parçalanmışlığını yansıtır.

Bu son saptama, diyesi, erkin parçalanmışlığı ve bunun egemen söyleme yansıması, özellikle 2002 seçimlerinden sonra AKP'nin siyasal erki eline geçirmesinden sonra belirgin bi-

çimde gözlemlenmiştir. Şimdilerde söz konusu parçalanmışlık onarılmak istenmektedir.

Yukarıda betimlenmiş olan iş bölümü, Marks/Engels'e göre, egemen sınıf içinde "tinsel ve özdeksel iş bölümü" olarak biçimlenir. Böylece bu sınıf içinden çıkan düşünürlerin "bir bölümü, bu sınıfın düşünürü" olarak ortaya çıkar; diğerleriyse gerçekte bu sınıfın "etken üyeleri oldukları için" egemen düşüncelere karşı "edilgen" ve "alımlayıcı" davranır.

Daha açık bir anlatımla, egemen sınıflardan çıkan "düşünürler", kural-dışı olanlar elbette olacaktır, bağımlı ve edilgen düşünürlerdir. Düşünür olmanın vazgeçilmez koşulu olan "özgür ve eleştirel" düşünme, egemen sınıf düşünürlerinden pek beklenmemelidir.

Yukarıda belirtilen erkin ve egemen söylemin parçalanması, egemen sınıfların içinden çıkan söz konusu iki düşünür kümesi arasında "belli bir karşıtlaşma ve düşmanlaşma" yaratır.

Ancak söz konusu karşıtlaşma ve düşmanlık, sınıfın varlığını "tehlikeye sokan" her "çatışmada" kendiliğinden "ortadan kalkar". Böylece, egemen düşüncelerin egemen sınıfın düşünceleri olmadığı "görüntüsü" de yok olur.

Daha önce de belirtildiği gibi, "devrimci düşüncelerin varlığı, devrimci bir sınıfın varlığını gerektirir."

Burada Marks/Engels'e ek olarak şunu belirtmek gerekir. Bu saptama, saltlaştırıldığı takdirde, devrimci bir sınıf olmadığı sürece devrimci düşüncelerin olamayacağı gibi bir çıkarım, toplumsal ve ideolojik yapının karmaşıklığına pek uygun düşmez. Devrimci bir sınıfın varlığı, elbette devrimci düşüncelerin gelişmesine, güçlenmesine ve yaygınlaşmasına ortam hazırlar. Ancak böyle bir sınıf olmasa bile, devrimci düşünce olanaksız değildir. Çin devrimi bu konuda öğretici bir örnektir.

Bütün bu nedenlerle, tarihsel akış içinde egemen düşünceler, egemen sınıftan koparıldığı takdirde, Marks/Engels'in kavramlaştırmasıyla, "bir-başınalaştırılır", bir başka anlatımla, özerkleştirilir. Bu durum, söz konusu "düşüncelerin üretiminin ve

üreticilerinin koşullarının", düşünceleri üreten bireylerin ve dünya durumlarının bir yana itilmesine yol açar.

Bu bağlamda, örneğin, aristokrasinin egemen olduğu zamanlarda "onur", "sadakat" gibi kavramların, burjuvazinin egemen olduğu zamanlarda da "özgürlük", "eşitlik" gibi kavramların başatlaştığı söylenebilir.

Eskinin yerini alan her yeni sınıf, "salt kendi amacını gerçekleştirmek için, öz çıkarını "toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarıymış gibi" gösterir. Bir başka anlatımla, kendi düşüncesini "tek akılcı, genel-geçer düşünce" olarak tanımlamak suretiyle, düşüncesine "genellik" kazandırır.

Devrimci ya da devrimci değişimler yaratan sınıf, "daha baştan tüm toplumun temsilcisi olarak egemen sınıfın karşısına dikildiği için, sınıf olarak değil, "toplumun tümü olarak" ortaya çıkar. Devrimci sınıf, "bunu yapabilir"; çünkü onun çıkarı, o zamana değin başat olan koşullar ve ilişkilerde "henüz tam olarak tikelleşemediği" için, toplumun ortak çıkarı ile daha çok "bağlantılıdır." Onun zaferi/yengisi, "egemenleşemeyen sınıfların üyelerini egemenleştirdiği ölçüde" onlar için de yararlıdır.

Her "yeni" sınıf, daha önce egemen olan sınıftan "daha geniş bir temelde" kendi egemenliğini kurar. Egemenlik temelini geniş tutan bu yeni egemen sınıfa karşı da kaçınılmaz olarak tepki ve karşıtlık gelişir.

Marks/Engels'in bu uzak-görülü saptamaları, büyük ölçüde Türkiye'de 1950'de iktidara gelen Adnan Menderes'in genel başkanlığında Demokrat Parti'nin, 1983'te Turgut Özal'ın genel başkanlığında Anavatan Partisi'nin ve 2002'de Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığında AKP tarafından temsil edilen sınıflara uyarlanabilir. Anılan üç parti de iktidara geliş sürecinde ve iktidarı ele geçirdikleri ilk zamanlarda egemenlik temelini geniş tutmaya özen göstermiştir.

2002'de ülke yönetimini üstlenen AKP'de örgütlenen dini referans alan asıl olarak taşralı ve kısmen kentli kesimler, ilk başlarda "egemenlik alanını" geniş tutmuş, bu genişliğe uygun

özgürlük ve eşitlik vurgusu taşıyan söylemler geliştirmiştir. 2005'e değin Avrupa Birliği konusunda gerçekleştirilen söylem ve eylemler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Ancak aynı AKP ve onun temsil ettiği sınıflar, üretim araçlarını ele geçirip, üretimin dağılımını kendi çıkarları doğrultusunda yapacak duruma geldikten sonra, artı değerden en fazla yararlanmak için, egemenlik alanını daraltmaya başlamıştır.

AKP'nin Avrupa Birliği projesini, özgürlük ve eşitlik gibi ilkeleri bir yana bırakmasının başlıca nedeni, temsil ettiği egemen sınıfın sömürüsünü en yüksek düzeye çıkarmak amacıyla, egemenlik temelini daraltmaya yönelmiş olmasıdır.

Ancak Marks/Engels'e göre, yeni sınıfın egemenlik alanını daraltmasının da etkisiyle, bu sınıfa karşı "yürütülen savaşım", o zamana değin var olan toplumsal durumların "daha katı, daha köktenci bir olumsuzlamasına" doğru gelişir.

AKP'ye karşı gelişen muhalefete bakıldığında, Türkiye'de de olanın bu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

II. 12. İdeolojinin Gerçek Temeli

Marks/Engels'e göre, ideolojinin iki gerçek temeli vardır. Birincisi, "iletişim ve üretim gücü", ikincisi, "devlet ve hukukun mülkiyet ile ilişkisi."

II. 12. A. İletişim ve Üretim Gücü

Marks/Engels, yukarıdaki başlık altında dönemlerine değin üretim ve iletişim alanında gerçekleşen kazanımların, ağlaşmanın tarihsel bir yaklaşımla bir dökümünü yapar.

Bugün geriye dönüp bakıldığında, söz konusu dökümde yer alan değerlendirmelerin birçoğunun insanlığın düşünsel birikiminin bir parçası durumuna gelerek olağanlaştığını söylemek olanaklıdır. Bu nedenle, bu bölümdeki görüşleri sadece ana-hatlarıyla yansıtmakla yetineceğim.

Bu düşünürlere göre, özdeksel ve tinsel işin "en büyük bölümlenimi, kent ile köyün ayrılmasıdır." Kent ile köy "karşıtlığı"

daha "barbarlıktan uygarlığa, klandan devlete, yerellikten ulusa geçiş" ile başlar ve "bütün uygarlık tarihinden geçerek" bugüne ulaşır.

Kent ya da kentleşmeyle birlikte, "kamu yönetimi"nin, dolayısıyla da "politikanın" gerekliliği doğmuştur. Kent, "nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, tatların, gereksinmelerin yoğunlaşması" gerçeğini, buna karşın köy ya da kırsal kesim, "yalıtlanma", ya da "soyutlanma" ve "tekleşme" gibi görüngüleri simgeler. Kent ve köy karşıtlığı sadece "özel mülkiyet içinde varolabilir." Burada da belirleyici öğe, "iş"tir; iş olduğu sürece, "özel mülkiyet" var-olabilir.

Toplumsallaşmanın ilk önemli koşulu, "kent ile köy arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasıdır." Kent ile köy ayrılığı, sermaye ile toprak mülkiyetinin ayrılığı olarak da kavranabilir.

Sermayenin kentlerde yoğunlaşması, sanayinin ve ticaretin de kentlerde toplanmasına ve köyden kente doğru sürekli göçü de birliğinde getirir. Kentler zamanla bir biriyle bağlantı kurar. Üretim araçları bir kentten, bir başka kente taşınır. Böylece kentler arası iş bölümü doğar. Yerellik aşılmaya başlar. Bu durum giderek iletişimin, dolayısıyla da iletişim ağlarının ve araçlarının yaygınlaşmasına yol açar.

Üretim güçlerinin tarihsel gelişim çizgisi, kentlerde "lonca yapısı"nı yaratan ve çeşitlendiren zanaatçılık üzerinden, makine üretimine dayanan endüstriye doğru evrilir.

Ticaretin ve zanaatçılığın yaygınlaşması, "devingen sermayenin yoğunlaşmasına" elverişli bir ortam yaratır. Her konuda "yerel sınırlar" aşılmaya başlar.

Ham madde gereksinmesini gidermek için, bazı ülkeler "sömürgeleştirilir." Sermaye ve üretimin belli ülkelerde, örneğin, İngiltere'de yoğunlaşması, halklar arasında "eşit koşullu rekabeti" ve iletişimi zorlaştırdığı gibi, bu ülkenin üretimine duyulan gereksinmeyi de artırır.

Bu gereksinmenin de katkısıyla, "dünya pazarı" oluşur ve yaygınlaşır. Sömürgeleştirme, 20. yüzyılın ortalarına değin

sürecektir. Sömürgeleştirilen ülkeler/halklar, zorlu savaşımlar sonucu yeniden bağımsızlıklarını kazanabilecektir.

Bir başka önemli toplumsal görüngü, küçük burjuvazinin büyük burjuvaziliğe doğru evrilmeye başlamasıdır.

Sanayi Devrimi denilen görüngü, ilkin "dokumacılık" alanında kendini gösterir. Sermayenin devingenliği giderek artar.

Tek tek kentler arasında kurulan ve giderek sağlamlaşan bağlantılar, "ortak sınıf koşullarının" oluşmasına ortam hazırlar.

Aynı koşullar, aynı çelişki, aynı çıkarlar, giderek "ortak/-benzer töreleri" ortaya çıkarır. Töreler, toplumsal davranışı yönlendiren ve biçimlendiren etmen niteliği kazanır.

Marks/Engels'in deyişiyle, üretim güçlerinin baş etmekte zorlandıkları gelişmiş ülke ürününe duyulan bu gereksinme ya da istem, Orta Çağdan bu yana "özel mülkiyetin üçüncü aşamasına", diyesi, "büyük sanayi" aşamasına geçişi yaratır.

Büyük sanayi, her türlü koruyucu önleme karşın, rekabeti de "evrenselleştirir"; "iletişim araçlarını" ve "çağdaş dünya pazarını" oluşturur; ticareti kendisine bağımlılaştırır; her türlü sermayeyi, "sanayi sermayesine dönüştürür." Bu durum, "para dolaşımını ve sermayelerin merkezileşmesini" de birliğinde getirir.

Büyük sanayi, "evrensel rekabet" yoluyla insanları bütün güçlerini harcamaya zorlar. Olanaklar ölçüsünde "ideoloji, dini, ahlakı" ve benzeri şeyleri yok eder; bunu başaramadığı yerlerde ideolojiyi, dini ve ahlakı "somut yalan"a dönüştürür.

Her "uygar ulusu, bireyi" bu süreç içinde "gereksinmelerinin giderilmesi" konusunda "bütün dünyaya bağımlı" duruma getirmek suretiyle, "dünya tarihini" üretir. Böylece, ulusların "tekilliklerini", ya da "özgünlüklerini" yok eder.

Düşünürlerin sermayenin evrenselleşmesi olarak adlandırdıkları bu oluşuma karşı emek de evrenselleşmek zorundadır. Emeğin kendisini özgürleştirebilmesi için, geliştireceği seçenek, "yerellik" değil, evrenselliktir; yukarıda da vurgulandığı gibi, ulusallık değil, uluslar-arasılıktır.

Marks/Engels'in çözümlemesi uyarınca, büyük sanayi, doğa bilimlerini sermayeye "bağımlılaştırarak", iş bölümünün doğallığına ilişkin son "görüntü"yü de ortadan kaldırır. İş içinde olanaklı olduğu ölçüde, her türlü doğallığı yok ederek, doğal ilişkileri "para ilişkilerine" dönüştürür. Doğal kentleri, günümüz "sanayi kentleri" durumuna sokar. Ulaştığı yerlerde sanayinin ilk aşaması olan zanaatçılığı yok eder.

Üretim güçleri, büyük sanayi içinde ve özel mülkiyet altında "tek-yanlı" bir gelişme sürecine girer. Her yerde benzer gelişmeler gerçekleşir. Bu süreçte "ulusların tikelliği" de yitmeye başlar. Böylece büyük sanayi, her ulus içinde çıkarları "aynı" olan bir sınıf yaratır. Bu sınıf, "ulusallığını" yitirir.

Büyük sanayi, dünyanın her yerinde aynı yoğunlukta gelişemez. Ancak bu durum, büyük sanayinin işsizleştirdiği ve yaşayamaz duruma soktuğu proletaryanın işçi sınıfı hareketinin başına geçmesini engelleyemez.

Dünya iletişimin biçimleri, "işin, dolaysıyla da mülkiyetin çeşitli biçimleri" ile bir ve aynılaşır.

Marks/Engels aynı yapıtın devamında bilinci, ideolojiyi ve bunlara bağlı olarak biçimlenen iletişimi etkileyen etmenler olarak "devlet ve hukukun mülkiyet ile ilişkisi", "doğal ve uygarlaştırılmış üretim araçları ve mülkiyetin biçimleri" ve "iletişim biçiminin üretimi" ara-başlıkları altında çözümler. Anılan konulan bu çalışma için pek önemli olmadığından, irdelemeye katmadım.

III. SOSYALİST HÜMANİZMİN KURAMSALLAŞTIRILMASI

"Ekonomi ve Felsefe El-Yazmaları"

Oya Baydar'ın tümel yazınsal yaratımının temel izleklerinden biri, bireyin öz-istencinin dış-istenç tarafından belirlenmesinin sakıncalarıdır. Söz konusu sakıncalar, yazar tarafından kültürel-tarihsel birikim bağlamında irdelenir ve bireysel düzeyde "uydulaşmaya", "bireyliğin yitimi"ne ve toplumsal-siyasal alanda totalitarizme yol açtığı gerekçesiyle sorgulanır.

İrdelemeyi yalınlaştırmak amacıyla, bu durumu "dış-belirlenmişlik" olarak kavramlaştırmak istiyorum.

Kültürel mirasın, sosyo-ekonomik ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan "öz-belirleyim" ve onun karşıtı olan "dış-belirlenmişlik" kavramları, Aydınlanma geleneği içerisinde irdeleyen filozofların başında Kant gelir. Hegel, söz konusu geleneği dizgeleştirmiştir.

Anılan gelenek ve düşünce birikiminin eleştirel bir değerlendirimini yaparak, "dış-belirlenmişlik" kavramını, insanın kendi özüne yabanlaştırılması anlamında "yabancılaştırım" olarak kavramlaştıran kuramcı ve eylemci ise Marks'tır.

Oya Baydar'ın romanlarında şiirsellik düzeyinde estetikleştirmeyi başardığı önemli felsefe sorunsalı olan "dış-belirlenmişlik" durumunu daha tutarlı olarak açıklayabilmek için, Marks'ın "yabancılaştırım" kuramını da irdelemeye katmanın yararlı olacağı kanısındayım.

III. 1. "Yabancılaştırılan Emek", İki Aşamalı Yabancılaştırım ya da İnsanın İnsansızlaştırılması

Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında somutlaşan hümanizmi belirginleştirebilmek için, yazarca sürekli ve ödünsüzce

sorgulanan "dış-belirleme", bir başka anlatımla, bireye hiçbir özgür seçim hakkı tanımama, bireyin öz-erkliliğini ve özgürlüğünü yok-sayma gibi tutumların irdelenmesi gerekmektedir.

Söz konusu tutum, örgüt ya da parti türü yapılanmaların "önderliği" tarafından uygulandığında, söz konusu yapıların anonimliğinin de katkısıyla, tartışılamaz bir dış-belirlemeye dönüşmektedir. Oya Baydar'ca çok yerinde bir tavırla yazınsal söylemde eleştiri konusu yapılan dış-belirleme sorununu, Marks özellikle "Ekonomi Ve Felsefe El-yazmaları"[3] adlı yapıtında ayrıntılı irdelemiştir.

Oya Baydar'ın "dış-belirleme" olarak belirlediği bağımlılaştırıcı görüngüyü, Marks "yabancışlaş(tır)ım" olarak kavramlaştırmıştır. Düşünürün söz konusu yapıtında ortaya koyduğu ve daha sonra çeşitli yapıtlarında değişik yönleriyle geliştirdiği "yabancılaş(tır)ım kuramı", kanımca, olağanüstü bir tutarlılıkla gerçekleştirdiği çözümlemeye dayanan bir "hümanizm bildirgesi"nin felsefi temelini oluşturmaktadır.

Marks'ın sosyalist hümanizm öğretisi daha sonra Alfred Kurella tarafından "Öz ve Yabancı- Sosyalist Hümanizme Katkılar"[4] adlı yapıtla iyice belirginleştirilmiştir. Kurella anılan yapıtında hem kapitalist iş-bölümünün ve üretim tarzının yol açtığı emeğin özüne yabancılaştırım mekanizmalarını çözümleyerek "olumsuz yabancılaştırımı"; hem de herhangi bir kültürel ve insansal gelişmenin "öz" ile "yabancı"nın etkileşimi sonucu olanaklı olabileceği anlamında "olumlu" yabancılaşımı betimlemiştir.

Almanca "Entfremdung" kavramının sadece "yabancılaşma" olarak Türkçeleştirilmesini, kavram içerik daraltmasına

---

[3] Karl MARX: "Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844" (Ekonomi ve Felsefe El-yazmaları- 1844); Karl MARX/Friedrich ENGELS: "Marx/Engels Werke", Ergaenzungsband, Erster Teil, Diez Verlag, Berlin/DDR 1968. Yukarıdaki açıklamalar ve çözümlemeler, bu yapıttandır. Sayfa numarası verilmemiştir.

[4] Alfred KURELLA: "Das Eigene und das Fremde- Beitraege zum sozialistischen Humanimus"; Diez Verlag, Berlin/DDR, 1981.

uğratıldığı için, yeterli ve doğru bulmuyorum. Türkçe yabancılaşma kavramı, Marksist "yabancılaşım kuramı"nda (Entfremdungstheorie) irdelenen olguları ve süreçleri açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Marks'ın açımladığı emeğin özünden uzaklaştırılması ve öz ürününe karşı yabancı hatta düşman bir öğeye dönüştürülmesi sürecini anlatmak üzere kullanılan Almanca "Entfremdung" kavramına Türkçe karşılık olarak "yabancılaştırım" kavramını öneriyorum.

Yine Marks tarafından söz konusu sürecin üçüncü aşaması olarak betimlenen insanın kendi türünün özelliklerini ve kazanımlarını edinerek başkalaşımını karşılamak üzere de, Kurella'nın olumlu anlamda kullandığı kavrama Türkçe karşılık olarak "yabancılaşım" kavramının yerinde olacağı kanısındayım.

Marks, "Ekonomi ve Felsefe El-yazmaları"nda emekçi ya da işçinin yabancılaştırım sürecini genel hatlarıyla şöyle çözümlemiştir: İşçi, ne denli zenginlik üretirse, o denli yoksullaşmaktadır; ne denli çok meta üretirse, o denli metaya dönüşmektedir. Nesne dünyasının işlenerek değerinin artırılmasıyla birlikte, "insan dünyasının değersizleştirilmesi" artmaktadır.

Emek salt meta/mal üretmiyor; aynı zamanda kendisini ve bir meta olarak işçiyi de üretiyor. Emeğin ürettiği nesne, emeğin ürünü, emeğin karşısına "yabancı bir varlık", "üreticiden bağımsız bir erk" olarak çıkıyor.

Emeğin ürünü, bir nesnede somutlaşan, "nesneleşen emektir." Emeğin gerçekleşimi, onun nesneleşmesidir. Nesneleşme, "yitim ve nesnenin uşaklığı" olarak; "edinim yabancılaş(tır)ım, dışlaştırım" olarak ortaya çıkmaktadır. Nesneleşme, işçinin yaşamsal nesnelerden değil, emek nesnelerinden de yoksun bırakılması biçiminde gerçekleşmektedir. İşçi ne kadar nesne üretir ve bunların ne kadar azına sahip olursa, nesnenin edinimi de o denli yabancılaş(tır)ım olarak belirmektedir. Dolayısıyla, işçi, ürettiği nesne ölçüsünde kendi ürününün, sermayeye dönüşmüş ürününün egemenliği altına girmektedir.

Bütün bu çıkarımlar, işçinin emeğinin ürününe karşı "yabancı bir nesne" olarak davranmasından kökenlenmektedir. Bir işçi ne kadar emek harcarsa, kendisine karşı yarattığı "yabancı ve nesnel dünya" o kadar güçlenmektedir. Buna karşın, o ölçüde söz konusu işçi yoksullaşmaktadır.

Marks'a göre, durum dinde de böyledir; bir insan ne denli kendisini Tanrıya verirse, o denli az kendisi olarak kalır. İşçi, yaşamını nesneye aktarmaktadır; ancak, yaşamı artık kendisine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, etkinliği ne ölçüde büyükse, işçi o denli gereksizdir. Emeğinin ürünü olan şey, artık kendisi değildir; ürünü büyüdüğü ölçüde, o ürünü üreten işçi küçülmektedir. İşçinin ürününde özünü dışa-vermesi, emeğinin nesneye, bir dış varlığa dönüşmesine değil, "kendi dışında, kendisinden bağımsız, kendisine yabancı, kendisine düşman ve özerk bir güce" dönüşmesine yol açmaktadır.

III. 2. Emek, Değer Üretmesine Karşın Niçin Değersizleşir?

İşçinin/emekçinin kendi nesnesinde "yabancılaş(tır)ımı" şöyle ortaya çıkmaktadır: İşçi ne kadar çok üretirse, o kadar az tüketmek zorundadır. Ne kadar çok değer yaratırsa, o kadar değersizleşmektedir. Ürünü ne kadar biçimlenirse, kendisi o kadar biçimsizleşmektedir; ürünü ne kadar uygarlaşırsa, kendisi o kadar barbarlaşmaktadır; emek güçlendikçe, emekçi güçsüzleşmektedir; emek ne kadar düşünselleşirse, emekçi o kadar düşünsüzleşmekte, doğanın kölesi olmaktadır.

Geniş işçi yığınların kapitalist sistemin doğasından kaynaklanan yabancılaş(tır)ımının özü egemen sınıflarca örtülmektedir; çünkü "emek zenginler için mucizevî değer üretirken, işçiyi çırıl-çıplaklaştırmaktadır. Zenginler için saraylar, işçiler için mağaralar; zenginler için güzellikler, işçiler için çirkinlikler ve kötürümleşme; zenginler için tin, işçiler için ahmaklık" üretmektedir.

Marks'a göre, yabancılaşıtırımın ikinci yönü, "emeğin üretim etkinliğinde, üreten etkinlik içerisinde" ortaya çıkar.

Emekçi/işçi, kendi emeğinin ürününe karşı yabancılaştığına göre, üretim eyleminde kendisini nasıl yabancılaştırır? Düşünürün kuramı uyarınca, ürün, etkinliğin, üretimin özetidir. Emeğin ürünü, öz-verim ise, üretim, etken öz-verim, etkinliğin öz-verimi, öz-verim etkinliğidir. Emeğin nesnesinin yabancılaşımında salt "yabancılaşım" değil, emeğin etkinliğinde "öz-verim" de gerçekleşir.

Emek, emekçinin dışında bir nesneye dönüştükçe, bir başka anlatımla, artık işçinin özüne ait olmadıkça, "emekçi kendisini emeğinde olumlayamaz, özgürce bedensel ve düşünsel enerji geliştiremez, tinini/düşününü yok eder. Dolayısıyla, emekçi, ancak işin dışında kendisini bütünsel duyumsar. Artık emekçinin emeği gönüllü değil, zorunludur; zorunlu çalışmadır; zorla çalıştırmadır. Dışsal iş, insanın özünden vazgeçtiği iş, özünü kurban etme işidir. Emeğin dışsallığı en açık biçimde kendisini şöyle gösterir: Artık emekçi kendi emeğinde kendisini değil, kendi dışındakileri görür. Nasıl ki dindeki insan fantezisinin ve insan gönlünün öz-etkinliği bireyden bağımsızsa, işçinin etkinliği de öz-etkinliği değildir; işçinin etkinliği artık başkasınındır; işçinin öz-yitimidir. Bu süreç, öz-yabancılaşım, öze-yabancılaştırımdır.

Oya Baydar'ın sosyalizm adına ortaya çıkan örgüt ya da partilerce bireyin özerkliğinin ortadan kaldırılması, yine "parti" ya da "örgüt önderliği" adına ortaya çıkan, Oya Baydar'ın nitelemesiyle, "zombiler", bu anlayış ve yapılardan aldıkları sözüm-ona yetki ve erkle sempatizanlar ya/ya da militanların yazgıları hakkında kararlar vermektedir. Onlar da bu kararlara uysalca uymaktadır. Dolayısıyla, söz konusu yapı ve ilişkiler, Marks'ın çözümlediği iki yönlü bir yabancılaştırım üretmektedir.

Oya Baydar'ın tutarlı bir kuramsal yaklaşım ve üst-düzeyli bir kurguyla anlatılaştırdığı gibi, "Sıcak Külleri Kaldı" ve "Kayıp Söz"de parti ya da örgüt yandaşlarının, "Erguvan Kapısı"nda ölüm orucuna yatanların istençleri kendi dışlarında bulunan anonim bir "dış-istenç" tarafından belirlenmekte ve kendilerine yabancılaştırılmaktadır. Marks'ın özellikle "yabancılaştırı-

mın" ikinci aşamasında çözümlediği yapılar ve işleyişler, başka bağlamlar söz konusu olsa da, Oya Baydar'ın bıkmaksızın sorguladığı "dış-belirlenmişlik" durumuna ışık tutmaktadır.

III. 3. Gelişim Anlamında Yabancılaşım: Özgür ve Bilinçli Etkinlik

Marks'ın aynı yapıtta açımladığına göre, yabancılaşımın üçüncü belirlenimi şöyle gerçekleşir: İnsan bir "tür varlığıdır"; edimsel ve kuramsal olarak insan türünün niteliklerini edinir; kendisini canlı türün etken bir üyesi olarak, "evrensel ve özgür bir varlık" olarak kavrar.

İnsanın evrenselliği, doğanın insanın "organik olmayan bedenini" oluşturduğu evrenselliktir. Doğa bunu iki yönlü yapar: Birincisi, doğa dolaysız olarak yaşam için gerekli besin maddelerini sunar; ikincisi, insanın yaşam etkinliğinin araç-gerecini, nesnesini ve maddesini oluşturur. Doğa insanın organik olmayan bedenidir. İnsanın bedensel ve düşünsel yaşamı doğayla bağlantılıdır demek, doğanın kendisiyle bağlantılı olması demektir; çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

Yabancılaştırılmış emek, birincisi, doğayı insana yabancılaştırmakla; ikincisi kendisini yabancılaştırmakla, öz-etkin işlevini, yaşam etkinliğini yabancılaştırmakla, türünü de insana yabancılaştırır; yabancılaştırılmış emek, tür yaşamını insan için bireysel yaşamın aracına/dolayımına dönüştürür. Yabancılaştırılmış emek, ilkin tür yaşamını ve bireysel yaşamı yabancılaştırır, sonra da bireysel yaşamı kendi soyutlanımı içerisinde tür yaşamının amacına dönüştürür.

Bu şöyle açıklanabilir: İş, birincisi, insana "yaşam etkinliği", "üretken yaşam", "fiziksel var-olmanın sürdürülmesi gereksinmesi" olarak görünür. Ancak, üretken yaşam tür yaşamıdır; yaşam üreten yaşamdır. Yaşam etkinliğinin türünde bir türün bütün öz-yapısı bulunur; türün öz-yapısı, özgür ve bilinçli etkinlik, insan türünün öz-yapısıdır. İnsan, "yaşam etkinliğini istemesinin ve bilincinin nesnesi yapar; insan bilinçli ya-

şam etkinliğine sahiptir. Bu, insanın dolaysız olarak bir birine karıştığı bir belirlenmişlik değildir.

Bilinçli yaşam etkinliği, insanı dolaysız olarak hayvansal yaşam etkinliğinden ayırır; bu ayrım nedeniyle insan bir tür varlığıdır. Bir başka anlatımla, insan bilinçli bir varlıktır; tür varlığı olduğu için de öz yaşamı ona bir nesnedir. Salt bu nedenle, insanın etkinliği "özgür etkinliktir." Yabancılaştırılmış emek, bu ilişkiyi tersine çevirir: İnsan bilinçli bir varlık olması nedeniyle, yaşam etkinliğini, tözünü kendi var-oluşunun aracı yapar.

Burada bir başlam açıp, Marks'ın bu belirlemeleri ışığında Oya Baydar romanına yönelmek isterim. Her türlü dış-belirlemeye karşın, insan türünün öz-yapısının temel özelliği olan bilinçlilik ve özgür etkinliğe eğilimlilik özelliği tümüyle ortadan kaldırılamaz. Türsel bir özellik olan bilinçlilik ve özgür etkinliğe yönelimlilik, "yabancılaştırım" dolayımıyla kopma noktasına değin zayıflatılabilir; ancak, hiçbir zaman koparılamaz.

Oya Baydar "Sıcak Külleri Kaldı"da "büyük yenilgilere ve çalkantılara" karşın, sosyalizm ütopyasını hiç yitirmeyen ve yenilenmek için bu uğurda "başka ufuklar" arayan Falin figüründe; "Erguvan Kapısı"nda somut olarak Derin figüründe insanın türsel öz-yapısını hiçbir koşul altında ve hiçbir zaman yitirmeyeceğini yazınsal söylemde belirginleştirmiştir.

Oya Baydar'ın "Kayıp Söz"de olağan-üstü bir şiirsellikle yazınsallaştırdığı "insan sözü bulur" ya da "insan, insana ulaşır" söylemleri, hem Marks'ın çözümlemesini, hem de hümanizmin temel düşüncesini, özünü, kalıcılığını, zaman ve uzamüstü evrensel bir görüngü olduğunu da açığa çıkarmaktadır.

Yeniden Marks'ın konuya ilişkin çözümlemesine dönüyorum: Hayvan tek-yanlı, bedensel gereksinmesinin dolaysız egemenliği altında üretir; insan, bedensel gereksinmelerinden özgür ve bağımsız olarak "evrensel" üretir. Hayvan salt kendisini üretir; insan, "bütün doğayı yeniden üretir; her türün ölçüsüne göre üretmeyi bilir; her yerde bulunan içkin ölçüyü nesneye içkinleştirmeyi bilir. İnsan bu nedenle güzelliğin yasala-

rını biçimlendirir; bir başka anlatımla estetiği de yaratır ve geliştirir.

Emeğin nesnesi, insanın tür yaşamının nesneleştirilmesidir. İnsan "bilinç"te entelektüel, ürün yaratıcı etkinlik olarak, hem ürünlerini, hem de kendisini çiftleştirir. Yabancılaştırılmış emek, insanın türüne özgü nesneliğini, tür yaşamını elinden alır.

Yabancılaştırılmış emek, özerkliği, öz-işlerliği, özgür etkinliği araç durumuna düşürmekle, insanın tür yaşamını bedensel var-oluşunun aracına dönüştürür. Böylece, insan türüne özgü düşünsel yeterliliği, insana yabancı bir varlığa, bireysel var-oluşunun aracına indirger. İnsanı kendi öz bedenine, düşünsel, insansal varlığına yabancılaştırır.

Bu nedenlerle, Oya Baydar, dış-belirlemeyi, dolayısıyla da yabancılaştırımı ne denli eleştirse azdır. İnsanı tümleyecek, yeniden tüm insan yapabilecek, düşünsel "gizil güç", Oya Baydar'ın ahlaksal bir ilke olarak gördüğü ve bu bakış açısıyla yazınsallaştırdığı eleştirel tutumdan türetilebilir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Kendisine, emeğinin ürününe yabancılaşan insan, öteki insanlara da yabancılaşır. Emeğinin ürünü, o ürünü üretmek için gerçekleştirdiği etkinlik kendisine dayatılan, dolayısıyla da yabancılaştırılan insan, etkinliğinin kendisine değil, bir başkasına ait olduğunu deneyimler. Çalışan insanın öz emeğinin ürününün tadını çıkaran da bir başka insandır. Bu nedenle, hem bağımlılaştırılan, hem de insan üzerinde bağımlılık kuran "yabancı bir erk" olan da insandır.

Oya Baydar'ın romanlarında anlatılaştırdığı "ülküselleştirilmiş", daha doğru ve yazarın anlatımına uygun bir anlatımla "kutsallaştırılmış" ölüm ya da öldürme eğilimi ve bunların "ölüm tapıncı"na dönüştürülmesi bu kapsamda ele alınabilir.

Ayrıca, sorunun bireysel boyutu, "ölüm tapıncı"nı içselleştirmiş yandaşlar topluluğunun davranış tarzının kökeni, Marks'ın betimlediği özüne ve türüne yabancılaştırılmış ve düşmanlaştırılmış insanın öz-yapısında aranabilir.

Burada, bir noktayı vurgulamak kaçınılmazlaşmaktadır: Marks, iş-bölümü, üretim ve bölüşüm tarzı kapsamında gerçekleşen yabancılaştırımı tutarlı ve geçerli bir yöntemle açımlamasına karşın, Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında sorguladığı bireyin bağımlılaşmaya yönelik eğilimini, hangi toplumsal-siyasal durumların bireyi otoriter ideolojileri kabule yönlendirdiğini yeterli ölçüde açıklamaz.

Bu nedenle, aşağıda Marksist kuram birikimini öncelikle Kant'çı özgürlükçü ve öznelci düşün birikimiyle bütünleştirmeye çalışan Frankfurt Okulu ve bu çizgide geliştirilen "Eleştirel Kuram"ın kazanımlarını çözümlemeye katacağım. Frankfurt Okulu'nun başta "totaliter" ve "otoriter" rejim ve kişilik çözümlemesi gibi düşünsel katkılarının ve psiko-çözümleme öğretisinin, Oya Baydar yazınının daha doğru çözümlenmesini kolaylaştıracağı kanısındayım. Bu nedenle, yazınsal çözümlemede anılan düşünsel birikimlerden yararlanacağım.

III. 4. Sosyalist Parti ya da Örgüt, İnsanı İnsansızlaştırmanın Aracına Dönüşebilir mi?

Marks "Ekonomi ve Felsefe El-yazmaları"nda konuya ilişkin çözümlemesini şöyle sürdürür: İnsanın kendisinden ve doğadan kaynaklanan öz-yabancılaşımı, o insanın kendisine, doğaya ve diğer insanlara karşı ilişkisinde kendisini gösterir. Yabancılaşmanın gerçekleştiği araç, edimsel bir araçtır. Yabancılaştırılmış emek ile insan, salt kendisine "yabancı" ve "düşman" "erkler" olarak üretiminin nesnesine ve eylemine yönelik ilişkisini değil, aynı zamanda diğer insanların üretiminin nesnesine ve eylemine yönelik ilişkisini de üretir. Nasıl ki, insan gelişmesine ya da gelişmemesine yönelik üretim yaparsa, "üretmeyenlerin egemenliğini de üretir." İşçinin emeğe yönelik ilişkisi, kapitalistin emeğe yönelik ilişkisini de üretir. Dolayısıyla özel mülkiyet, "ürün", "sonuç" ve "özden çıkarılmış emeğin gerekli sonucu"dur.

Oya Baydar'ın "parti" ya da "örgüt" denilen yapıların yarattığı erkin olumsuz türevlerine, örneğin, insanı "insansızlaş-

tırmasına" ilişkin eleştirisini belirginleştirebilmek için, Marks'ın "insan ya da emekçi, üretmeyenlerin egemenliğini de üretir" saptaması açıklanabilir. Marksizm'in kurucuları, özellikle "Komünist Manifesto" ile birlikte toplumsal-siyasal erkin ele geçirilebilmesi ve korunabilmesi için "komünist partisi" önderliğinde "proletarya diktatörlüğü" savını ortaya atmıştır.

Sosyalist hümanizm idesiyle bağdaşmayan bu totaliter sav, giderek bütün ülkelerin sosyalist devinimleri ya da sosyalist partilerince saltlaştırılarak, Marksist öğretinin en "Ortodoks" yorumunun başatlaşmasına, dolayısıyla da bir "değişim öğretisi" olma savında olan Marksizm'in dondurulmasına neden olmuştur.

İşçi sınıfı adına yönetim erkini kullandığını öne süren parti, bir diktatörlük aracı olması nedeniyle, giderek bir sıkı denetim ve baskı aracına indirgenmiştir. Hiçbir eleştiriye ve bireysel farklılığa tolerans göstermemiş, bu tür çıkışları "yıkıcılık", "döneklik", hatta "hainlik" olarak damgalamıştır.

İşçi sınıfının her türlü araçsallaştırmadan ve sömürüden kurtarılması görevini yerine getirmeye uğraştığını dilinden düşürmeyen parti önderliği ve örgütü, iş-bölümünün, üretim tarzının ve üretiminin sonuçlarının nasıl dağıtılması gerektiğini belirleyen, bir erk aracına dönüşmüştür.

Böylece, sosyalist ülkelerdeki partiler, işçi sınıfını tümden mülksüzleştiren, emeğin ürünleriyle palazlanan yeni bir egemen sınıf yaratan, dolayısıyla da işçi sınıfını kendisine yabancılaştıran ve düşmanlaştıran bir işlevi görmüşlerdir. 1990'a değin var-olan sosyalist ülkelerin işçi sınıfının uğradığı yabancılaştırım sonucu öz-düşmanlaşım, giderek en genel anlamda türsel özelliklere, düşmanlığa, insan düşmanlığına dönüşmüştür. Söz konusu insan düşmanlığı, örneğin, iki Almanya'nın birleşmesinden sonra, daha önce Demokratik Almanya Cumhuriyeti yurttaşları olanların yabancılara, dolayısıyla da Türklere karşı sergiledikleri düşman davranışlarda kendisini somut olarak göstermiştir. Bu örnekten de görülebileceği gibi, sosyalizmin uygulanış biçimi,

insancıllık değil, karşıt eğilim olan insan düşmanlığını özendirmiştir.

Öz-düşmanlaşımın halk tarafından içselleştirilmesi, sorunun ikinci boyutunu oluşturmaktadır. İşçi sınıfı da kendisi üzerinde egemenlik kuran ve yabancılaştırım aracı olan parti önderleri ve yandaşlarının egemenliğini üretmeye ve bunun bir türevi olarak parti yönetimi ya da önderliğinin kuramsal önermelerini ve davranış biçimlerini içselleştirmeye başlamıştır. Böylece, egemen olunan ile egemen olanın benzeşmesi sonucu, kısır-döngü tümlenmiştir.

Söz konusu benzeşme, örneğin, Türkiye'de sosyalist devinim kapsamında sayısız insanın çok uzun süre bir insandan beklenemeyecek öz-verilere, yokluklara ve yoksunluklara katlanmasına yol açmıştır. Oya Baydar'ın "daha kaç kuşak, daha ne kadar bunlara katlanacak" çığlığı, bu kapsamda değerlendirildiğinde, kanımca, daha anlamlı ve yazarın ereğine uygun olarak yorumlanabilir.

Bu nedenle, Oya Baydar, geniş kuramsal ve edimsel deneyimlerine dayanarak, "parti" ya da "örgüt" diye nitelendirilen yapıların insanı özünden uzaklaştırıcı ve özüne düşmanlaştırıcı işlevini ve etkilerini, yazınsal üretiminin temel izleği olarak anlatılaştırmıştır. Yazar böylece, hem yaşam tarafından doğrulanmamış, köhnemiş yapıları ve işleyişleri açığa çıkarmış, hem de bu tür soysuzlaşmış yapılar tarafından bir daha insanın insansızlaştırılmasına olanak vermemek amacıyla, her koşul altında bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini ahlaksal bakımdan sonal erek olarak betimlemiştir.

Yazar, sosyalistlerin de insansal özelliklerinden arınamayacağını, dolayısıyla, kendi deyişiyle, sürekli olarak barbarlaşma ve uygarlaşma eğilimlerini içinde barındırdığını, uygarlığın başatlaşmasının biricik güvencesinin "eleştirel bilinç" olduğunu bütün yazınsal yaratımına içkinleştirmiştir. Ayrıca bunu, yazınsal yaratımını salt siyasal tartışma aracına dönüştürmeksizin, düzeyli bir estetik ya da yazınsal beğeniyle gerçekleştirmiştir.

Oya Baydar, böylece Marksizm'de sosyalist insanın bir bakıma "ülküselleştirilmesi", bir başka deyişle, sosyalistleri "insana özgü zaaflardan arınmış" sayma yanılgısını irdeleyerek, sosyalist hümanizmin ufkunu açmıştır.

III. 5. Marksizm'de İnsanın Tözsel Nitelikleri Yeterince Gözetilmiş midir?

Marksist öğreti temelinde "yabancılaştırılmış" emeğin özel mülkiyet ile ilişkisinden şu çıkarım yapılabilir: "Toplumun özel mülkiyetten ve uşaklıktan özerkleşmesi/bağımsızlaşması, işçinin özerkleşmesinin politik biçiminde kendisini gösterir. Marks, bu kapsamda şu ilkesel soruyu sorar: Nasıl oluyor da insan emeğini yabancılaştırıyor; bu yabancılaşmanın özü insanın gelişmesinde mi yatmaktadır? Düşünürün bu ve benzeri sorulara ilişkin yanıtları şöyledir: İnsan, "çok-yönlü özünü çok-yönlü bir biçimde edinir."

Bu çok-yönlü edinim, düşünme, duyumsama, etkin olma, konuşma, yazma gibi etkinliklerin tümünü kapsar. Buna karşın, özel mülkiyet, insanı "aptal ve tek-yanlı" yapmıştır. İnsan, ancak sahip olduğu nesnenin kendisine ait olduğunu ya da kendisi tarafından kullanıldığını, diyesi, kapital olarak var olduğunu düşünür.

Dolayısıyla, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, insanın her türlü duyularının ve özelliklerinin eksiksiz özerkleşmesine yol açar.

Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, "duyuların ve özelliklerin insansal anlamda hem öznelleşmiş, hem de nesnelleşmiş olmasından dolayıdır." Örneğin, göz, "nesnesi toplumsal ve insansal açıdan, insan tarafından insan için bir nesneye dönüşmesi" nedeniyle, insansal bir göz olmuştur. Bu yüzden, "dolaysız olarak edimlerinde kuramcılara dönüşmüştür." Duyular, "şeye şey olduğu için" yaklaşmaktadır; şey ya da nesneyse, kendisine ve insana karşı "nesnesel ve insansal bir davranış içerisindedir."

Bu kapsamda "gereksinme ya da haz, yarar, insansal yarara dönüştüğü için, egoist doğasını, salt yararlılığını yitirmiştir." Böylece, duyular ve başka insanların hazzı, "insanın kendi edinimi olmuştur." İş-bölümü, üretim ve yaşam biçimi, hem insanın tözsel güçlerinin, duyusal yönlerinin sonuçlarıdır, hem de bunları biçimlendirirler. İnsanın bu nitelikleri, yabancılaştırım bağlamında "sadece dışsal bir yararlılık ilişkisi" açısından değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, "insanın genel varoluşunu, dini ya da tarihi, politika, sanat, edebiyat vb. insanın tözsel güçlerinin gerçekliği ve insanın türsel eylemi olarak kavrama eğilimidir."

Yukarıdaki açımlamalardan da anlaşılacağı gibi, Marksizm, kapitalist iş-bölümü ve üretim tarzının kaçınılmaz ve evrensel olarak yol açtığı "yabancılaştırımı" belli ölçülerde saltlaştırmasına karşın, insanın tözsel bir niteliği anlamında çokyönlü üretim ve edinim eğilimini de konulaştırmıştır. Ancak, bu ikinci boyut, saltlaştırılan yabancılaştırım yanında oldukça cılız kalmış, daha sonra da pek geliştirilmemiştir.

Bu nedenle, Oya Baydar romanını çözümlemeye sadece Marksist birikimin yeterli olmadığı, bu öğretinin içerdiği birtakım saltçı savların yazarca eleştiri konusu yapıldığı genel hatlarıyla ortaya çıkmıştır. Baydar'ın tümel yazınsal yaratımının uygun alımlanması ve çözümlenebilmesi için, yukarıda belirtildiği gibi, öncelikle Frankfurt Okulu'nca geliştirilen "Eleştirel Düşünce ve Kuram" birikiminin ve psiko-çözümleme yaklaşımının verilerinden de yararlanmak da gerekmektedir.

IV. FRANKFURT OKULU VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

Frankfurt Okulu[5], öncelikle Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno tarafından Frankfurt Üniversitesi'nde 1923'te kurulan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü kapsamında geliştirilen "yeni-Marksçı, diyalektik Eleştiri Kuramı" olarak nitelendirilen birikimin ya da kuramın adıdır.

Frankfurt Okulu'nun çekirdeği olan "Eleştirel Kuram", ideoloji eleştirisi temelinde kuram oluşumunun toplumsal ve tarihsel koşullarının irdelenmesidir.[6] Bu eleştiri ve bilgi, aynı zamanda toplumsal ilişkileri değiştirme savını da içerir. "Eleştirel Kuram" nitelemesi, Max Horkheimer'in 1937'de kaleme aldığı "Geleneksel ve Eleştirel Kuram" adlı makalesine dayanmaktadır. Horkheimer ve Adorno'nun 1944 - 1947 yılları arasında birlikte kaleme aldıkları denemelerin toplamı olan "Aydınlanma'nın Diyalektiği" adlı yapıt, bu okulun başyapıtı olarak değerlendirilir.

Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde ayrıca Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Löwenthal ve Friedrich Pollock görev yapmıştır; Walter Benjamin de sürgünde bulunduğu sırada bu Enstitü tarafından parasal olarak desteklenmiş ve Eleştirel Kuram'ın gelişimine önemli katkılar yapmıştır. 1933'te Almanya'yı terk etmek zorunda kalan Enstitü, Amerika'ya aktarılmış, 1950 yılında yeniden Frankfurt Goethe Üniversitesi'ne dönebilmiştir.

---

[5] Ansgar NÜNNING (Yay.): "Literatur- und Kulturtheorie – Edebiyat ve Kültür Kuramı Sözlüğü"; ilgili madde. "Frankfurt Okulu" hakkında bu açıklamaların dışında ayrıntı için: http://de.wikipedia.org/wiki/Frankfurter_Schule

[6] Şerif Mardin "İdeoloji" adlı yapıtında ideoloji eleştirisi denilince ilk akla gelen ve bu kapsamda "Eleştirel Kuram"ı dizgeleştiren Frankfurt Okulu'na yer vermemiştir. İdeoloji kavramı konusunda bir boşluğu dolduran anılan yapıt için bu önemli bir eksikliktir.

Almanya'da toplum ve kültür bilimciler üzerinde çok etkili olan Eleştirel Kuram, 68'liler Devinimi olarak bilinen öğrenci eylemlerinin doğuşunda da özendirici bir işlev görmüştür. Görgül araştırmalarla desteklenen "kuramsal temel eleştiri" kapsamında "dallar-arası" bir yönelimi benimseyen Enstitü içerisinde Adorno ve Horkheimer "otoriter karakter/öz-yapı" konusunda kapsamlı araştırmalar yaparak, "totaliter rejimin yapısı"nı açıklamaya yönelik önemli bulgular ortaya koymuştur.

Nasyonal-sosyalizm ve soykırım deneyimi, "Eleştirel Kuram" kapsamında kuramsal ve görgül araştırmaların öne çıkarılmasına yol açmıştır. Eleştirel Kuramcılar, özellikle de Adorno bu araştırmalarda her şeyden önce "bu tür olayların yinelenmesi nasıl önlenebilir?" ve "akıl bu kapsamda nasıl bir rol oynayabilir?" sorularıyla uğraşmıştır.

Dogmatizmden uzak Marksistler olan bu kuramcılar, aynı zamanda ilkeli kapitalizm eleştirisi bağlamında "komünist partilerin Marksist ortodoksisi/bağnazlığı içerisinde Karl Marks'ın pek az düşüncesinin yer aldığını" savlamışlardır. Bu düşünürler, işçi devrimlerinin başarısızlığı ve ekonomik, teknolojik ve ilerlemiş ulus içerisinde nasyonal-sosyalizmin yükselişi açısından Marksist kuramın "sosyal ilişkileri çözümlemeye ne ölçüde uygun olduğu" konusunu araştırmışlardır.

Araştırmalarında Max Weber'in sosyolojisi ve Sigmund Freud'un "psiko-analiz" öğretisinden de yararlanmışlardır. Bunların dışında pozitivizm/olguculuk, materyalizm ve görüngü-bilimin sınırlarını aşmak için, Kant'ın eleştirel, Hegel'in de diyalektik felsefesi kapsamında düşünsel bir bireşimi gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

IV. 1. Eleştirel Düşünme ve İdeoloji Eleştirisi

Bu akım, "akılcı davranış ile toplum ve tarih üzerindeki denetimi yeniden kazanmak" amacıyla, insanın ya da bireyin "akılcı davranış olanağı" sorunsalını öne çıkarmıştır. Bu kapsamda ilkin, klasik Marksizm tarafından "üst-yapı ya da ideolojinin bir bölümü olarak sosyal görüngüler" araştırılmıştır.

Üst-yapı ve ideolojinin bir parçası olarak, örneğin, "kişilik", "aile", "yetke/otorite yapıları" ve "estetik ve kitle iletişim araçları" ele alınmıştır.

Bütün bu araştırmalarda "eleştirel ve devrimci bir bilincin koşullarını yok etme olanağı"ndan duyulan kaygı dile getirilmiştir. Böylece, ideoloji eleştirisi, "sosyal egemenliği/bağımlılığı ayakta tutan mekanizmalara" yönelik olarak yapılandırılmıştır. Eleştirel Kuram tarafından ortaya konulan genel bulgu şudur: "İdeoloji, sosyal yapıların temellerinden biridir." Enstitüde çalışan araştırmacılarca kapsamlı görgül araştırmalara dayanan ve toplum-bilimsel ve psiko-çözümleme birikiminden yaralanılarak belirlenmeye çalışılan "otoriter kişilik" kavramıyla "bireylerin faşist devinimlere ya da partilere katılmalarına, ya da bunları desteklemelerine yol açan güçler ve yapılar" ortaya konulmuştur.

Ortaya çıkan bulguların başında şu gelir: Genel-geçer bir doğrunun ya da hakikatin varlığı savı, faşist ya da otoriter dünya görüşünün "tipik göstergesi"dir. Bu nedenle, "yüksek ülkü" ya da "tek ortak amaç" gibi kavramlar, otoriter karakteri/öz-yapıyı özendirmektedir. Otoriter öz-yapının seçeneği, insanların ilkesel eşitliği, temel insan haklarının dokunulmazlığı, hukukun üstünlüğü, çoğulcu demokrasiyi içeren toplum düzenidir.

Oya Baydar, yapıtlarının hemen tümünde ideolojiyi, sosyal yapılardan doğan ve onları biçimlendiren bir görüngü olarak irdeler. Yazar da, aynı Eleştirel Kuramcılar gibi, "otoriter yapıları ve kişilik özelliklerini" ve bireyin otoriter yapılanmalara katılmasını, katılmakla kalmayarak, uydulaşmasını, otoriter nitelikli örgütler ya da yapıların "tek doğruyu", "genel-geçer hakikati" ve "yüksek bir ülküyü" temsil ettiklerini savunur. Bu savı kalıcılaştırmak için başvurdukları "ideolojik simgeleştirmeleri" ve "güdümleyici" dil kullanımını eleştirel bir tavırla yazınsallaştırır.

IV. 2. Frankfurt Okulu Kapsamında İdeoloji Eleştirisi ve Oya Baydar Romanı

Frankfurt Okulu'nun kurucuları olan Max Horkheimer ve Theodor Adorno "Aydınlanmanın Diyalektiği"[7] (1945) adlı yapıtlarıyla, Aydınlanma'nın kuramcısı Kant'la dizgeleşmeye başlayan idealist felsefenin ideoloji eleştirisi anlayışı ile Marksist ideoloji eleştiri geleneğini bütünleştirerek daha da geliştirirler.

Horkheimer ve Adorno bu yapıtta toparladıkları "Aydınlanma Kavramı", "Odyseus ya da Mitos ve Aydınlanma", "Juliette ya da Aydınlanma ve Moral", "Kültür Endüstrisi, Kitle Aldatmacası Olarak Aydınlanma", "Anti-semitizmin Unsurları. Aydınlanmanın Sınırları" ve "Notlar ve Tasarımlar" adlı denemeler kapsamında Aydınlanma ile karşıt-aydınlama arasındaki diyalektik bağı sorgularlar.

Anılan düşünürlere göre, 18. yüzyılda sanayi devrimine koşut olarak hümanizm ya da insancılık, tolerans, bireyin özerkliği ve özgürlüğü, aklın her türlü bağ ve bağımlılıktan kurtulması anlamında laikliği, eleştirel aklı, bilimselliği, temel haklar ve hukuk idesini öne çıkaran Aydınlanma devinimiyle güç kazanmıştır.

Ancak sanayi toplumu aşamasında bu değerler, özellikle de bireyin özgürlüğü ve özerkliği ve eleştirel akıl yer yer yoksayılarak, karşıt-aydınlanmaya dönüştürülmüştür. Bu karşıt-aydınlanma, özellikle felsefe, yazın, tarih ve kitle iletişim araçları alanında ortaya çıkmış ve başatlaşmıştır.

Bu iki düşünür, nasyonal-sosyalist totalitarizmi de deneyimlemek zorunda kalmaları ve sanayi toplumu olgusu nedeniyle, ideolojiyi salt emek-sermaye çelişkisi ve mal değiş-tokuşundan türeyen bir etmen olarak görmezler.

Onlara göre, ideoloji eleştirisi, ayrıca bilinçleri karartan bağıntıların yol açtığı saltçılığı da içerir. Dolayısıyla ideoloji eleştirisi, bireysel bilinçleri karartan bağıntıların olumsuzlaştırımını, bir

---

[7] Max HORKHEIMER/Theodor W. ADORNO: "Dialektik der Aufklaerung. - Aydınlanma'nın Diyalektiği-"; Fischer, Frankfurt am Main, 1989.

başka anlatımla, eleştirel değerlendirimini de kapsamalıdır. Tarihsel olarak etkinleşen dolayımsal akıl, saltlaştırıcı her türlü yapı, düşünce ve davranış tarzından arındırılmalıdır.

Yorum-bilgisel yaklaşım uyarınca, ideolojiyi öngörülmeyen miktarda çeşitli sosyal etmenler biçimlendirir. İnsan bilincinin tarihsel belirlenmişliği ve sınırlılığı nedeniyle, ideoloji eleştirisi bunların tümünün bilincine varamaz; dolayısıyla da ideoloji hiçbir zaman zorlamadanve dış belirlenmişlikten arınmış bir söyleme sokulamaz.

İdeoloji araştırmaları, salt ideolojiyi araştırmakla yetinmez; çözümlemeleri aracılığıyla bilim, etik ve din gibi kavramların da ideoloji eleştirisi açısından görülmesine katkı yapar.

Bazı ideolojiler, örneğin, "bilimsel sosyalizm", öz-adlandırımından da görülebileceği gibi, "bilimsellik" savını öne sürer. Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında sorgulanan da asıl olarak "bilimsel sosyalizm" nitemini kullanan ideoloji ve bu ideolojinin ürettiği yapılar ve davranış biçimleridir.

Oya Baydar'ın ideoloji eleştirisi öncelikle üretim araçları üzerindeki mülkiyeti ortadan kaldırarak emeği özgürleştirmeyi savlayan sosyalizmin uygulanış biçimi ve gerçekleştirilmesi için seçilen örgüt ya da parti gibi yapıların yönlendirici ve bağımlılaştırıcı etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan yazarın bireysel özgürlüğü, hukuk devletini, özel mülkiyeti, serbest rekabeti ve serbest pazarı öne çıkaran klasik liberalizmi ereklediği sanılabilir.

Ancak, ideolojilerin "yönlendirme", "benzeştirme", "çelişkiden arınmışlık", "karşıt düşünceleri yok-sayma", "bireyi belli çıkarlar doğrultusunda bağımlılaştırma" ve "erki ele geçirme ve saltlaştırma" gibi genel öz-yapıları göz önünde tutulduğunda, yazarın özünde ideolojinin kendisini ve her türlü erki yadsıdığı ortaya çıkar.

Oya Baydar romanlarında ideoloji eleştirisinin öğelerinden biri de "ideolojik simgeleştirme" edimleridir. Sosyolojik bir kavram

olan ideolojik simgeleştirme[8], genel anlamda her türlü inanç tasarımlarının nesnelerle ilişkilendirilmesidir. Gelenek-görenek, giyim, kutlamalar ve töre gibi alanlarda çoklukla ideolojik simgeleştirme yoluna başvurulur. Oya Baydar özellikle "Erguvan Kapısı"nda "ölüm oruçları" kapsamında "ideolojik simgeleştirme edimlerini" olağanüstü bir yazınsal duyarlılıkla ve yoğun yaşanmışlık temelinde sorgular.

Köktenci hareketlerde ideolojik simgeleştirmeler, "kolektif kimlik" belirtisi, "arı ve bozulmamış iç" ile "bozulmuş dış" arasındaki ayrım, sınır çizgisi işlevi görür. Bozulmamış iç, salt özünü korumak için, dıştan gelecek olası bozucu etkileri önlemek amacıyla dışa karşı kapanarak, teki, dolayısıyla da tekçiliği saltlaştırıcı ve eleştirel aklı daraltıcı bir tutumu benimser.

Bu tutum, kültür sosyolojisi ya da kültür tarihinde "ortodoksi" diye nitelendirilen her türlü bağnazlığın ve köktenciliğin kaynağını oluşturur.

Ortodoksinin karşıtı, açıklığı, açılmayı, yorum özgürlüğünü, çoğulculuğu, eleştirel aklı, sorgulamayı ve etkileşimi öne çıkaran düşünsel akım ya da tutum "heterodoksi", "herezi", "mülhitlik", "zındıklık" olarak adlandırılır.

IV. 3. Oya Baydar Romanı: Öz-düşünüm ve Özerkleşim İstencinin Estetikleştirimi

Yukarıda, Oya Baydar romanını çözümlemek için salt Marksist birikimin yeterli olamayacağını, Frankfurt Okulu'nun "Eleştirel Düşünme" geleneğinden de yararlanılması gerektiği yolundaki savımın gerekçesi budur.

Frankfurt Okulu'nun özünü oluşturan ikinci ağırlık noktası, "Marksizm'in özünün irdelenmesidir." Eleştirel Kuram tasarımı bu kapsamda belirginleşmiştir. Eleştirel Kuramın belirgin özellikleri şunlardır. Bu kuram, geleneksel olgucu kuram

---

[8] İdeolojik simgeleştirme hakkında ayrıntı için:
http://de.wikipedia.org/wiki/Ideologische_Symbolisierung

ile arasına mesafe koyar; parti politikası anlamında Marksizm'e eleştirel yaklaşır; Kant'ın eleştirel felsefe geleneğini önemser. Bu bağlamda "eleştirel" nitemi, tek tür bilgi ve eleştiri ile ahlaksal özerklik arasında dolaysız bağ gören yaklaşımlara karşı "eleştirel felsefe"yi temel almasından kaynaklanır.

Dolayısıyla, bir yanda "dogmatik olguculuk ile bilimcilik" öbür yanda da "dogmatik, bilimsel sosyalizm eleştirisini" temel alan Eleştirel Kuram, değiştirme gücü ve bilinci, özgüveni gelişkin bireyi erekler. Frankfurt Okulu, Marksizm'i "bir tür pozitif bilim" olarak gören Marksistlerin bağnazlığını/ortodoksisini bir yana bırakarak, Marks'ın "kendisini de bir eleştiri olarak kavrayan" bilgi kuramına yönelirler. Frankfurtlular, hem doğa bilimlerinin, hem de eleştirel felsefenin birikiminde öne çıkan "öz-düşünüm" ve "özerkleşim" yöneliminden yararlanarak "eleştirel bilgi"ye ulaşılabileceğini öne sürerler.

Oya Baydar'ın romanlarında somutlaştırdığı ideoloji eleştirisi"nin de temel iki dayanağının "öz-düşünüm" (Selbstreflexion) ve "özerkleşim" (Emanzipation) olduğu söylenebilir. Bu iki kavram da hem Rönesans ve Hümanizm devinimlerinin birikimi, Aydınlanmanın kuramcısı Kant'ın özgürlükçü felsefe geleneği hem de Marksizm'in yukarıda belirginleştirmeye çalıştığım sosyalist hümanizm birikimi kapsamında içerik ve anlam kazanmıştır.

Her iki kavramın da hem sosyal-politik, hem de bireysel boyutları ve nitelikleri vardır. Toplum, bireye öz-bireyliğini kurma ve geliştirme anlamında özerkleşim olanağı vermelidir; birey de Kant'ın çağrısı doğrultusunda "aklını kullanma cesareti göstererek", kendisini aydınlatma, öz-bireyliğinin başkalığını ortaya koyan bağımsız ve eleştirel düşünme yeteneği geliştirmelidir. Bu iki yönlü süreç işlemeksizin, "öz-düşünüm" ve "özerklik" geliştirilemez; dolayısıyla da bireysel ve toplumsal Aydınlanma gerçekleşemez.

Oya Baydar, bir bakıma yapıtlarının tümünde bireye "kendin ol; kendini tanı ve eleştirel değerlendir" çağrısı yapmakta; bireysel ve toplumsal özgürleşmeyi henüz bütün yönleriyle

gerçekleşmemiş, ancak gerçekleşme sürecinde bulunan görüngüler ve görevler olarak betimlemektedir. Bu tutum ya da çağrı, Kant'ın "Aydınlanma nedir?" adlı yazısında geliştirdiği "Aydınlanma, bireyin kendi yol açtığı erginsizlikten çıkışıdır" tanımlaması ile koşutluk taşımaktadır.

Dolaysıyla, Oya Baydar romanı, bazı yönleriyle, tarihsel süreç içerisinde bireyin ve bilginin öznelliğini, belirleyiciliğini öne çıkaran idealist felsefe geleneği ile toplumsal-siyasal etmenlerin belirleyiciliğini vurgulayan materyalist felsefe geleneği arasındaki diyalektik ilişkinin ya da etkileşimin, insanlığın ortak kazanımları olarak, bireşimi olarak değerlendirilebilir.

Frankfurt Okulu'nca geliştirilen "kapitalizm eleştirisi" giderek artan ölçüde "Batı uygarlığının eleştirisine" dönüşür. Batı uygarlığında yerleşik olan ve bireyi etkisizleştiren "egemenliğin teknik akıl ile bütünleşimi" olarak akıl anlayışı sorgulanır. Bireyin etkisizleştirilmesinin doruk noktası, Adorno'nun deyişiyle, "bireye hiçliğini gösteren toplama kamplarıdır."

Marksizm, köklü bir kapitalizm eleştirisi yapmasına karşın, Batıdaki iş-bölümünün olağan bir türevi olarak ortaya çıkan "uygarlığı" yeterince eleştirmez. Marks'ın "şematik" uygarlık anlayışına göre, uygarlık, Batıdan Doğuya doğru azalır; barbarlık çoğalır; Doğudan Batıya doğru gidildiğinde de barbarlık azalır; uygarlık çoğalır.

Marks'ın Batı ya da Doğu uygarlığına bakışını en somut biçimde ortay koyduğu yazısı, "Doğu Sorunu" kapsamında kaleme aldığı "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Olası Sonuçları"[9] adını taşır. Bu kalıp uygarlık anlayışı, önyargıları ve saptırmaları sorgulamaya elverişli değildir ve Batıda dizgeleştirilen klasik oryantalizmin pek çok özelliğini içinde taşır.

Kant'ın da Türk, İslam ve Doğa'ya bakışı, eleştirel ve ayrıştırıcı değildir. Bu yüzden Batı oryantalizminin eleştirel bir

---

[9] Karl Marks ve Friedrich Engels'in "uygarlık kavramı" hakkında geniş bilgi için: Onur Bilge KULA: "Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi;"; Büke Yayınları, İstanbul, 2002 ve "Avrupa Kimliği ve Türkiye"; Büke Yayınları, İstanbul 2006.

yaklaşımla irdelenmeksizin, üstlenilmesine ve aktarılmasına şaşmamak gerekir.

Oya Baydar, Doğuyu tekilleştirerek, barbarlıkla eş-tutan Batının uygarlık anlayışını, son romanı "Kayıp Söz"de belirgin bir yazınsal motif olarak sorgular. Romanın iki başkahramanının oğulları Deniz, şiddetten kaçmak amacıyla Norveç'in ıssız adalarından birine sığındığında, Batılıların Doğululara bakışını somut olarak deneyimlemeye başlar. Deniz, Batıda yerleşik olan olumsuz Doğulu imgesinin bu ıssız adada yaşayan en yalın Norveçlilerce bile içselleştirilmiş olduğunu, biraz da hüzünle yaşantılar.

Eleştirel Kuram, bir yandan güdümlemeye bağımlılığa yol açan her türlü sosyal, kültürel ve siyasal koşulu ve ilişkiyi, öbür yandan da "bireysel-öznel deneyimi" ve tek hakikat savını eleştirel irdeler. İnsanın özerkliği, bütünlüğü, temel hakları ve özgürlüğünden daha öncelikli bir "yüksek ülkü" yoktur.

Frankfurt Okulu kuramcılarının bir başka kazanımları da özellikle 60'lı yıllardan sonra iyice belirginleşen "Soğuk Savaş" ortamında değişen ekonomik ve tarihsel koşullar sonucu "baskılama mekanizmalarının" da değiştiğini ve artık "sanayi işçi deviniminin kapitalizmi aşma işlevini karşılayamayacağını" görmüş olmalarıdır. Bu görü, "diyalektiği salt olumsuzlama yönetimi" içerisinde değerlendirme eğilimini doğurmuştur. Herbert Marcuse "Tek-boyutlu İnsan" ve Adorno "Negatif Diyalektik" adlı yapıtlarında bu görüşü sergilemişlerdir.

Marcuse "Tek-boyutlu İnsan"[10]da bir yandan sanayi kapitalizminin insanın değiştirme gücünü nasıl azalttığını ve tarihsel seçim olanaklarını karartarak, onu nasıl tek-boyutlulaştırdığını, öbür yandan da bütün zorlaştırma ve karartmalara karşın, insanda engelleri aşma ve toplumu değiştirme gücünün varlığını koruduğunu anlatır. Marcuse'nin bu yapıtı, Oya Baydar romanını, yazarın ereğine uygun olarak alımlaya-

---

[10] Herbert MARCUSE: "Tek-boyutlu İnsan" (Der eindimensionale Mensch); Luchterhand, Neuwied/Berlin, 1967.

bilmek bakımından da bir açılım olanağı sunmaktadır. Marcuse, "tarihsel seçenekler arasında seçim yapma"yı önemser. Ona göre, "seçim, egemen ilişkilerin etkileşiminden doğar."

Seçim "insan ve doğayı değiştirme tarzını önceler"; seçim, aynı zamanda bir "gerçekleştirme tasarımıdır." Bu tasarım etkinleşme olanağı bulduğu takdirde, tümel olarak toplumu değiştirme ve biçimlendirme gücüne dönüşebilir. Teknolojik bir evren olarak "sanayi toplumları, politik bir evrendir." Tasarım geliştirerek, "dilin ve davranışın/eylemenin, düşünsel ve özdeksel kültürün tüm evrenini" biçimlendirmeye başlar.

Oya Baydar'ın ısrarla üzerinde durduğu toplumsal-siyasal seçim olanağı ile bireysel düzeyde bu olanaktan yararlanma yeteneği ya da istenci, Marcuse'nin açımlamalarından anlaşılacağı gibi, hem toplumsal-siyasal süreçleri birlikte-belirleme, hem de bireysel özgürleşme açısından çağdaş bireyin vazgeçemeyeceği istemlerin başında gelir. Dolayısıyla, Marcuse'nin yaklaşımında biraz daha somut olarak görüldüğü gibi, Frankfurt Okulu'nun eleştirel düşünce birikimi, Baydar romanını çözümlemede önemli bir "yorumsal ufuk" sunmaktadır.

Frankfurt Okulu geleneğinde eleştirel düşünme ve bilgi, bireyin özerkliğinin, "bireysel öznenin" egemen yapılara karşı korunmasının güvencesi sayılmıştır. Egemenliğin amaçları doğrultusunda araçsallaştırılan aklın, akıl sahibi özerk bireylerin eleştirel katkılarıyla kurtarılmasını önemseyen Habermas, "akılcılığın sosyal koşullarını dile yerleştirerek", "özerk bireyin aklını" etkileşime doğru kaydırmıştır.

Akılcılık, Habermas'ın kavrayışı uyarınca, "artık bireysel bir özellik değil, bozulmamış iletişim yapılarının özelliğidir." Böylece, Habermas, "kapitalist-teknolojik toplumun bireyin özerkliğini ve akılsallığını zayıflatmasının" sosyal egemenlik yapısının "bireyi egemenliği altına almasından dolayı değil", "iletişimin betimlenebilir bir akılsallığını engelleyen teknolojik akılsallıktan" doğduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Etik dizgenin evrimi içersinde "en üst aşama olarak iletişimsel etiği" gören Habermas'ın bu katkıları, "evrimci bir

akılsallığın buyrumlarını simgeleyen yeni bir politik edimin kaynağını" göstermektedir.

Frankfurt Okulu, temel haklar ve özgürlükler, bireysel özerklik gibi toplumsal siyasal ve bireysel istemleri önemseyen aydınları, parlamento-dışı muhalefeti, 68 öğrenci devinimini ve "Yeni Sol" diye nitelendirilen devinimleri etkilemiştir. Frankfurt Okulu öte yandan sosyalizm adına sergilenen ya da meşrulaştırılmak istenen her türlü bağnazlık, bağımlılık ilişkilerinin dışında baskı, sömürü ve araçsallaştırmaya ilkeli biçimde eleştirel yaklaşan sol akımı da özendirmiştir. Herbert Marcuse, sıkça Yeni Sol'un kuramcısı ve kurucusu olarak anılır.

Eleştirelliği temel ilke olarak gören Frankfurt Okulu'nun kendisi de eleştiriden uzak tutulamaz. Bu yaklaşıma yöneltilen eleştiriler arasında kurucularının baskın kişiliklerinin "eleştirel düşünmeyi" olumsuz etkilediği, Yeni-Marksist bir örtü altında "kitle kültürünün seçkinci ve romantik bir eleştirisi"ni öne çıkardığı gibi savlar öne çıkmıştır.

Bunların dışında, Frankfurt Okulu kuramcılarının gerçekte "toplumsal baskı ve sömürüye" karşı ödünsüz savaşmadığı, bu kuramın "burjuva idealizminin yeni bir biçimi" olduğu, "politik edim ile içkin bir ilişkisi bulunmadığı" gibi savlar anılabilir. Marksizm kapsamında bu akımı eleştirenlerin başında Georg Lukacs gelir.

IV. 4. Şiddet Kavramı ve Oya Baydar Romanında Betimlenimi

Oya Baydar'ın üzerinde ısrarla durduğu bir başka kavram "şiddet"tir[11]. Bu kavram, "bir eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan yeterliliği" nitelendirir ve söz konusu "eylemin hukuksallığı/hukuka uygunluğu konusunda bir yargı içermez." Şiddet, bir şeyi zorla yaptırtmak ya da yapmak zorunda kalmak ile ilgili durumları anlatır.

---

[11] Şiddet ve güç konusunda daha fazla ayrıntı için:
www.wikipedia.org/wiki/Gewalt/Kritik_ der Gewalt

Şiddet, olumsuz yan-anlamlar ile yüklü bir kavramdır ve bu bağlamda "başkasına zarar verici her türlü etkileme" olarak algılanmaktadır. Şiddetin çeşitli biçimleri arasında öncelikle "cinsel" "fiziksel", "psikolojik", "kişisel", "yapısal", "kültürel", "dolaylı", "dolaysız", "sözlü" şiddet sayılabilir[12].

Şiddet, her zaman tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamda oluşur; tarih, toplum ve kültür bağlamında şiddet, genellikle kadın türünün dışlanması, aşağılanması ve hatta yok edilmesine yol açan gelenekler ve töreden kaynaklanan bir görüngü olarak belirir. Dolayısıyla kadın türünün bedensel bütünlüğünü sağlaması, öz-istencini yeniden kazanması, cinsel ve kültürel şiddetin nesnesi olmaktan kurtulması açısından öncelikli görevdir.

Oya Baydar, öncelikle "Erguvan Kapısı"nda ideolojik gerekçelerle ölüm orucuna yatan kendilerini "direniş fedaileri" olarak nitelendiren sol-siyasal tutuklularla birlikte, gelenek ve törelerin de etkisiyle kocasına bağlılık zorunluluğu duyumsadığı için ölüm orucuna yatan kadın kahramanı Güldalı figüründe kültürel-ideolojik, hatta yapısal şiddet türünü anlatılaştırır.

Yazar, "Kayıp Söz"de her şeyden önce gelenek ve töre kaynaklı "töre cinayeti" ediminin yanı sıra, geçmişlerini, dolayısıyla da o dönemdeki ideolojilerini kutsayan anne-babanın yaklaşımını bir tür şiddet olarak algılayan ve onlardan bilinçli olarak uzaklaşan Deniz figüründe de kültürel kökenli "dolaylı psikolojik şiddet"i betimler.

Özellikle hukuksal açıdan şiddet erk ile özdeşleştirilir. Sosyolojik anlamda hukukun üstünlüğüne dayanması gereken yönetim gücü dışında her türlü güç, zorlama ya da dayatmanın meşru olmayan uygulaması şiddet olarak yorumlanır. Her hangi bir konuda ya da davranışta "istenci kötüye kullanılan" ya da "istenci kırılan kişi üzerindeki her türlü tasarruf", hangi

---

[12] Başta kadınlara yönelik "cinsel şiddet" olmak üzere, şiddetin bu ve diğer türlerine ilişkin geniş bilgi için: Johanna BEYER/Franziska LAMOTT/Birgit MEYER (Yayıml.): "Frauen-Handlexikon"; ilgili madde, Beck, München, 1983

yüksek değer, hangi düşünce ya da ülkü adına yapılırsa yapılsın şiddet olarak tanımlanır.

Psikolojik ve bedensel zarar verme bir yana, ürkütme, kötü bir sonucu olacağını duyumsatma, tehdit ya da korkutma şiddet kapsamında değerlendirilir. Toplumsal, kültürel, siyasal ya da örgütsel anlamda erk kullananların eylemleri, kararları ve dil kullanımları ya da söylemleri gizil-güç olarak "şiddet" içerebilirler: Bu nedenle, bunlara karşı eleştirel tutum, bireyin bedensel bütünlüğünü, düşünsel özerkliğini ve özgürlüğünü korumanın başlıca güvencesidir.

İnsan doğasının özelliklerinden biri de "zarar verme", "incitme", "yaralama" eğilimidir. O nedenle, şiddet, her türlü insansal ve toplumsal ilişkiye içkindir. Ayrıca, genellikle illegal yapılanmaların öne sürdüğü siyasal erkin şiddetine karşı "karşı-şiddetin" savunulabilir, meşru olduğu savı da Oya Baydar'ın sorguladığı konulardan biridir. Karşı ya da karşıt şiddeti, "özsavunma", "devrimci şiddet" ya da "devlet şiddetini etkisizleştirme" gibi adlandırmalarla zararsız ya da hoş-göstermek de söz konusu olamaz.

IV. 5. Bir Başkası Üzerine Egemenlik Kurma ya da Bireyi Bağımlılaştırma

Oya Baydar'ın ahlaksal bir ilke olarak gördüğü, bireyin tekil özelliklerinin toplamı anlamında bireyliğin korunması, kaçınılmaz olarak bireyi baskılayan, bağımlılaştıran, onu özüne yabancılaştıran bağımlılaştırıcı ya da egemenlik altına alıcı koşulların ve ilişkilerin sorgulanmasını gerektirmektedir.

Egemenlik kurma ya da bağımlılaştırma, belli bir ölçüde "süreklilik" özelliği taşıyan hiyerarşik yapılardan doğan üst- ya da alt-konumlandırmanın kurumsallaşmış bir biçimidir.

Marksizm'de egemenlik, toplumsal-siyasal konumdan kaynaklanan erke dayanır. Dolayısıyla, egemenlik, "alt-konumda olanlar ve bağımlılar üzerinde erk kullanımıdır." İtaati ve boyun eğmeyi gerektiren egemenlik, bir "dış istencin" dayatması ya da

kendisini gerçekleştirmesidir. Egemenlik, varlığını sürdürmek için her türlü seçeneği önlemeye eğilimlidir.

Oya Baydar'ın betimlediği parti ya da örgüt kapsamında egemenlik-uşaklık karşıtlığını ortadan kaldırabilmek için, toplumsal konumların, üretim ve yaşam tarzlarının her türlü dış belirlemeden arındırılması, bireyi özüne yabancılaştıran ilişkilerin erkten arındırılması gerekir.

Sol ya da sosyalist örgütler çerçevesinde erk ve egemenlik ilişkilerinin sorgulanabilmesi için, her şeyden önce ideoloji, örgüt, örgütlülük, illegalite, dava gibi kavramların yanı sıra "önderlik" kavramı da eleştirel değerlendirilmelidir.

IV. 6. Egemenlik ya da Bağımlılaştırıcı Edimler ve "Önderlik" İlişkisi

Parti ya da örgüt önderliği kapsamında her zaman "körü körüne anonim kişileri", Oya Baydar'ın deyişiyle, "zombileri" ve "anonim yapıları izleme", "buyruk ve yönergelere-talimatlara-uyma", "bağımlılaşma", "öz-istençten vazgeçme" gibi düşünsel görüngüler söz konusu olmaktadır. Yönlendirilenler, Marcuse ve Oya Baydar'ın değiştirici bir edim olarak önemsedikleri "seçim yapabilme" yeteneklerini kullanamamakta, hiçbir konuda "özgür seçim" yapamamakta; öz-çıkarlarını bile dile getirememektedir.

Yazarın yapıtlarının temel yazınsal söyleminden biri olan "anonim önderlik", örgüt ya da parti önderliği diye nitelendirilen anonim yapı, tümüyle bir " dış-denetim", "güdümleme" ya da "araçsallaştırma" aracı olarak kullanılmakta ve böylece "baskı aygıtının" uygulamaları sorgulanamazlaştırılmaktadır.

Söz konusu araçsallaştırmayı algılanamaz duruma getirmek için dil ve düşünce içerikleri eğretilemelere ve simgelere büründürülerek, bir yönlendirme dolayımı olarak kullanılmakta; böylece yandaşların hiçbir sorgulamaya yeltenmeksizin önderliğin buyrukları doğrultusunda davranmaları sağlanmaktadır. Bu uydulaştırmanın sürekli olabilmesi için, bilinçler bir takım ideolojik simgeleştirmelerle bulandırılmaktadır.

IV. 7. Psiko-çözümleme ve Oya Baydar Romanı

Köken olarak insan ruhunun gizemsizleştirilmesi anlamına gelen "psiko-çözümleme" kavramı, bilinç-altının etkenleşme olasılığını irdeleyen Sigmund Freud'a dayanır. Bilimselliği hâlâ sorunlu olan psiko-çözümleme yöntemi, insanlar-arası çatışkıları ve kültürel görüngüleri irdeler.

Freud, "düşünsel olanın", bedensel ve sosyo-kültürel alanlarla ilişkisini öne çıkarır. Bir yöntem olarak "psiko-çözümleme" kapsamında tek tek insanların, toplulukların ve kültürlerin "yaşantılama, düşünme ve davranma" tarzları incelenir.

Burada temel varsayım, davranış biçimlerinin algılanabilir dış-yapısının, kültürel normların ve değerlerin arkasında gizlenen, ancak bilinçle açığa çıkarılamayan anlamların ya da anlamlandırmaların, psiko-çözümleme yöntemiyle açığa çıkarılabileceğidir.

Bu yöntem, kişilik yapısının, algılama ve davranış tarzının çözümlemesinin dışında, yazınsal anlatı yapılarının, masalların ve mitlerin içeriklerini açımlama amacıyla da kullanılır. Konuya ilişkin güncel tartışmada özellikle Fransız Jacques Lacan önem kazanmıştır. Felsefede Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche, yazınsal alanda da öncelikle Johann Wolfgang Goethe, Arthur Schnitzler ve Fjodor Michailoviç Dostojevski'nin yapıtlarında psiko-çözümleyici kuramlardan izler saptanabilir.

Yazınsal metin çözümleme denemelerinde bilinç-altının ve düşlerin yanı sıra günlük görüngüler, töreler ve mitler bu yöntemden de yararlanılarak açıklanır. Bu kapsamda geliştirilen güdü kuramı uyarınca, çeşitli çelişkileri ve çatışmaları düzenleme ve uyumlulaştırma işlevi gören "ben", sosyo-kültürel etmenlerin etkileri altında biçimlenen "üst ben"in töresel "beklentilerini" olağan görmeye ve kendisini onunla özdeşleştirmeye yönelir.

Psiko-çözümleme kuramının yazınsal söylemlere uyarlanabilirliği, öncelikle "ben" ile "üst-ben" arasında ilişki ve etkileşimden kaynaklanır. Kanımca, Oya Baydar'ın anlatılaştırdığı özerkliğini yitirmiş, etkinleşemeyen, salt etkilenen "ben" ile

"ben"i öz-istencine uydulaştıran "üst-ben" anlamındaki sosyo-kültürel değerler dizgesi ve siyasal yapılanmalar, bu yönden irdelenebilirler. Yazarın kurguladığı yazınsal figür anlamında "ben"ler, dış-belirlenmişliğin ve yabancılaştırımın nesnesinden başka bir şey değildir; onlar, "etken otoriter" yapılı "üst-ben"lerin "edilgin" izleyicisidirler.

Psiko-çözümleme yaklaşımında korku, insanın başat duyguları arasındadır ve her türlü ilişkinin biçimlendirilmesinde etkendir; bu etkenler arasında yaşantının dilsel adlandırımı ve dünyanın ve nesnelerin anlamlandırılması da vardır. Dolayısıyla, Oya Baydar'ın "Sıcak Külleri Kaldı"da Ülkü Öztürk'ün gazeteci etkinliği bağlamında ve "Kayıp Söz"de yazar Ömer Eren'in yapıtlarının öne çıkarılması kapsamında kitle iletişim araçlarının yönlendirici etkileri hakkındaki betimlemeleri, dilsel anlatımlar ve dünyanın anlamlandırılması çerçevesinde değerlendirilebilir.

Ayrıca, psiko-çözümleyici birikim uyarınca, insan, dış etmenlerden etkilenir; ancak, bu etmenlerin de katkısıyla ortaya çıkan "utanma", "ruhsal acı", "öfke" ve özellikle de "korku" gibi duygulara karşı öz-korunum tutumu da geliştirir. Ayrıca, öz-korunum tavrı, "yansıtma", "yadsıma", "içselleştirme, "özdeşleşme", "düşünselleştirme", "duygusallaş tırma", "akılcılaştırma", "kaydırma", "bilinç-altına itme" gibi yöntemlerle de ortaya çıkar.

Oya Baydar'ın bütün yazınsal figürlerinin kişilik yapıları ve söylemleri, yukarıdaki düşünüş ve davranış biçimlerinin özelliklerini taşırlar.

Freud ve ardılları tarafından kuramlaştırılan "psikoçözümleme" yöntemi, yazın-bilime "psiko-çözümleyici yazınbilim"[13] adıyla aktarılmıştır. Yazınsal metinler, Freud'un yaklaşımı uyarınca, gündüz düşlerine benzer bir biçimde, giderilmeden bilinç-

[13] Psiko-çözümleyici yazın-bilim kavramına ilişkin bu bilgilerin dışında daha ayrıntılı bilgi için: Ansgar NÜNNING (yayım.): "Literatur- und Kulturtheorie"; anılan madde başlığı, Metzler, Stuttgart-Weimar, 2001.

altına itilen arzulardan kaynaklanan alanlar, örtük içerikler ve gizli anlamlar içerirler.

Nünning tarafından yayımlanan "Yazın ve Kültür Sözlüğü"nde verilen bilgilere göre, bu örtük içerikler ve gizli anlamlar, psiko-çözümleyici yorumlama yöntemiyle Freud'un "Düş Yorumları" adlı yazısından yararlanılarak açığa çıkarılabilir. Bu yazın-bilimsel alan ilk aşamada "metni yazarın bireysel bilinç-altının belirtisi olarak kavrayan psiko-biyografik yorumlarla" kendisini sınırlandırmıştır.

Bundan sonra, "yazarın nevrozları, travmaları ve benzeri durumları ve bunlara bağlı olarak bastırılan cinsel fantezilerinin", sürekli olarak yinelenen figürler ve motiflerde yazınsallaştırdığı varsayılmıştır. Bu kapsamda "kolektif bilinç-altı"nda biriken anlamlandırma ve yorumlama örnekleri önem kazanır.

Bu bilim dalının gelişim sürecinin ikinci aşamasında yazar ve oluşturduğu metin değil, "anlam üretmede etken bir rol biçilen okuyucu" önem kazanmıştır.

Psiko-çözümlemeci yazın-bilim üzerinde en büyük etkiyi yapan bilimci Fransız J. Lacan'dır. Çağdaş dil-bilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'ün ve Roman Jakobson'un gösterge kuramında yer alan "göstergenin nedensizliği" ilkesinden yararlanan Lacan'ın başlıca savı şudur: "Bilinç-altı da dil gibi yapılanmıştır" ve dilsel yapılar ve anlatımlarda kendisini açığa vurur.

Verili dilsel dizge, "ötekinin yeri"ni, toplumsal kuralları, özellikle de "babanın yasası"nı temsil eder ve bu nedenle de "simgeseldir." Bir başka anlatımla, "eril yapılarca belirlenen dilsel-kültürel düzeni" anlatır. Verili dilsel dizge, aynı zamanda iş-bölümü, toplumsal konumlanma ve kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz türevi olan "yabancılaştırım"ın da dolayımıdır. Dolayım olarak dilde somutlaşan "simgesel olan", metafor (eğretileme) ve metonimi (ad-değişimi) gibi "retorik araçlarla" betimlenir.

Bu sırada göstergeyi oluşturan iki öğe, gösterilen nesne (içerik) ve ses imgesi (biçim), sürekli yeni anlamlar oluşturacak

biçimde kullanılır. Bu durum, özellikle yazınsal metinler için geçerlidir. Oya Baydar romanı, yazınsal metinlerin "anlam açıklığı" ya da "değişik yorumlara açıklığı" özelliğinin belirginleştirilebileceği somut örneklerdir.

Özne, bu kapsamda göstergenin nedensizliği gereği "dilsel-simgesel olarak aktarılan ve hiçbir zaman ulaşılamayan bir arzuya" bağlıdır. Dilbilimde ve yazın felsefesinde temel kavramlardan biri olan göstergenin nedensizliği, dil üreticisi olan konuşucuların bir sözcüğü oluşturan bir düşünce ya da nesne ile dilin içinde var olan bir ses imgesini istedikleri biçimde birleştirmeleri sonucu oluşur. Konuşucu ve yazıcılar, bu yöntemle oluşturdukları sözcükleri, biçimlendirdikleri bağlam ve erek doğrultusunda anlam değişikliğine uğratırlar. Yazınsal metinlerin yorum açıklığı özelliğinin kaynağı da budur.

Psiko-çözümleyici yazın kuramı uyarınca, yorumcu ya da alımlayıcı da sürekli olarak bilinç-altı arzuya bağlı olduğu için anlamı "kesinleştiremez." Okuyucu, yazarın kurguladığı anlamı bulgulama denemesini göstergenin nedensizliği ilkesi doğrultusunda gerçekleştirir. Bu durum, okuyucuyu metnin yönlendirici etkisine açar. Lacan tarafından daha dizgeli duruma getirilen bu yaklaşım, özellikle "ideoloji eleştirisi" açısından filozof G. Deleuze tarafından daha köktenci bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu açıdan "bilinç-dışı ve arzulama kavramlarının eksikliği ideolojisi" ile "kapitalist erk yapıları" arasındaki bağlantılara dikkat çekilmiştir.

IV. 8. Otoriter Kişilik Kuramı ve Oya Baydar Romanı

Oya Baydar romanını doğru alımlayabilmek için irdelenmesi gereken bir başka kavram "otoriter kişilik"tir[14]. Otoriter kişilik dendiğinde genellikle "antidemokratik, baskıcı ya da

---

[14] Erich Fromm'un "Otoriter Karakter Kuramı"na dayanarak, otoriter kişilik kavramını ilk kullanan Abraham Maslow'dur (1943). Bu kavram daha sonra Frankfurt Okulu kapsamında Theodor Adorno ve diğer araştırmacılarca dizgeleştirilmiştir. Konuya ilişkin daha geniş bilgi için: "http://de.wikipedia.org/wiki/ Autoritoritäre_Persöhnlichkeit."

otoriter ve hatta faşist düşüncelere ve davranış biçimlerine yönelişi özendiren gizil gücü oluşturan kişilik özelliklerinin toplamı anlaşılır. Bu özellikler bütünlüklü bir dizge oluştururlar. Karakter ve kişilik yapıları genellikle çocukluk ve gençlik dönemlerinde önemli duygusal deneyimleri ve yaşantıları özgün psikolojik örnekleri özümseme yoluyla gelişir.

Eleştirel Kuram kapsamında sıradan insanların faşizme yöneliş nedenlerini ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilen "Otoriter kişilik kuramı" uyarınca, kişiler, sosyal ve siyasal ilişkileri nesnel nedeni olmayan ve önyargılı ya da önceden koşullandırılmış bir bakış açısıyla değerlendirdikleri için, faşist ya da otoriter ideolojilere yandaş olurlar. Otoriter kişilik yapısını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan "anti-semitizm" ve "etnomerkezcilik" kavramlarının yanı sıra, "politik-ekonomik konservatizm/muhafazakârlık" kavramı da kullanılır.

Eleştirel Kuram kapsamında sıradan insanların faşizme yöneliş nedenlerini ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilen "Otoriter Kişilik Kuramı" uyarınca, kişiler, sosyal ve siyasal ilişkileri, nesnellikten yoksun ve önyargılı ya da önceden koşullandırılmış bir bakış açısıyla değerlendirdikleri için, faşist ya da otoriter ideolojilere yandaş olurlar.

Otoriter kişilik yapısını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan "anti-semitizm" ve "etno-merkezcilik" kavramlarının yanı sıra, "politik-ekonomik muhafazakârlık" kavramı da kullanılır. Bu kavramlar arasında öncelikle etno-merkezcilik ve her türden siyasal tutuculuk, Oya Baydar'ın ideoloji eleştirisini dayandırdığı "geleneksele tutunma", "otorite uyduluğu", "önderlik" ya da "örgüt böyle diyor ya da böyle istiyor" söylemi kapsamında "dış-istence" bağımlılaştırma"; bağımlılaşmak istemeyene karşı "yaptırım uygulama", "her türlü bireyseli yoksayma", "örgüt ya da önderlik diye tanımlanan anonim yapının belirlediği "kalıba sokma", "ulamlama", sol siyaset yandaşlarının bireysel olarak kendilerini "dış-istenç ile özdeşleştirme ve yazgılarını bu istence bağlama eğilimleri", "toplumsal siyasal öğenin aşırı vurgulanmasını kabul etmeleri", "yaşam koşulları ve

toplumsal konumları yüksek olanlara düşmanlaşma eğilimleri" sayılabilir.

IV. 9. Otoriter Karakter ve Otoriter Kişilik

Otoritarizm söz konusu olduğunda, "Eleştirel Kuram" çizgisinde öne çıkan bilimci ve düşünür Erich Fromm'dur. "Otoriter karakter"[15] ve bununla eş-anlamlı kullanılan "otoriter kişilik" kavramlarının yerleşmesinde anılan bilimci belirleyici olmuştur.

Bu kavramlara ilişkin kuramsal birikim, Oya Baydar'ın sorguladığı iki yönlü "edimi" ya da davranış biçimlerini sorunlaştırmak için elverişli bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Otorite kişilik yapısı, iki yönlü bir edimdir; çünkü otoriter kişilik ya da karakter kavramı, bir yönüyle başkalarını bağımlılaştırmaktan hoşlanan anlayışı, öbür yönüyle de güçlüye boyun eğme, itaat etme eğilimini irdelemek bakımından işlevselleştirilebilir.

Otoriter kişilikler, hem bulundukları konum ve sahip oldukları erk ile başkalarını bağımlılaştırmaya içsel bir istek duyan, hem de "hiçlik ve önemsizlik" duygularını dengelemek için iktidar sahiplerine bağımlılaşmaya, hiyerarşilere uymaya, onlarla kendisini özdeşleştirmeye yatkın insanlardır.

Erich Fromm, "Otoriter Kişiliğin Yapısı Üzerine"[16] adlı yazısında da bu karşılıklı ilişkiyi irdelemiştir. Vardığı sonuç şöyle özetlenebilir: Otoriter kişiliğin temel özelliği, "kendi ayakları üzerinde durma yeteneğinin, özgürlüğü özümseme ve yaşam tarzı durumuna getirme gücünün yokluğu ya da yetersizliği"dir.

---

[15] Otoriter kişilik konusunda buradaki bilgilerin dışında: http://de.wikipedia/wiki/Autoritaere_Persönlichkeit. Bunun dışında: http://de.wikipedia/wiki/Autoritaerer_Charakter

[16] Erich FROMM: "Zur Struktur der autoritären Persönlichkeit"; internet baskısı: "frommfunk[at-symbol]aol.com"

Otoriter kişiliğin karşıtı ise, "insanı ve dünyayı somut olarak kavradığı için kimseye yamanmaya gereksinme duymayan "yetkin/olgun insan" kişiliğidir.

Fromm'un düşüncesine göre, çocuk, iki öz-yapısal nitelik geliştirme olanağıyla donatılmıştır: Sevgi ve akıl. Sevgi, "özbağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma koşuluyla dünya ile bağlantılı olma, dünya ile bir olma" demektir. Seven insan dünyada "kendisini evinde duyumsar, korkmaz ve unutur." Dolayısıyla "kin ve düşmanlık duygusu biriktirmez."

Akıl, olgu ve oluşların "dış-yapısından çekirdeğine ulaşmaya, şeylerin arkasında olanı somut olarak kavramaya, görünmez güçleri ve çabaları, açık görüngüleri yaratmaya ve belirlemeye yönelik düşünme etkinliği"dir.

Özgür akıl ve sevgiden yoksun olan otoriter kişilik, "yalnızlık" ve "korku" içerisindedir. Kendi öz bireyliğini yitirme pahasına "başkalarıyla kendisini birleştirir"; onlarla kaynaşarak "kendi bütünlüğünü yok-eder." Otoriter kişilik, soyutlanmışlığını ve "korkusunu tek başına yenemediği için, içlerinde eriyip yok olacağı" başka insanlara gereksinme duyar.

Fromm, "edilgin otoriter kişilik" ile "etken otoriter kişilik" yapılarını birbirinden ayırır. Edilgin otoriter, "mazoşist", "bağımlılaşmaya", "daha büyük bir birimin parçası, yandaşı olmaya" eğilimli bir öz-yapıya sahiptir. Kendisi küçücük de olsa, "büyük insanların, büyük kurumların ve büyük düşüncelerin küçücük bir parçası" olmaya heveslidir.

Edilgin otoriter için, önemli olan, "kendi önderinin", "partisinin", "devletinin" ve "fikrinin" büyük ve güçlü olduğuna öznel olarak inanmasıdır. Dolayısıyla da "büyüğün" bir parçası olması nedeniyle, kendisinin büyük ve güçlü olduğu sanısına kapılmasıdır. "Aşağılık, güçsüzlük ve terkedilmişlik duygusu" içinde kıvranan ve kendisini böyle küçülten "edilgin otoriter", "özgürce karar ve sorumluluk almak" yerine, "buyruk" almayı yeğler. Böylece, "önderlik", "parti" ya da "devlet" denilen "büyük erkin koruması" altına girer. Özgürlükten korkan edilgin otoriter, "otorite"ye tapınmaya hazırdır.

"Etken otoriter", Fromm'un deyişiyle, "sadist", "başkalarını kendi içinde eritip tükettiği" için "kendisini büyük görür." Sadist otoriter, "erki elinde tuttuğu sürece" büyük ve güçlüdür. Sadizm, "acı vermek ve can yakmak" eğilimindedir. Fromm'a göre, sadizmin gerçek özü, "başka insanları tümüyle denetim altında tutma", onu kendi "istencinin umarsız bir nesnesi durumuna getirme, onun egemeni olma, onun üzerinde gönlünce tasarrufta bulunma güdüsüdür."

Bu amaca ulaşmak için, sadist otoriter, başka insanları "aşığılar", "tutsaklaştırır"; onlara acı çektirir. Aslında güçsüz olan güçlü, güçlü görünmek için güçsüzlere; güçsüzler de güçsüzlüklerini örtmek için güçlüye gereksinme duyarlar. Otoriter kişiliğin niteliği olan "sembiyotik eğilim", insanda hem bağımlılaştırma, hem de bağımlılaşma eğilimi olarak belirir.

From, yukarıda ana-hatları çizilen çözümlemenin özellikle "akıl-dışı" otorite için geçerli olduğunu da vurgular. Akıl-dışı otorite, hiçbir bilgi, nitelik ve yeterlilik taşımamasına karşın, kendisine bağımlılaşılan, "kendisini derinleştiren ve uzatan" otoritedir.

Akıl-dışı otoritenin varlık nedeni, "bağımlılaşanın, öndere karşı güçsüzlük duygusu, korkusu ve hayranlığıdır." İnsanlar "öz-yetke olmadıkları, ahlaksal sorunlarda vicdan sahibi olamadıkları, entelektüel konularda belli bir kanı ve duygusal sadakat sahibi olamadıkları" sürece, öz-yetkenin temeli olan dünyayı sevgi ve akıl ile kavrayacak ölçüde olgunlaşmadıkları sürece, akıl-dışı otorite var olacaktır.

Fromm'un geliştirdiği yaklaşımı biraz daha açımlamak yararlı olabilir: Otoriter kişilik, bireyleşme sürecinde etkin olan kültürel değer yargılarının bir türevi olarak gelişir. Dolayısıyla, otoriter anne-baba ya da yakın çevrenin etkisi altında yetişen çocuklar "güçlü bir üst-ben" geliştirmeye eğilimli olur; çünkü daha küçük yaştan itibaren birtakım istemlerini, gereksinmelerini ya da güdülerini bastırırlar.

Bu tür kişilik yapısı geliştiren insanlar, istek ve güdülerini doyuramadıkları için, birincisi,"dış etkilere", yönlendirici ve ba-

ğımlılaştırıcı yapıları kabule daha yatkın olurlar. İkincisi de biriktirilmiş gereksinmelerden kaynaklanan "bilinç-dışı çatışma" eğilimine, bir başka deyişle, "üst-ben" tarafından yasaklanmış "güdüleri ve saldırganlıkları" başka insanlara yansıtma eğilimine girer.

Otoriter kişiler, saldırganlıklarını genellikle "etnik", "dinsel" ya da "politik" azınlıklara yöneltirler; çünkü bu azınlık kümelerine karşı yönlendirilen saldırganlıklardan dolayı tepki görme ya da cezalandırılma gibi toplumsal yaptırımlara uğratılma olasılığının az olduğunu varsayarlar. Bu kapsamda toplumun ya da siyasal yapıların söz konusu azınlıklara karşı olan önyargılarını güncelleştirilerek, toplumsal tepkiyi yönlendirmek isterler.

Bire bir uygulanabilirlik söz konusu olmasa da, bu açıklamalar, Oya Baydar romanının çözümlemesine bir başka ufuk açmaktadır. Şöyle ki: Oya Baydar'ın yapıtlarına içkinleştirdiği söylemlerde, Fromm'un sözünü ettiği hem "edilgin otorite", hem de "etken otorite" belirlenebilir. Yazarın "Hiçbiryer'e Dönüş"te betimlediği siyasal sürgünlerin yoğun yaşantı ve deneyim birikimlerine karşın, Türkiye'ye döndükten sonra "eski önderleri" aramaları, "edilgin otorite" kavramını simgeleyen bir davranış biçimidir.

IV. 10. Oya Baydar Romanında Etken ve Edilgen Kişilik Tiplemeleri

"Sıcak Külleri Kaldı"nın iki erkek baş-kahramanı olan Örner ve Arın Murat, otoriter öz-yapının "sembiyotik" niteliğini örneklendirmeye elverişli figürlerdir. Bu iki yazınsal figür, kişiliklerinde hem "etken otoriter" hem de "edilgin otoriter" karakter yapısının özelliklerini taşımaktadır.

Ömer, TKP önderi olmanın kendisine verdiği "erki" kullanarak, başkalarının yazgılarını ve geleceklerini etkileyen kararlar aldığı durumlarda "etken otoriter", 1990'dan itibaren parti erkini yitirdikten sonra da "edilgen otoriter" kişilik yapısını simgeler. Onun yetkesi, erke sahip olduğu sürece vardır. Erk

yitimi, otorite, diyesi, yetke yitimi demektir. Bir zamanlar "otoriter kişi" olanlar, erklerini ve yetkelerini yitirince, yaşama güçlerini büyük ölçüde yitirirler. Ömer'in romandaki yaşam çizgisi bu duruma somut bir örnektir.

Arın Murat, devlet aygıtının yaygınlığı ve derinliği içerisinde yükselme uğraşı verdiği dönemde hiçbir karar alma ve uygulama yetkisine sahip değildir. Görevi, istencini, başkalarının istencine bağımlılaştırmaktır. Devletin "büyüklüğü" içerisinde "küçücük" duyumsadığı kendi bireysel varlığını eritmeye hazırdır. Kendisini tümüyle devlet ile özdeşleştirerek, kişisel küçüklüğünü, devletin büyüklüğü ile örtme eğilimindedir.

Devlet aygıtının işleyişini belirleyen güç dengelerinin değişimine koşut olarak, Arın Murat'ın öz-yapısı, "edilgin otoriter" ya da "etken otoriter" nitelik kazanmaktadır. Dolayısıyla Arın, etken otoriter kişilik ile edilgen otoriter kişilik arasında sürekli olarak devinmek zorundadır. Öyle ki, görece "etken otoriter" olduğu sırada devletin derinliğinden kaynaklanan gizemlilik ve bilinmezlik nedeniyle, sekreterinden bile korkacak ölçüde "edilgen otoriter" bir yapıyı simgeler.

"Erguvan Kapısı"ndaki emekçi sınıfından gelen sol örgüt yandaşı genç ise, "edilgin otoriter kişiliğin" bütün belirtilerini taşır. Çocukluğundan beri yaşantıladığı yokluk, sıkıntı ve dışlanmışlık duygusunu aşamadığından bunların psikolojik türevlerini biriktirerek, korkuyla karışık kine dönüştürmüştür. Ailesinde sevgi ortamında büyümesine karşın, sevgiyi, özgür ve eleştirel akıl ile bütünleştirmeyi ve özgüvenli bir kimlik oluşturmayı başaramamıştır. Önemsizliğini ve yalnızlığını dengeleme güdüsünün de etkisiyle, içine girdiği "büyük düşünce ve ülkülerin" simgesi olan örgüt ve örgütün anonim önderliğinin istencine tümüyle bağımlılaşarak, bağımsız bireyliğin temeli olan öz-istencini yitirmiştir.

Romanda kurgulanan sol örgüt, bu genç için sığınabileceği güçlü bir "üst-ben"i simgelemektedir. Bu güçlü 'üst-ben'e sığınan solcu genç, kendisi için bir "dış-istenç olan örgütün istencine bağımlılaştıkça özerk kimliğini yitirmiş, özerk kimliğini yitirdikçe

daha çok bağımlılaşmıştır. Bu kısır-döngüyü kırması giderek olanaksızlaşmış ve saldırganlık gizil-gücü, sonunda düşman olarak belirlenen bir insanı öldürme girişimine dönüşmüştür.

Oya Baydar'ın "Erguvan Kapısı"nda baş-kahramanlardan biri olarak kurguladığı Amerikan yurttaşı Teo, köken olarak Anadolu kökenli bir Rum ailedendir. Amerikalı, Rum ve sanat tarihçisi olması nedeniyle, geçmiş ile ilgilenmesi, saldırganlığın ve şiddetin hedefi olması için yeterlidir.

Nitekim Oya Baydar'ın bu yapıtında betimlediği sol örgütte de Fromm'un çizdiği çerçevede otoriter öz-yapının belirtileri dışa-vurur. İçselleştirilmiş otoriter öz-yapının bir türevi olarak saldırganlık gizil-gücünü "etnik", "dinsel" ya da "siyasal" azınlıklara, dolayısıyla da güçsüz bir toplumsal gruba yansıtma eğilimi gösteren bu sol örgüt, Teo'yu ajan olarak değerlendirir ve sonunda öldürmeye kalkışır. Hiçbir dayanağı olmayan ajanlık yakıştırması, öldürüm eğilimini meşrulaştırmanın aracından başka bir şey değildir.

Etken otoriter kişilik yapısının başat eğilimi olan "sadizm" ile edilgen otoriter karakter yapısının başat eğilimi olan mazoşizm kavramları, Oya Baydar'ın hemen bütün romanlarında değişik bağlamlarda kullandığı "erkekler iktidara sahip olmaya uğraşır; kadınlar da iktidara sahip olan erkek etrafında toplaşır" biçiminde özetlenebilecek söylemde somutlaşmaktadır.

Bu söylem, toplumsal ve ekonomik iş-bölümü sonucu ortaya çıkan ve kültürel edimde süreklileşen "etken ve edilgen otoriter" kişilik yapılarının cinsler tarafından içselleştirilmesinin ve kültürel davranış biçimine dönüştürülmesinin eleştirel anlatımıdır. Erkek, kırılgan olan "etken otoriter" kişiliği, kadın ise, "edilgen otoriter" kişiliği somutlaştırmaktadır.

Bu bağlamda Oya Baydar'ın estetikleştirdiği yaklaşımı açıklayabilmek için, ayrıca, Adorno'nun "antisemitizm" kapsamında ulaştığı bulgulardan da yararlanılabilir. Yanlış anlamaları önlemek için, şu noktanın altını çizmek gerekir: Oya Baydar'ın sorunlaştırdığı saldırganlık ve şiddet eğilimi, Türk toplumunda belli kesimlerde baş göstermesine karşın, henüz başat davranış biçimi-

ne dönüşmemiştir. Buna karşın, Adorno'nun ele aldığı ve Yahudi soyunu yok-etme girişimine dönüşen "anti-semitizm", o dönemde Alman toplumunda başatlaşmış bir anlayışı ve davranışı simgeler. Bu nedenle, iki olay arasında elbette dolaysız bir bağ ve benzerlik kurulamaz.

Bunun yanı sıra, Türkiye'de özellikle dinsel azınlıklara karşı sergilenen tepki biçimlerinin, kararlı ve insancıl bir tavırla karşı çıkılmadığı ve eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı takdirde, hangi boyutlara ulaşabileceği ön-görülemez; bu nedenle, Frankfurt Okulu birikimi uyarı işlevi görmelidir. Bu birikimin bulgularına değinmemin amacı, söz konusu uyarı işlevinin önemsenmesi gerektiğini vurgulamaktır.

IV. 11. Adorno'nun "Bilinç-dışı Yıkıcılık Kavramı ve Oya Baydar Romanı

Adorno'nun "Otoriter Kişilik Üzerine"[17] adlı yapıtında yürüttüğü "niteliksel ideoloji incelemeleri", azınlık olmaları nedeniyle güçsüz görülen Yahudilere karşı sergilenen "tepki biçimleri"ni öne çıkarır. Görgül araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan bulgulara göre, "birikmiş düşmanlık", yöneleceği bir nesneye gereksinir.

Adorno'nun yapıtında "bilinç-dışı yıkıcılık" olarak nitelendirilen saldırganlık ya da düşmanlık, "yeterli bir tarihsel arkaalana sahip olduğu ve geleneğin kuşku götürmez bir öğesi olarak" ortaya çıktığı ve "katı ve iyi bilinen kalıpların önyargılı öznenin yıkıcı eğilimleriyle" uyumlulaştığı durumlarda yaygınlaşabilir.

Kalıp ya da klişe, Adorno'nun saptamasıyla, "olaylara rahatlatıcı bir biçimde bakmanın aracıdır." Derinlerde bulunan "bilinç-dışı" kültürel kaynaklardan beslenen kalıplar ya da önyargılar, saldırganlığı yönlendirir ve meşrulaştırmak için kullanılır. Azınlık kümesi üyeleri "klişeden ne denli farklı olurlarsa

---

[17] Theodor W. ADORNO: "Otoritaryen Kişilik Üstüne" (Om Yayınevi, İstanbul, 2003).

olsunlar", bir başka anlatımla, çoğunluk toplumuyla ne denli bütünleşmiş olurlarsa olsunlar, hedef durumuna getirilmekten kurtulamazlar.

Türkiye'de dinsel azınlık üyelerine yöneltilen düşmanlık kapsamında şu saptanabilir: Türk toplumunda öldürüme değin ulaşan şiddet ve saldırganlık birikimi, yazınsal kurguyla da sınırlı değildir. İstanbul, Trabzon ve Malatya'da gerçekleştirilen "vahşet" olayları, içselleştirilmiş "üst-ben'in" "yüceltilen bir ülkü" kapsamında ne denli kolay güncelleşebileceğinin kanıtlarıdır. Buradaki "üst-ben", salt anne-baba ve yakın çevre ile sınırlı değildir; yaratılan neo-nasyonalist ve kökten-dinci düşünce ortamı da etkin bir "üst-ben" işlevi görmektedir.

Burada şu noktanın altını çizmek gerekir: Türkiye'de endişe verici boyutlara ulaşmasına karşın, yukarıda çizilen açıklama modeli yine de bütün yönleriyle genelleştirilemez; çünkü, bu model, "psikolojik olanı" gereğinden fazla vurgulamakta, kişinin bireyleşme sürecinde etkin olan bireysel ayrılıkları, eğitim durumu, ait olunan toplumsal konumu ve benzeri toplumsal, kültürel ve siyasal olguları gereği gibi gözetmemektedir.

Ayrıca, otoriter kişilik davranış biçimlerini de içeren "otoritarizm" denildiğinde, Batıda öncelikle milliyetçi-sağ siyasal yapılanmalar akla gelir. Oya Baydar romanında bu bağlamda sorgulanan ise, asıl olarak sol siyasal örgütler ve bunların yandaşlarıdır.

Bu bağlamda, örneğin, Almanya'da '68 Öğrenci Devriminin önderlerinin davranış ve tutumlarında da "otoriter izler" olduğu Frankfurt Okulu'nun kurucularından Adorno tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla, bir siyasal anlayış olarak "sol", bu özelliklerden arınmış sayılamaz.

Oya Baydar romanını çözümlemede yararlanılabilecek bir başka birikim yine Erich Fromm tarafından 1930'lu yılların başında geliştirilen "analitik sosyal psikoloji"[18] kavramı ya da

[18] Erich Fromm'a dayanan "analitik sosyal psikoloji" yaklaşımı hakkında daha fazla ayrıntı için: http://de.wikipedia/wiki/Analytische_Sozialpsychologie

yöntemidir. Bu yaklaşım, "Marksist sosyoloji ile psiko-analizi bütünleştirmeyi" amaçlar ve toplumların ve insanların gelişim süreçlerinde ortaya çıkan "kurallılıkları" betimler.

Erich Fromm'a göre, "toplumun sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak gelişen bir sürecin" sonucu olan karakter yapısı, "sosyal karakter"in de kaynağını oluşturur. Fromm'un yaklaşımı uyarınca, sosyal karakter, dolayısıyla da bireysel karakter, "toplumda var olan ve başat karakter yönelimlerinde somutlaşan karakter yapıları ve özellikleri"nin etkisi altında biçimlenir. Sosyal karakterin işlevi, bireye "yaptığı işi özgürlük duygusu" ile yaptığı sanısını vermektir.

Oya Baydar'ın toplu yapıtlarını doğru alımlayabilmek ve yorum-bilgisel birikimden yararlanarak, metin çözümlemesi yöntemiyle açımlayabilmek için, yukarıda ana-hatlarıyla irdelenen kavramların dışında çok sayıda kavramı, toplumsal, kültürel, psikolojik ve siyasal içerikleri ve bunların bireyin davranışına yansıma biçimleri açısından göz önünde tutmak gerekmektedir.

Yukarıda sorunlaştırılan kavramlara ek olarak, "saldırganlık", "kabul görme", "korku", "tehdit", "işsizlik", "dışlanma", "dogmatizm", "eğitim anlayışı ve biçemi", "etnik ve dinsel çatışma", "etno-merkezcilik", "düşman imgesi", "yabancı(lık) düşmanlığı", "köktencilik", "şiddet" gibi sorunlaştırılmalıdır. Hatta bununla yetinmeyip, "özdeşlik/kimlik", "bireylik/bireycilik", "kültürel miras", "mentalite", "ulusal stereotip", "milliyetçilik/ulusalcılık", "katılım", "siyasal istenç oluşumu", "propaganda", "katıksızlık", "köktencilik", "ırkçılık", "yöreselcilik", "eleştirel öz-bilinç", "eşitsizlik", "stigmatize etme", "yapısal şiddet", "tolerans", "geçmişle yüzleşme" ve "değer değişimi" gibi sosyolojik, sosyo-psikolojik ve politik kavramlar da irdelemeye katılmalıdır.

V. METİN ÇÖZÜMLEMESİ KAPSAMINDA İDEOLOJİ SORGULAMASI VE OYA BAYDAR ROMANI

V. 1. "Hiçbiryere Dönüş" ya da "Zamanda ve Mekânda Sürgünlük" Bilincine Varış

Yukarıda Marksist birikim ve "Eleştirel Kuram" temelinde çizilen kuramsal çerçeve kapsamında Oya Baydar'ın romanlarında belirginleştirilen ideoloji sorgulaması, metin çözümlemesi ya da metne içkin söylem çözümlemesi yöntemiyle şöyle somutlaştırılabilir. Burada gerçekleştirmeye çalıştığım çözümleme, her yazınsal değerlendirme gibi, sadece bir deneme niteliği taşımaktadır.

Oya Baydar, 12 Eylül 1980'den kısa süre önce henüz bir yaşındaki oğlu Ekim'i Türkiye'de bırakarak, eşinin ardından çıktığı sürgünün zamanla ve mekânla sınırlı olduğunu sanmaktadır. Yazarın bu sanısının bir yanılgı olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktır. Buna ek olarak, Oya Baydar'ın 1980-1992 yılları arasındaki sürgünü, yazarın kendi nitelemesiyle, "dünyanın en büyük çalkantılarından biriyle aynı döneme" (s. 65) rastlayacaktır.[19]

Yazarın "dünyanın en büyük çalkantılarından biri" olarak adlandırdığı olay, sosyalizmin Sovyetler Birliği'ndeki uygulanış biçiminin çöküşüdür. Söz konusu çöküş ile birlikte köhnemiş kapitalizm, "allanıp pullanarak, yeni-dünya düzeni" olarak yeniden piyasaya sürülecektir.

Sosyalizmin Sovyetler Birliği'ndeki uygulanış biçiminin yıkılışı ve başta belirleyici güç Amerika olmak üzere, emperyalizmin "yeni-dünya düzeni" örtüsü altında dünyayı kendi çıkarları

---

[19] Oya BAYDAY: Yazmaya Sürgündc Başlamak"; (içindc): Fcridun ANDAÇ: "Sürgünlüğün Bin Yüzü"; Can Yayınları, İstanbul, 2004, s. 63- 66.

doğrultusunda yeniden düzenleme girişimi, bütün dünyada ve özellikle toplumsal-siyasal alanda etkilerini gösterir.

Çoğunluğu "umarsızlık ve güçsüzlük" duygusu içinde olan siyasal sürgünler, bu gelişmelerden en fazla etkilenenler arasındadır. Oya Baydar'ın "Sürgünde Yazmaya Başlamak"ta söylediği gibi, bazı sürgünler, Fromm'un "edilgin otoriter" karakter nitelemesine uygun davranarak ve bu gelişmelere tepki olarak, "çevrelerine bir duvar örüp büsbütün bağnazlaşır". Bazılarıysa, öz-yadsımaya varacak ölçüde geçmişini ve kimliğini sorgulamaya başlar. Bu ortamda yazar, kendi yaşam gerçekliğini "hem zamanda, hem mekânda sürgünüz" sözleriyle betimler.

Bir başka anlatımla, yazarın sürgünlüğü artık zamanla ve yerle sınırlı değildir. Yazarın ütopyası olan "hak ve özgürlüklerle donanmış özerk birey" ereğine ulaşana değin, artık bütün zamanlar ve bütün ülkeler, yazar için bir sürgündür.

Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla simgelenen ve siyasal sürgünlerin toplumsal-siyasal ütopyaları olan sosyalist düzenin çöküşü, sürgünlüğün zamanda ve mekânda sınırsızlaşmasına yol açan olayların başında gelir.

1990, kesin bir dönüm noktasıdır. Bu tarihle birlikte, ağırlaşan sürgün ve yaşanılan siyasal altüst oluş, yazarın anlatımıyla, "bir kuşağı sadece ülkesinden değil, ideolojisinden, inançlarından, hayatın anlamından koparan bir kasırga"dır. Oya Baydar, bu "kasırgaya" dayanamayacağını duyumsadığı gün "yazmaya", bir başka anlatımla, yazınsal yapıtlarını oluşturmaya başlar.

Betimlenen siyasal altüst-oluşun yarattığı "kasırganın" etkisi, "Hiçbiryere Dönüş"[20]te açıkça belirlenebilir. Bütünü bakımından yazarın bireysel düş-kırıklığı ve umutsuzluğunun anlatılaştırılması olan yapıtın başındaki "bu bir dönüş hikâyesidir" sözleriyle başlayan şiirsel giriş ve romanın ilk bölümü

[20] Oya BAYDAR: "Hiçbiryere Dönüş"; Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2005.

olan "Dönüş"ün başlangıç tümceleri, söz konusu "kasırga etkisinin" yazınsallaştırılmasıdır.

Yapıtın yazınsal söyleminin taşıyıcı öğesi olan siyasal gelişmelerin öznel algılanış tarzı, yazarın adlandırımıyla, sanki bir "düş"tür; kiminle, nerede, ne süreyle ve ne yoğunlukta yaşandığı tam bilince çıkarılamayan aşka, sürgüne, yaşama ve yenilgiye dair bir düştür. Dış-belirlenmişliğin yol açtığı düşsel belirsizlik içerisinde büyük olaylarla artık baş-edememenin anlatımsız hüznünün öykülenmesidir. Gönül ve bilinç istese de, özyetmezliğin, güçsüz düşmüşlüğün sarsıcı ve sürükleyici bir biçemle yazınsallaştırılmasıdır.

Giderek bitimsizleşen sürgün sürecinde "dönüş" korkuları, tedirginlikleri aşmak ve yeniden başlama umudunu diri tutmak amacıyla ülküselleştirilir. Sürgünde deneyimlenen yabancılığı, geçiciliği, köksüzlüğü, hatta hiçlik duygusunu etkisizleştirmenin yolu, "dönüş" ülküsüne sarılmaktır.

Sürgünlüğün özyapısal olumsuzluklarının dışında, sosyalist düzenin çöküşünün türevleri olarak ortaya çıkan "inanılan değerlerin yitimi", yenilgiyi kesin olarak bilinçlere kazan simgelerin, örneğin, kızıl "bayrakların parçalanması, ayaklar altında çiğnenmesi", yazarın iğneleyici ve öz-eleştirel bir yaklaşımla betimlediği gibi, sosyalistlerin "mabetlerinin çöplük, kutsal kitaplarının kağıt parçası, peygamberlerinin sahtekar ilan edilmesi, tarihin sonunun geldiğinin, ütopyaların yalan olduğunun haykırılması" (s. 12) gibi olaylar ve öznel duyumsayışlar da "dönüş"ün ülküselleştirilmesine katkıda bulunur.

Yazarın betimlemesi uyarınca, bütün bu olup-bitenler, açık biçimde sosyalist düzenin ve ideolojinin yıkılışının kanıtıdır. Sorgulamasız bir tavırla ideolojilerini inanca dönüştüren, dinselleştiren sosyalistlerin yenilgisidir. Söz konusu yıkılış ve yenilgi, artık hiçbir biçimde yadsınmadığı ve bunun sonucu olarak da yurtdışında bulunan siyasal sürgünler, "bozguna uğradıklarını ve yenilgilerini kabul ettikleri için", 1990'lı yılların başında Türkiye'ye dönüşlerine izin verilmiştir.

Romanın "Uzatmalar" adlı bölümü, yazarın ahlaksal bir ilke olarak gördüğü ve yazınsal söyleme kattığı "bitince çekip gitmeli... İster bir aşk, ister bir savaş, bir inanç olsun; yenilince, tükenince çekip gitmeli" (s.14) sözleriyle başlar. Bu anlatımlar, yazarın sürekli sorguladığı "dış-belirlenmişlik" temelinde biçimlenen sosyalizm uygulamasının kesin başarısızlıkla, kesin bir yenilgiyle sonuçlandığı kanısında olduğunu ve bu tür bir sosyalizm ülküsünü artık bırakmak gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öz-geçmişi gereği, kuramsal ve edimsel olarak sosyalizm uğruna verdiği özverili savaşımların ve öz-hesaplaşmaların bir sonucu olarak kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkan yoğun yaşanmışlık yansıtan bu sözlerin ardından Oya Baydar şu belirlemeyi yapar: "Bırakıp gitmeyi, yaşanmış olanın güzelliğini korumayı bilmeli" (s. 14).

"Hiçbiryere Dönüş"teki adsız kadın kahramana ideoloji eleştirisi bağlamında söyletilen "yalanların ve avutmaların izinde, şehir şehir, ülke ülke dolaşıyorum" (s.16) sözleri, özgür seçimiyle eşinin ardından başta o dönemdeki sosyalist ülkeler olmak üzere, Avrupa'yı dolaşan yazarın geçmişine ilişkin çağrışımlara yol açmaktadır. Ayrıca, bu sözler, yazarın yandaşı olduğu TKP'nin savunduğu sosyalist ideolojiyi, en azından o dönemdeki uygulanış biçimiyle, "yalan ve avutma" olarak nitelendirdiğinin de anlatımıdır.

Yapıta içkinleştirilen ideoloji eleştirisi salt sürgün süreciyle sınırlı değildir. Yazarın kendi ağzından öyküllediği romanın kadın kahramanı, daha sürgüne gitmeden önce, Türkiye'deyken eşitsizliği, yoksulluğu ve zulmü ortadan kaldırmak için, sosyalizme ilişkin kuramsal okumalarda; örgütlerde, fabrikalarda ve köylerde gerçekleştirdiği siyasal etkinliklerde "büyük ütopyasına" varmış, "kimliğini ve kişiliğini" kazanmıştır. Ancak, yapıtın yazınsal söyleminde ideoloji eleştirisi kapsamında tam da bu kimlik, kişilik ve bunların bileşkesi olan "büyük ütopya" sorgulanır.

V. 2. İdeolojik Yapılanmaların Bilinç ve Bireyliği Silikleştirmesi

Yazarın deyişiyle, Parti'yi temsil eden "kimliği belirsiz zombilerin" (s. 17) ve "tekke şeyhine dönüşmüş bazı profesyonellerin" güdümünde, "Parti'nin buyruğuna uyularak" (s. 32) gerçekleştirilen siyasal eylemler sürecinde oluşturulan "güdümlü bilinç", soru sorma ve kuşku duyma yeteneği geliştirmeye elverişli değildir. Buna karşın, kuşku duyma, soru sorma ve eleştirel değerlendirme, öz-bilinç, öz-güven ve özgür seçim yapma, özerk bireyin temel nitelikleridir.

Güdümlü bilinç, doğası gereği "yabancılaştırılmış" bir bilinçtir ve bireyliğin temeli olan özgürlük ve özerklikten çok, inanma, boyun eğme ve verilen buyruklara göre davranma, kısacası, dış-belirlenmişlik üzerine yapılandırılmıştır. Eleştirel sorgulamanın olmadığı yerde de, doğaldır ki, toplumsal-siyasal ve düşünsel alanda, yazarın nitelemesiyle, "sıradanlaşma ve bayağılaşma" (s. 27) egemenleşir.

Söz konusu Parti çalışmaları ve partililerce "kınanma ve yabancılaştırılma" korkusu üzerine kurulu olan ve özünde "bağımlılık" dizgesi olarak işleyen "örgütlülük" (s. 57) anlayışı, eleştirel sorgulama olanağını kısıtladığından, "yıkılmaz sanılan dünya" yıkılınca, söz konusu bayağılaşma iyice yoğunlaşır.

Bütün bunların sonunda bireyleşemeyen Parti üyeleri ve yandaşları, eleştirel düşünme ve sorgulama bir yana, "utançlarını ve suçlarını suskunlukla kefenleyip", yazarın adlandırışıyla, "devrimci sorumluluk mezarlığına" koyarlar. Bir başka anlatımla: İçeriği ve kapsamı kimliği belirsiz partililerce belirlenen ve "devrimci sorumluluk" örtüsüne büründürülen her şey, bireyin dışında belirlenir ve uygulanır. Birlikte belirlenmeyen düşünceler de, birey tarafından öz-düşünce olarak değerlendirilmediği için, ahlaksal bir tutum olan bireysel sorumluluk anlayışının dışında kurgulanan "devrimci sorumluluk mezarlığı"na gömülür.

Öznelliğe ve bireyliğe hiç yer vermeyen bu anlayış, kaçınılmaz olarak insanların bilinçsizleştirilmesine ve belleksizleş-

tirilmesine, Marks'ın anlatımıyla, "salt yabancılaştırıma" yol açar. Bunun sonucu olarak da Oya Baydar'ın "sürgün" örneğinde kurguladığı öz geçmişini bile arama cesareti gösteremeyen, kendisini "kurgulu bir bebek, bir robot, bir kukla" gibi duyumsayan, "kimliği, kişiliği ve özel yaşamı olmayan" (s. 90), Türkiye'ye döndükten sonra da yine kendilerini "robota" dönüştüren "zombileri" (s. 93) arayan kişiler ortaya çıkar.

Fromm'un kavramlaştırdığı "edilgin otoriter kişilik" tasarımına uygun olarak, bu tür güdümlü kişiler için artık hiçbir "değer", hiçbir anlam, hiçbir ülkü kalmaz. Geçmiş, şimdi ve gelecek bağı anlamını yitirir. Öz-yetmezlik algısı başatlaşır.

Dolayısıyla, yazarın betimlediği gibi, eleştiri ve öz-eleştiri etkinlikleriyle özgür bir bilinç ve kişilik oluşturamayan, ütopyasıyla birlikte yıkılan kişiler ki, bunlar siyasal sürgünler de olabilir, ülkeye dönebilirler; ama "aslında geri dönüşün olmadığını, hiçbir yere, hiçbir şeye geri dönüşün olmadığını" (s. 147) bile öğrenememişlerdir.

Bu tür "edilgin otoriter" kişilikler ya da daha doğru bir adlandırmayla, kişiliksizler, artık tümüyle dış-belirlemenin nesnesidirler; çünkü yaşamlarının öznesi olmaktan uzaktırlar. Ancak gelişmeleri ve kendisini eleştirel sorgulama cesareti gösterenler, yaşamlarının öznesi, dolayısıyla da özerk kişilik olabilirler.

Özgür seçimiyle yaşamsal kararları alamayan, "yabancılaştırılmış bilinci" kendisiyle birlikte gittiği her yere taşıyanlar, yapıtta betimlendiği üzere, "yaralı bereli", "umudunu ve ütopyasını yitirmiş" (s. 221) durumda kendilerini dış dünyadan soyutlayarak, sığınacak ıssız bir "ada" ararlar. Orada kedileriyle ve köpekleriyle doğada dinginlik içinde yaşabilecekleri yanılsamasına kapılırlar.

V. 3. Berlin Duvarı'nın Yıkılışı, Her Şeyin Yıkılışı mıdır?

Romanın sonunda yer alan bir bölüm, hem yenilgiyi kabul edip, bırakıp giden, hem de kapsamlı bir öz-hesaplaşma kapsamında ideoloji eleştirisini benimseyen insan tiplerine ilişkin

çok-boyutlu çözümleme olanağı vermektedir. Başta eğretileme olmak üzere, çok sayıda retorik figür ve simge içeren, dolayısıyla da bir yazın-bilimci için bulunmaz değerde olan söz konusu bölüm şöyle: "89'da Berlin Duvarı yıkıldığında, bir sürü yanlış yüzünden belirsizleşmiş, kirlenmiş, inandırıcılığını yitirmiş ütopyamıza yaklaşabileceğimizi; tartışmasız tabuları sorgulayarak yanlışları düzeltebileceğimizi sanmıştım. Bütün hayatımıza hükmetmiş, yaşamımızı ve kişiliğimizi şekillendirmiş inancımızın simgesi olan bayraklar, oraklar, çekiçler, kızıl yıldızlar,...işçiler, köylüler,...yani asıl sahipleri tarafından ayaklar altında çiğnenirken bile, içim dayanılmaz şekilde acısa da, umudumu kaybetmemiştim. Yeni bir dönemin, yeni bir arayışın başlayacağına inanıyordum... Sonra bir gün, bir çağın kapandığını, noktanın konduğunu anladım. O kör 'ilerlemeci' inancım, insanlığın önünde tek bir yol değil, bir ucu gerçek uygarlığa,...öteki ucuysa barbarlığa ve kaosa açılan bir çatal olduğunu görmemi engellemişti. Bunu anladığım zaman, mekândaki sürgünüm, zamanda sürgüne dönüştü. Bu sürgünün sonsuz ve çözümsüz olduğunu fark ettim" (s. 224).

Bu yazınsal söylem, içerdiği siyasal çağrışım gücü yüksek çok sayıda eğretileme ve simge nedeniyle, farklı okuma ve yorumlamalara olanak vermektedir. Bu nedenle, yazınsal metin çözümlemesi için çok uygun bir örnektir.

Kesin bir dönüm noktasını oluşturan Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve sosyalizm adına yapılan sayısız yanlış bile, yazarı, sosyalizmden ve onun Sovyetler Birliği'nde uygulanış biçiminden kopma noktasına getirememiştir. Ancak, sosyalizm adına "Parti"nin yaşamını ve kişiliğini belirlemesine karşı yazarın kafasında beliren kuşku ve sorulardan ötürü, sosyalizme olan inancı bir "sanı"ya indirgenmiştir. Sosyalist ülkelerde düzene asıl sahip çıkması gereken işçilerin, köylülerin, gençlerin, kadınların ve aydınların sosyalizmin simgelerini ayaklar altına almaları, yazarın bir sanıya dönüşen inancını kökten sarsmış ve kesin kopuşa yol açmıştır.

Yapıtın yazınsal söyleminde belirginleştirilen ideoloji sorgulamasını, Parti denen yapıya ya da sosyalizm ülküsüne eleştirisiz bir ilişkiyle bağlı olanlar, "döneklik" ya da benzeri anlatımlarla nitelendirebilirler. Ancak, söylemin devamında yer alan "kör ilerlemeci" anlayış sorgulaması, insanlığın geleceğini tek bir yola ve seçeneğe bağlamanın doğru olmayacağını dile getirmektedir.

Bu eleştirel söylem, insanlık tarihinde uygarlık ile barbarlık, yapma ile yıkma eğilimlerinin aslında sürekli olarak birbirine eşlik ettikleri görüşüne dayanan bir açılıma işaret etmektedir. Uygarlığın mı, barbarlığın mı başatlaşacağı ise, eleştirel sorgulama yeteneğiyle doğru orantılıdır. "Sürgünün sonsuzluğu ve çözümsüzlüğü" ise, eleştirel düşünme ve sorgulamanın bitimsiz bir edim olduğu biçiminde yorumlanabilir; çünkü eleştirel ve sorgulamacı kişilikler için bütün zamanlar, bütün yerler sürgündür.

Kaçaklığın, sürgünlüğün yıpratıcılığına ve tümüyle dış-belirlemelere dayanan Parti ya da örgüt denilen yapının kullaştırıcı etkisine ve ilerleyen yaşlarına karşın, Baydar'ın anılan romanında "yeniden başlamak gerekseydi, yine aynı yollardan yürürdüm... Çağımızın bütün iyi ve namuslu insanları o yollardan yürüdü" diye düşünen, "yanlışlık, ütopyamızda, inancımızda, düşüncemizde, değerlerimizde değildi" (s. 223) diyen ve cesaretle yaşamın üstüne yürüyen yazınsal figürler de vardır.

Ne Berlin Duvarı'nın yıkılışı, ne insanlığın uğruna savaşım vererek kurduğu sosyalist toplum düzeninin simgelerinin ayaklar altında çiğnenişi, hiçbir şey, hiçbir zaman bu umudunu yitirmeyen insan tipini tüketemez; bunlar, hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında insanın insanlığını daha iyi yaşayabileceği hayalinden vazgeçmezler. Bu tür ilkeli ve bilinçli insanlar, sayılan niteliklerinden dolayıdır ki, zaman zaman yenik düşseler bile, geleceğin kurucularıdır.

Oya Baydar, "Hiçbiryere Dönüş"te ideoloji kapsamında "erkek egemen toplumun bir kalıntısı" olarak nitelendirilen

"cinsellikle şiddetin buluşmasını" da sorgular. Oya Baydar'ın şiddet, erkek ve erk sorgulaması, öncelikle "devrimci" olma savında olmalarına karşın, hâlâ ilkel ve feodal ahlak anlayışından kurtulamayan, hatta kurtulmak bir yana, düşünce ve davranışlarıyla bu anlayışı süreklileştiren erkekler üzerinde yoğunlaşır. Bunun yanı sıra, yazar erkek egemen toplumda gerçekleşen kültürlenmenin bir sonucu olarak aşağılanmayı içselleştirmiş kadınları da eleştirel sorgulamanın konusu yapar.

Oya Baydar'da "erkek", erkek egemen toplum ve erk eleştirisinin belirgin bir başka özelliği, yazarın, eleştirel hesaplaşmalar sonucunda bilinç özgürleşmesi ve kişilik özerkleşmesiyle cinsler arası ayrımın ve baskıların aşılabileceği türünden bir yaklaşım yerine, "ölü erkeği" yeğleyen bir yaklaşımı benimsemesidir. Yazarın yazınsal yaratımında yaşam içerisinde eleştirel öz-değerlendirim yoluyla ahlaklılaşan ve insan(cıl)laşan erkek figür pek azdır. Erkek karakterlerin çoğunluğunun sonu ölümdür.

V. 4. "Her Ayrılıktan Sonra Küllendiği Sanılan ve Her Defasında Kendi Küllerinden Doğan..." Şey Nedir?

"Sıcak Külleri Kaldı"nın[21] başkahramanı Ülkü Öztürk, çocukluğundan beri "küçümsenmeye", "ezilmeye", "gurur kırıcı davranışlara" karşı direnmeyi, bir anlamda başat anlayışa "karşıtlığı" kişilik özelliği ve ilkesi edinmiştir. Bu nedenle, bulunduğu ortamlarda ve yaşadığı ilişkilerde yenilmemek, saygın olmak, önde olmak, belirleyici, en azından birlikte belirleyici olmak için, sürekli başarılı olmak gerektiğini düşünür.

Bu kişilik nitelikleriyle Ülkü figürü, Erich Fromm'un katkısıyla kuramsallaştırılan "edilgin ya da etken otoriter kişilik" tiplemelerinin dışında, özerk ve insancıl bireydir.

Bu öz-yapısal özellik, Ülkü'nün romandaki davranışlarına sürekli yansıyacaktır. Ülkü, Murat Arın'la "hep baştan alınan, bir türlü ilerlemeyen", diyesi, bitirilemeyen bir aşk ilişkisi

---

[21] Oya BAYDAR: "Sıcak Külleri Kaldı"; Can Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2000.

içerisindedir. Bu ilişki, "her ayrılıktan sonra küllendiği sanılan ve her defasında kendi küllerinden doğan..." (s. 117) türden bir aşk ilişkisidir.

Bu kadın kahramanın tutunduğu bu aşk, onun "bunca yıldır benliğinin parçası" olmuştur. Yazarın anlatımına göre, Ülkü, "derin ve gerçek kimliğini" korumaya uğraşmaktadır. Bu kimlik, "ne devrimcilik, ne sosyalizm, ne özgür ve güçlü kadın imgesidir." Ülkü', yazara göre, bu kişilik özelliklerinden çok, "kimliksiz, benliksiz kalmamak için yitip giden duyguların son kırıntılarına, büyük yangınların sıcak küllerine" (s. 331) bile razıdır.

Buna karşın, Arın Murat, Ülkü'nün kişiliğini "tavlamaya, askıntı olmaya çalışmayan, akıllı, etkileyici, bağımsız, özgür" (s. 344) gibi nitemlerle tanımlar. Ülkü'nün özgürlük tutkusu, Arın Murat'ı "ürkütecek düzeyde" yüksektir.

Ülkü Öztürk'ün salt aşk ilişkisi, her ayrılıktan sonra küllerinden yeniden doğmuyor; dünyaya bakışı, siyasal ilişkisi de hep baştan alınıyor; küllendiği sanılıyor; ancak, "küllerinden yeniden doğuyor." Dolayısıyla, "Sıcak Külleri Kaldı"da zaman zaman "aşk"ın mı, yoksa sosyalizmin mi sıcak küllerinin kaldığı ayırt edilemiyor.

Bu nedenle, yazar, sosyalizmin de erk yoluyla kurulmasını ve varlığını sürdürmesini sorgulamasına karşın, sosyalizmin ve aşkın ayırt edilmesini değil, tözsel olarak sınırlarını zorlayan insanın yaşam erekleri ve ütopyaları kapsamında bütünleştirimini yazınsallaştırmak istediği izlenimini veriyor.

Oya Baydar'ın kurguladığı ve öz-yaşamından izler kattığı Ülkü için hiçbir şeyde, hiçbir konuda kesintisizlik, kopuksuzluk yoktur. O her şeye dıştan bakan, dolaysıyla sürekli "yalnız" olan; sevdiğine karşı bile kendisini "yabancı" olarak duyumsayan; bireyliğinin denetim ve bağımlılık altına alınmasına, "yabancılaştırıma" direnen bir kişiliktir (s. 132 vd.).

Bu nitelikler, çağcıl yazınsal anlatımın başlıca konuları arasındadır. Hatta salt çağcıl yazınsal söylemin değil, öte-

çağcıl (post-modern) yazınsal söylemin başlıca konuları bunlardır.

Ülkü, umut ile umutsuzluk arasında salınan bir öz-yapıya sahiptir. Arın Murat ile yaşadığı aşkın bitimi, onun için bir bakıma umudun bitimidir.

Sosyalist önder ve akademisyen Ömer Ulaş ile başlayan ilişki, bir yönüyle "umudu" simgeler; bu umut sosyalist topluma ulaşma umududur. Dolayısıyla da erki ele geçirmekle gerçekleşebilecek bir umuttur; ancak, Ülkü için böyle bir toplumsal siyasal savaşım, yaşam ülküsü ve ereği değildir; çünkü, Ülkü özünde her türlü erke karşıdır. Onun aradığı şey, erkin burjuvaziden işçi sınıfına geçmesi değil, tümden ortadan kaldırılmasıdır. İnsan ve toplum ilişkilerini erkten arındırma, erksizleştirmedir. Özerk bireyliğe olanak veren de hiyerarşi ve "erkten arındırılmış" toplumsal yapılar ve kültürel edimlerdir.

Ülkü'nün, bir kalıba sokulamayan kişilik yapısı nedeniyle, sürekli olarak yanlış anlaşılmalarla, dışlanmalarla karşılaşması doğaldır. Doğal olan bir başka şey, hep yeniden başlaması, yeni başlangıçlar araması, kendisini özellikle siyasal alanda sürekli yeniden konumlandırma eğilimi ve bu eğilimin yarattığı gerilimdir. Söz konusu gerilim de irdelenen romanların yazınsal değerini ve çekiciliğini yükselten, okunurluğunu sağlayan bir etmendir.

V. 5. Ülkü, Ülküsüzleşmeyi mi, Özgürleşmeyi mi Simgelemektedir?

"Sıcak Küllerli Kaldı"nın 'Uzun Bir Yolun Yorgun Yolcuları" adlı bölümünün başlığı romanın ana izleği olan TKP ya da Türkiye'deki örgütlü Marksist solun, sosyalizm ülküsü ya da ereğine ulaşmak amacı ve umuduyla verdiği yanlışlar ve doğrularla örülü savaşımın uzunluğunu yazınsallaştırmaktadır. Bu bitmek bilmeyen savaşımı sürdüren "yorgun yolcuların" bireysel-ruhsal durumlarını betimlemekte; onların toplumsal-siyasal eleştirisini yansıtmaktadır.

Bu bölümün Moskova'da Kızıl Meydan'da Ömer Ulaş ile birlikte dolaşan Ülkü'nün Arın Murat'ı görmesiyle başlaması, söz konusu eleştirel sorgulamanın hem yapıtın başkahramanlarının kişiliğinde, hem de TKP'ye destek veren sosyalizmin ana ülkesinin başkentinde yapılması simgesel değeri bakımından ilgi çekicidir.

Yazar, Sovyetler Birliği'nin 12 Eylül Cuntası'nı neden desteklediğini, "hapishaneleri dolduran komünistler ve solcular konusunda hiçbir dayanışma gösterisinin" (s. 226) neden yapılmadığını Ülkü'nün ağzından sorgular. Ülkü, Fromm'un "edilgin otoriter kişilik yapısı" yaklaşımına uygun bir tavırla, TKP'lilerin Sovyetler Birliği ile ilişkilerde özgür ve eleştirel olmaktan çok, "talimat" ile çalıştıklarını, "itikat" sergilediklerini, talimat ve itikadın da sosyalizm savaşımında yerinin olamayacağını sürekli yineler; sosyalizm uğruna daha "kaç kuşak harcanacak?" tümcesini içten bir çığlık gibi haykırır.

Oya Baydar yoğun bir yaşanmışlık yansıtan bu romanı için "otobiyografik bir roman değil" demektedir; ancak, romanda anlatılaştırılan süreç konusunda şu eklemeyi yaparak, bir bakıma romanın yaşanmışlık boyutunu ve yukarıda değinilen eleştirel hesaplaşmayı açığa vurmaktadır: "Elbette anlatılan süreç benim kuşağımın da yaşadığı bir süreç. Çok kişi var bu süreci yaşayan. Bir hesaplaşmayı, bir hesaplaşma dönemini sergilemeye çalıştım. Ne her şey iyiydi, ne de her şey kötüydü. Romanda insan olarak devletin pis işlerine bulaşmasıyla hesaplaşan da var, sosyalizm içinde kalırken yeterince eleştirel olmamamıza, gördüğümüzü görmezden gelmemize eleştiri de var." [22]

V. 6. Bir Sorgulama Konusu ve Bir Erk Aracı Olarak Siyaset-TKP İlişkisi

Yapıtın yazınsal söyleminde belirginleştirilen sorgulayıcı tutum ve eleştirel mesafe, anılan bölümde Sovyetler Birliği'nin

[22] Celal BAŞLANGIÇ: "radikal.com.tr/2000/11/25"

başkenti Moskova'ya ilişkin olarak yapılan değerlendirmede saklıdır. Yazarın anlatımıyla, başta TKP'liler olmak üzere, Türkiyeli solcular, Moskova'ya ilişkin bir gizem, büyü, daha açık deyişle, bir "mitos" yaratmışlardır. O mitosu, o gizemi umutlardan, hayallerden, devrimci romantizmin sınır tanımayan gücünden, Nazım'ın şiirinden, devrim edebiyatından süzerek yaratmışlardır. Ona gençliklerinin coşkularını, eleştirisiz inançlarını, kendini büyük bir amaç uğruna feda etmenin kurban psikolojisini katmışlardır.

"Moskova Kızıl Meydan'dır. Kızıl Meydan ise bir zamanlar isyanın, kurtuluşun, ezilenlerin şahlanışının ve yakut bir yıldızda simgelenen sosyalizm ütopyasının merkezidir" (s. 235). Ancak bu muhteşem şehre, devrimci söylenceye, Kızıl Yıldız'a, Bolşoy'a, Nazım'ın Mezarı'na karşın, Ülkü "kocası mı, yoldaşı mı ne olduğu belirsiz bir ilişki" sürdürdüğü Ömer Ulaş'ın yüzüne karşı, "boğuluyorum, anlasana" (s. 236) diye haykırma gereksinmesi duyumsamaktadır. Bu boğulma haykırışı, söz konusu söylencesel simgelerin artık işlevlerini yitirdiğini anlatmaya yöneliktir.

Bu boğulma duygusunun bir başka nedeni belki de yazarın "Erguvan Kapısı"nda [23] Ömer'e söylettiği Ülkü'ye yönelik şu saptamalar olabilir: "Sen aslında halkı hiç sevmedin, emekçi halka hiç yakın olmadın; onlar senin ideolojik tercihinin figüran yığınlarından ibaretti. Sınıfla hiç özdeşleşmedin, onları küçümsedin" (s. 88).

Yoksul halkı kurtarmaya kalkışan, ancak Ülkü örneğinde olduğu gibi, küçük burjuva konumuna bağlı iyi yaşam olanaklarından kaynaklanan yetişme tarzından dolayı halkı küçük gören bir kişi, sonunda kaçınılmaz olarak yoğun bir yenilme ve yıkılma duygusuna kapılabilir.

Marksist kurama göre de yaşam koşulları ile toplumsal-siyasal bilinç arasında dolaysız bir bağ vardır. Bireyin toplumsal-siyasal bilincini belirleyen, içinde yaşadığı koşullardır.

---

[23] Oya BAYDAR: "Erguvan Kapısı"; Can Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2005.

Ayrıca, burada anlatılaştırılan olaya ve kişilere gerçek yaşamda da rastlanıldığı yadsınamaz bir gerçektir.

Yıkılma, yenilme, yenilgi, siyasal nedenlerle kaçış ya da kaçmak zorunda kalış, romanın yazınsal söyleminin yapı taşlarındandır ve yapıtın çeşitli yerlerinde, çeşitli nedenlerle dile getirilir. Yenilgi ve yenilginin türevlerinden biri olan toplumsal-siyasal anlamda "haksız duruma düşme", yapıta içkinleştirilen motifler arasında yer almaktadır (s. 84). Bu kapsam da tarihin değişmez yargısı olan "yenilen haksızdır" söylemi, başta yenilgi sonrasında yoğun olarak deneyimlenen hüzün ve keder olmak üzere, bütün yan-anlamları ve çağrışımlarıyla yapıtta yazınsallaştırılmıştır.

Yenilgi ve onun bir sonucu olan siyasal nedenlerle yurtdışına kaçmak zorunda kalış, Oya Baydar'ı içten ve köktenci bir TKP eleştirisine, "cuntaya sevimli görünerek partiyi kurtarmayı" (s. 103) uman, "Goşist hareketle Ülkücü harekete tırpan vurulacak, bize dokunulmayacak" diyen, "askeri cuntanın faşist olduğunu düşünenleri, parti hattına muhalif" diye niteleyen, Cuntayı onaylayan "Sovyet yoldaşların politikasını izliyoruz" diyerek, "Sovyetlerin mutlak doğruluğuna" inanan (s. 102) TKP'liler kapsamında o dönemlerdeki Türkiye'deki sol örgüt ve siyasetlerin eleştirisine yöneltir.

Bir TKP yöneticisi olan roman kahramanı Ömer, bilimci olmasına ve bilimin de asıl olarak kuşku duymaya, soru sormaya dayanmasına karşın, büyük ölçüde "itaat, iman ve talimata" dayanan siyaset anlayışını içselleştirmiştir. İtaat, iman ve talimatın içselleştirilmesinin doğal sonucu "uydu kişiliktir." Uydu kişilik, soru sormaktan, gerçekle yüzleşmekten korkar. Ömer, kendi deyişiyle, "bu yüzden, konuşması, hatta haykırması gereken yerde bile susar." Sosyalizmin "yüce çıkarları için susmak gerekir" diye düşünür. Sovyetlerin talimatı doğrultusunda "çevre ülkelerdeki partileri dağıtmak istemeyen binlerce yiğit komünistin Karaormanlar'da bir gecede öldürüldüklerini bile bilir de bilmezden gelir" (s. 253).

Talimata ve itaate dayalı siyaset anlayışı ya da tarzı yine Ömer'in kişiliğinde somutlaştırılır. Ömer, niçin karısının yanına, Fransa'ya gitmek istemediğini soran Falin'e "Önce DDR'e gidip bizimkilerle görüşmem gerekiyor. Çağırmışlar. Bakalım ne düşünüyorlar, neler planlıyorlar" sözlerini fısıldar. Buradaki "bizimkiler", roman kahramanın sözlerinden çıkamadığı Doğu Almanya'da yaşayan TKP yöneticileridir.

Bu anlatımlar da göstermektedir ki, Ömer, artık özgür istenci ve seçimi doğrultusunda davranan siyasal bir özne, eleştirel bir bilimci değil, istencini ve eleştirel düşünme yetisini bir başka yapıya bağımlılaştıran ve parti buyrukları doğrultusunda davranan bir fonksiyonerdir.

Aslında Oya Baydar, hiyerarşik bir yapıya dayanan, çoğunlukla yer-altında etkinliklerini sürdüren, bireyin özgür istencini yok-sayan, örgütlü sosyalist devinime karşı köktenci yadsıma tavrını dizgeleştirdiği yazınsal söylemlerde TKP'ni, sadece bu kesimleri simgeleyen bir niteleme olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla, yazarın söylemleştirdiği eleştirel tutum, TKP düşmanlığından çok, TKP'nin simgelediği, bireysel özgünlükleri ve özerkliği dışlayan anlayışa karşıdır.

Yazar, aslında sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde uygulandığı biçimiyle çöküşünü ve bu çöküşün kendi düşünce dünyasında yol açtığı değişiklikleri, ilk öykü kitabı "Elveda Alyoşa"da (Can Yayınları, İstanbul, 1991) yer alan ve yapıta adını veren "Elveda Alyoşa" adlı öykünün şu son tümcelerinde örgütlü sosyalist devinimin durumuna ilişkin sonal kararını açıklamıştır: "Her şey yıkılıyor... Duvarlar, kaleler, şatolar, yıldızlar, heykeller, hayaller, inançlar, değerler, geçmişe bağlanan her şey... Her şey tuzla buz, paramparça! Merhaba yeni-dünya! Elveda Alyoşa!"

Sosyalist düzenin yıkılışı, yazarın tüm yazınsal yaratımına değişik yoğunluklarda yansıyan çok-anlamlı bir simge ve anıştırı ya da anımsatı olarak "Berlin Duvarı"nın yıkılışı ile özdeşleştirilir. Yıkılan, tuzla buz olan salt sosyalizm ya da onun erki saltlaştıran uygulanış biçimi değildir. Sosyalizm uğruna yürü-

tülen, anlatımsız özveri ve çilelerle dolu savaşım sürecinde yapılandırılan "bağımlı" anlayış ve bilinç de yıkılmıştır; özgünlüklerini ve bireyliği bastırmayı olağan sayan bireysel kimlik param parça olmuştur.

Fethi Naci'nin deyişiyle, Oya Baydar'ın bu öykü kitabında yer alan çeşitli öykülerden topladığı bazı tümceler ve anlatımlar,[24] yazarın sosyalist geçmişiyle köklü biçimde hesaplaşarak, geçmişinin o yönünden tümüyle ve kesin olarak koptuğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, burada Alyoşa'ya söylenen "elveda", özünde erki süreklileştiren bir ideoloji olarak sosyalizme söylenmiştir.

Fethi Naci'nin vurguladığı "yaşanmışlık", her iki yapıtın da temel niteliği olarak kendisini duyumsatmaktadır. Yaşamış olmak, deneyimlemiş olmak, gerek roman kişileri arasındaki siyasal tartışmalarda, gerek ikili ilişkilerin öykülenmesinde, gerekse "ateş düştüğü yeri yakar" özdeyişine uygun olarak başa gelenlere tek başına katlanma anlamında yazınsal söylemde ortaya çıkmaktadır.

V. 7. Bir Sorgulama Aracı Olarak Devlet ve Erk

Yaşadıklarını ödünsüz bir tavırla sorgulayan yazar, örneğin, "Sıcak Külleri Kaldı"nın "Sen Hiroşima'da Hiçbir Şey Görmedin" bölümünde devletin ya da derin devletin hukuk ve insanlık-dışı uygulamalarının tekil bireylerde bıraktığı derin izleri bir çığlık gibi yazınsallaştırır.

Derin devlet ile para-militer odakların işbirliğinin sonuçlarını betimleyen şu tümceler, o çığlığın yazınsal anlatımı gibidir: "12 Mart'tan, 12 Eylül'den, darbelerden, ara-rejimlerden, asılanlardan, vurulanlardan, işkencelerden, kaybolanlardan; şimdi adına demokrasiye geçiş denen... yalan dolu günlerde; ister "şehit oldu", ister "ölü ele geçti" densin, bunca

---

[24] Fethi NACİ: "Roman ve Yaşam- Eleştiri Günlüğü III (1991- 1992)"; YKY, İstanbul, 2002, s. 177-179.

ölüden, faili meçhulden ve faili belli olanlardan nasıl söz eder Arın Murat" (s. 163).

1989'un sonunda sosyalizmin çöküşünü simgeleyen Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra Ülkü'nün "fethedilmiş, düşmüş, teslim olmuş bir kale" olarak nitelendirdiği Leibzig kentine gelişinde kendisini istasyonda bekleyen Ömer Ulaş'a ilişkin değerlendirmesi, yenilgi algılamasını çok açık olarak ortaya koyan bölümdür. Ülkü, "yorgun, yaşlı, yoksul görünümlü" kocası Ömer'i görür ve şunları düşünür: "İşte bir insan yaşamının özeti, yaşamlarımızın özeti...Alevler çoktan sönmüş, ama küller Hâlâ sıcak" (s.245). Nitekim Ömer Ulaş bu bölümün devamında Ülkü'ye "sadece sen değil, ben de, başkaları da, hepimiz pek çok şeyi beceremedik" (s. 251) diye ünler.

Erich Fromm'un otoriter kişiliğin sembiyotik niteliği konusunda belirttikleri kapsamında iki kutup arasında gidip gelen Ömer Ulaş'ın elleri titremektedir; titreyen eller, sigaradan ve bakımsızlıktan sararan dişler, salt bireysel yenilgiyi değil, "kuruyan sosyalizmi" de simgelemektedir. Yazarın betimlemesi uyarınca, umudun ve yaşamın simgesi olan gülümsemesini yitirmiş olan Ömer Ulaş, Leibzig'e benzemektedir: O artık, yazarın deyişiyle, "bu şehir gibi kederli, çökmüş, teslim olmuş, yenik"(s. 251) bir kişiliktir. Bu durumuyla Ömer Ulaş, dağılan Sovyetler Birliği'ni, yıkılan sosyalist düzeni örneklendirmektedir.

Nitekim Ömer Ulaş'a göre, artık Moskova da "yıkıntı" ve yenilgi"yi simgelemektedir. Her ne kadar Ömer kişi olarak kendisini tarihin "öznesi" diye tanımlamış, "tarihin öznesi" olarak yola çıkmış olsa da, bir gün baktığında, "tarihin nesnesi", "basit bir belge" (s 254) durumuna geldiğini şaşkınlıkla saptamıştır.

Sosyalist sistemin yıkılış motifi, önemini biraz yitirmesine karşın, "Erguvan Kapısı"nda da yazınsal söylemin bir parçası olarak kullanılır. Anılan yapıtta söz konusu motifi yazınsallaştıran "koskoca sosyalist sistemin gümbür gümbür çöküşü" (s. 160) türünden birçok anlatım vardır.

V. 8. Oya Baydar'a Göre Umut ya da Gelecek Var mıdır?

Sosyalizmin çöküşüne koşut olarak yazınsallaştırılan yoğun yenilgi ve yılgınlık belirtilerine karşın, Oya Baydar, romanda kurguladığı Rus kahraman Falin'de insanın insanlığını daha iyi yaşamak için geliştireceği ütopyalara ilişkin "umut"u yeniden yeşertmeye çalışır. Bu yönüyle Falin, umuttur; umut ise, eleştirel düşünmededir; sorgulamada, yanlışları açığa çıkarma ve dillendirme cesareti göstermededir. Yazarın anlatımıyla, Sovyetler Birliği'nde niçin arabaların atların önüne koşulduğunu anlama ve irdelemededir. Erki, öz çıkarları için, varsıllaşmak için kullananların edimlerinin; erkin doğası gereği yol açtığı çürümenin sorgulanması ve aşılmasındadır (s. 257-258). "İşçi sınıfı iktidarının anlamı ve etik meşruiyeti"nin tartışılmasıdır; çünkü yazarın deyişiyle, "siyaseten meşru olan, insan, tarih ve etik açıdan" meşru olmayabilir (s. 259).

Falin aynı zamanda varılan ya da içinde bulunulan durumdan "hoşnutsuzluk"tur; yeniyi arama istenci ve bilincidir. Bu bağlamda yazar, Falin'i "buralardan çıkıp, biraz nefes almak, ufkumu genişletmek istiyorum" (s. 259) diye konuşturur. Düşünsel anlamda yenileşmeyi bilinçle arayışı simgeleyen Falin, yaşanılan yenilgilere, bütün yanlışlara karşın, ütopyasına; "insanlığın ilerde varacağı yerin, hangi yoldan olursa olsun komünizmin ilkelerine ve tasavvuruna uygun olacağına" (s. 260) inancını korumaktadır.

Bu yönlerinden dolayı da Falin umuttur, gelecektir. Ancak, son çözümlemede bir erkek kahraman olarak kurgulanan Falin de "Sıcak Külleri Kaldı"daki erkek kahramanların çoğu gibi tükenişe ve ölüme yazgılıdır.

Romanın çoğu erkek kahramanıyla, sanki onların erkekliklerini ya da erkliliklerini sınarcasına sevişen Ülkü, Falin ile de cinsel ilişkiye girer. Bu ilişki, kahramanın betimlemesiyle "sıradan, fazla iz bırakmayan bir cinsel temas"tan öte gitmez; çünkü her iki kahraman da "cinsellikten çok, yalnızlıklarını aşmayı, insan sıcaklığını derinine duymayı" aramaktadır ve "geleceksizliklerini" (s. 358) bilmektedir. Geleceksizliğin başlıca nedeniyse,

Falin'in "yeni ufuk ve umut" arayışı değil, yakalandığı amansız ve ölümcül hastalıktır.

Bir hastalık sonucu doğal bir ölümle yaşamı sonlandırılan Falin'e karşın, akademisyen Ömer Ulaş, eleştirel aklı işletemediği, buyruk ve yönlendirme ile siyasal anlamda bireyin öz-erkleşemeyeceğini, olsa olsa uydulaşacağını, uydulaşanların da sosyalizmi kuramayacağını ön-göremediği, kavrayamadığı için "bitiş"i, "son"u simgelemektedir. Onun Kızıl Meydan'a, Moskova'ya veda etmesi; gençliğine, orta yaşına, bütün inandıklarına, kendine veda etmesi (s. 268) bu bitişin hatta düşünsel anlamda ölümün anlatımıdır.

Bir zamanlar sol öğrenci hareketi içinde yer alan '90'lı yılların yeni işadamı Cem ile Moskova'da karşılaşan Ömer, benzer düşünceleri yineler: Her şey gibi Moskova da değişmiştir. Moskova'nın değişimini simgeleyen şeyse "devrim, karşı-devrim ve yine yıkılıştır." Bu tümceyi izleyen "insanlar bir şeylere inanıyor, bir şeyler için savaşıyor, yaşamını veriyor. Sonra... uğruna yaşamını verdiği şeyler gözlerinin önünde eriyip gidiyor. Elleriyle diktiği, bakıp büyüttüğü çiçeğe durmuş fidanların tam meyve verecekken kökünden kesildiğini görmek gibi bir duygu. İsyan ediyorsun, yeniden başlamak, fidanları yeniden dikmek, yeşertmek, büyütmek, haklılığını kanıtlamak istiyorsun. Sonra bakıyorsun ki gücün yok, o zaman umudunu yitiriyorsun" (s. 292) betimlemesinde somutlaşan olaylardır.

Ömer bireysel ve düşünsel kimlik olarak o denli zayıflamıştır ki, artık kendi toprağına, Türkiye'ye dönme gücünden bile yoksunlaşmıştır; çünkü döndüğünde bıraktığı yerden yeniden başlayacak gücü kendinde görememektedir. Moskova'daki kızıl yıldızlar gibi, "yavaş yavaş, birer birer" sönüp gitmektedir (s. 299). Yazarın Cem'in ağzından söylediği gibi, "artık soru bile soramamaktadır" (s. 301).

Ömer'in bitişi, bireysel bir bitiş değildir. Romandaki erkek kahramanların neredeyse tümü, örneğin, yıllar sonra Paris'te Ülkü ile bir akşam yemeğinde buluşan Arın Murat'ın yaşamı ve içine düştüğü ruh durumu, Ülkü'nün "geriye kalan nedir,

neyi bulmaya çalışıyoruz?" sorularını sorduğu bir iç-konuşma ya da bir iç-sorgulama yapmasına yol açar. "Çoktan sönmüş, küllenmiş bir aşkın ardından" bir araya gelmiş bir kadın ve bir erkek, bir ilişkiye son verme, o ilişkinin özüyle yüzleşme, o ilişkiyle hesaplaşma (s. 289) cesareti gösteremedikleri için, geleceğe ulaşan bir ilişki kuramamıştır.

Leibzig, geleceği fethetmeye kalkışan Ömer Ulaş için; Paris de derin devlete bulaştıkça kirlenen Arın Murat için inanç, istenç, dolayısıyla da özgüven yitimini simgeleyen kentlerdir. Yazarın anlatımıyla, "yaşamda, savaşta, devrimde, amaçta ve aşkta birbirinin amansız ve sessiz rakibi iki adam, yenilgide" tümüyle benzeşmişlerdir (s. 325).

Artık her iki erkek de "umarsız ve umutsuzdur." Deyim yerindeyse, tutunacak bir dal arayacak gücü bile yitirmiştir. Dolayısıyla, her iki erkek de artık Ülkü'ye "keder verecek" (s. 329) denli uzaktırlar; çünkü bireyleşmek için, var-olmak için gerekli eleştirel aklı, sevgiyi ve özgüveni geliştirememişlerdir.

Ne var ki, yazar, bir öz-sorgulama sürecine soktuğu Arın Murat'ı insanlaştırma eğilimindedir. Yenilgide tümüyle benzeşen iki adamdan biri olan Arın Murat, bir öz-hesaplaşma içine girer; çok şey bildiği için başına bir şeyler gelebileceğini de bilmektedir.

Ömer Ulaş ise, bu türden bir öz-eleştirel değerlendirmeyi gerçekleştirme gücünden tümüyle yoksundur. Bu olgu bile bir başına yazarın kendi kurguladığı kahramanı Ömer'in kişiliğinde somutlaşan sosyalizm anlayışına koyduğu "derin" mesafenin anlatımı olarak yorumlanabilir. Erkek kahramanların tükenişi, salt romanın taşıyıcı kahramanlarıyla sınırlı değildir. Bir zamanlar sola bulaşmış, 12 Eylül'den sonra iyice büyümüş iş adamı Cem de tükenmiştir. Cem'e göre, "Türkiye'de basının, televizyonun, reklamcılık alanının, iş dünyasının yarısı eski solcu"dur. Bunlar "dönerek, köşe dönmüş" ya da "köşe dönmek için dönmüşlerdir." Cem, "iç-tutarlılığı açısından kurtulamamıştır; iç dünyasıyla barışık değildir"; çünkü yaptığı işler "kesesini doldursa da yüreğini doldurmamaktadır" (s. 293).

Yenilmişlik, yazarın romanda kurguladığı erkek kahramanların hemen tümünün ortak yazgısıdır. Yazar, asimile edilen Kürt Mehmet İliç'i de "Haklıydık, doğruyduk; ama biz yenildik!" (s. 309) diye konuşturur. Bu tümceleri izleyen yerde yazar, biraz da kahramanlarını ve okurlarını düşünerek olmalı, Mehmet İliç'in oğlunu "tamam yenildiniz; ancak, inandığınız amaç uğruna savaştınız da yenildiniz" diye konuşturma gereksinmesi duyar.

Oya Baydar'ın yenilgi ya da sosyalizm ülküsünden kopuşuna ilişkin anlatımlar, Falin kişiliğinde anlatılaştırılan "gelecek umudu", "savaşarak yenildik" söylemi ve yazarın "Erguvan Kapısı"nda yer alan "sadece yenilgi düşündürür ve sorgulatır. Yenilgiyi derinlemesine kavramak için, gerçekle yüzleşebilme cesareti gerekir. Bu cesareti gösteremeyenler, hiçbir şeyi değiştiremezler" (s. 346) belirleyimi ışığında değerlendirildiğinde daha gerçekçi sonuçlara ulaşılabilir.

V. 9. "Kayıp Söz" ve İdeoloji Eleştirisinin Estetik-Kuramsal Dönüşümü

İdeoloji eleştirisi, "Kayıp Söz"de[25] düşünsel bir evrim geçirir. Yazarın yaklaşık on beş yıl önce sürgün sırasında ve dönüşten sonra "sosyalizm" ve TKP bağlamında yazınsallaştırdığı ideoloji eleştirisi yerini, başat eğilim olan "geçmişi kutsama" ya da "geçmiş tapıncı" diye nitelendirmek istediğim anlayışın sorgulanmasına bırakır. Bunun yanı sıra, bir alt-motif olarak "daha iyi bir gelecek olanaklıdır" düşüncesi bütün yapıt boyunca kendisini duyumsatır.

Bu yapıtın baş erkek kahramanı yazar Ömer Eren, "yitik söz"ün peşindedir. Yitik söz, Ömer Eren figüründe anlatılaştırılan "yitik kişiliği" simgeler. Kitle iletişim araçlarınca güçlülerin çıkarlarını ve var-olan toplumsal-siyasal yapıları süreklileştirmeye yönelik söylemleri, yapıtlarında sadece "yeniden üreten" Ömer, parasal olarak varsıllaşmış, ancak, düşünsel

---

[25] Oya BAYDAR: "Kayıp Söz"; Can Yayınları, İstanbul, Ekim 2007.

olarak yoksullaşmıştır. İçinde beliren "kara bir boşluk ve boğuntu" ile didişmekte, sürekli olarak öz-gerçeğinden kaçmaktadır.

Yitirdiği söz ya da kişiliğini arama cesareti göstermeye bile gücü yoktur. Bir yanda "öz-hoşnutluk", "tanınmışlık ve şöhretten süzülen doyum", öbür yanda giderek zayıflayan insan yönü, "insan sesini" duyma gereksinmesi, Ömer'in kişiliğinin parçalamışlığının belirtileridir; Ömer, bu kimlik parçalanmışlığı içerisinde kıvranmakta, kimliğini ve kişiliğini yeniden kazanmak ve bütünlemek için "yeni bir ses" aramaya yönelmektedir.

Bu karşıt duygularla pençeleşen Ömer, amaçsız bir biçimde bulunduğu Ankara otogarında "en büyük asker bizim asker", "ya sev, ya terk et", "bölücü başına ölüm", "bayrak inmez, vatan bölünmez" (s. 15) çığlıklarıyla asker uğurlayan bir grupla karşılaşır.

Yazar, bu sloganlarla Türkiye'de kitle iletişim araçlarının da katkısıyla giderek yaygınlaştırılan neo-nasyonalist havayı yansıtır. Bu sözler, ayrıca, Frankfurt Okulu kapsamında yapılan araştırmalarla yanıt aranan sorunun, başatlaşma eğilimi gösteren neo-nasyonalist ideolojinin geniş kitlelerce niçin benimsendiğinin ya da ne denli benimsenmiş olduğu sorusunun da yazınsallaştırılması olarak algılanabilir.

Bu sırada kalabalıktan atılan bir kurşunla yaralanan bir Kürt kızın "çığlığı", "bir ses kurşunu olup göğsüne saplanır." Töre nedeniyle öldürülmekten kaçan Kürt genç kız, yaralıdır ve umarsızdır. Ömer, yitirdiği insanlığını yeniden bulma fırsatı yakalamıştır.

Profesör Elif Eren, Ömer'in gençlik ülkülerini paylaşmış olan eşi, böyle bir ruh durumunda olan Ömer'in gece yarısı telefonuyla yatağından fırlar. Bu gece yarısı telefonları, Elif'e "babasının siyasal nedenlerle sürüldüğünü", "askeri darbe günlerinde kocasının evden götürülüşünü" (s. 21) anımsatmaktadır. Karıştırmamak için anımsatmakta yarar var: Askeri darbe, 12 Mart '71'de yapılandır.

Yukarıda yapıtın tümüne içkin olan "daha iyi bir gelecek olanaklıdır" ütopyasının bir alt-motif olarak yazınsallaştırılmış olduğunu yazarın figürlerinden birine söylettiği şu bölüm kanıtlamaktadır: "Bir başka dünya kurulacak bir gün. Biz görmeyeceğiz, ama çocuklarımız, olmadı torunlarımız görecek. Adil, aydınlık, kimsenin kimseyi ezmediği, kimsenin kimseye tahakküm etmediği, herkesin aşının işinin olduğu, herkesin kendi biricik hayatını başkalarına zarar vermeden kendi istencine, kendi seçimine göre özgürce yaşayacağı bir dünya" (s. 222).

Romanın bu bölümü, yukarıda ideoloji eleştirisi kapsamında Frankfurt Okulu'nun dünya kavrayışıyla, daha sonra irdelemeye katacağım Ernst Bloch'un "Umut İlkesi" olarak kavramlaştırdığı insancıl öğretiyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Ayrıca, bu alıntı, Oya Baydar'ın sosyalizmin uygulanış biçimine yönelik köklü sorgulamasının özünü ya da temel çerçevesini belirginleştirmektedir. Yine bu alıntı, "Hiçbiryer'e Dönüş"te anlatılaştırılan "mutlak yenilgi" algılamasından "heryer'e dönüş"e doğru yeniden filizlenen "umudun" türetilebileceğini de göstermektedir.

V. 10. Geçmişi Yüceltme ya da Geçmişi Yadsıma Çıkar Yol mudur?

"Hiçbiryer'e Dönüş" ve "Sıcak Külleri Kaldı"da sosyalizm ve sosyalizmin uygulanış biçimine yönelik ideoloji eleştirisi "Kayıp Söz"de "geçmişin yüceltilmesi" ya da "geçmişin ülküselleştirilmesi"ne dönüşür. "Hiçbiryer'e Dönüş", yazarın uğruna uzun yıllar ve çok büyük özverilerle savaşım verdiği sosyalizm uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanmasının, gidecek hiçbir yer kalmamasının estetikleştirilmesidir.

"Kayıp Söz" ise, ideolojik açıdan her türlü toplumsal-bireysel olumsuzluğa karşın, bir yerin olduğu, bu bir yerde de umudun yeniden filizlenebileceği iyimserliğinin yazınsallaştırılması denemesidir.

Geçmişi yüceltme eğilimi roman figürlerinde düşünsel düzlemde başat söylemdir. Ömer ve Elif, yapıtta betimlendiği gibi, sadece Türkiye'nin değil, "insanlığın aydınlık geleceğinin anahtarlarını ellerinde tuttuklarına" inanmışlar, "devrim rüyası, yüreklerini yakmış, kanlarını ateşlemiştir." Onlar "bir yangının ortasına güle oynaya atlayan, ateşin yaktığını henüz öğrenmemiş saf çocuklar" gibi davranmalarına karşın, "büyük tatlar, zevkler, korkular, acılar, sevinçler, yengiler ve yenilgiler" tatmıştır (s. 22).

Ömer'in PEN'in "ülkelerinde tehdit ve baskı altındaki yazarlara" verdiği kısa süreli burstan yararlanması sonucu, yurtdışına, Danimarka'ya gitmişler, "her şeyin çok güç olacağını bilmelerine karşın", Türkiye "bizim vatanımız; köklerimiz, arkadaşlarımız, mücadelemiz orada. Buralarda yabancıyız, kimsenin bize ihtiyacı yok" deyip, "Umudu kesme yurdundan" türküsünü söyleyerek "yavaş yavaş değişen" Türkiye'ye dönmüşlerdir (s. 25).

Bu betimlemelerden de görülebileceği gibi, "Hiçbiryer'e Dönüş"te hiçbir yer olan Türkiye, "Kayıp Söz"de artık bir yerdir; "henüz dünyayı alevler sarmadığı için" yanlışlık, sosyalizmde değil, onun uygulanışında diye düşünen sosyalistlerin, "insandan umudu kesmeyenlerin" dönebileceği bir yerdir.

Yazarın Ömer figürünün ağzından yazıya döktüğü şu sözler, bir zamanlar yazarın da aralarında olduğu, insanlığını, bireyliğini arayan gençlerin hüzünlü çığlığı, çok sonra toplumda saygın birey olanların geçmişe haklı bir gururla birlikte nostaljik bakışının anlatımıdır: "Yirmili yaşlarımızda Nurhak dağlarında, Söke ovalarında, Çukurova kırsalında şehirleri kuşatacak devrimin ateşlerini yakıyorduk. Doğu düşüyordu gündemimize... Oralarda yaşayanlar; yoksul bıraktığımız için utancımız, zulme direndikleri için övüncümüz. Kürt sözünü kullandık diye, adlarına hapiste yatarak vicdanımızı rahatlattığımız halkımızdı... Devrimciydik, dostumuz düşmanımız birdi. Jandarmadan, devletten, ağadan, patrondan, bir de emperyalizmdendi şikâyetimiz. Mazlumduk, mağdurduk, isyan-

kârdık... İçeri düştün mü, 'üç K isen yandın', derdi eski tüfek ağabeylerimiz: 'Kürt-Kızılbaş-Komünist'... Bir yanarsak, onlar üç yanardı... Doğunun türkülerini bir ağızdan söyler,...dilsizlikten söyleyemedikleri sözü anlardık" (s. 33).

Yukarıdaki alıntı temel alınarak, yazarın, geçmişe dönüp baktığında, köklü ve ödünsüz sosyalizm eleştirisine karşın, '68 devrimci devinimine etken olarak katılmış olmaktan hoşnutluk ve doyum duyduğunu, o dönemin deneyimlerini kendi bireyselleşme süreci açısından bir zenginleşme olarak değerlendirdiği söylenebilir.

Baskı ve sömürünün kaynağı olarak gösterilen devlet, ağa, patron ve emperyalizm, toplumsal ve siyasal özgürleşmeyi zorlaştıran güçler olarak salt o zaman değil, değişik yoğunluk ve etkinlikte bugün de o niteliklerinden tümüyle kurtulmuş değildir. Yazarın "eski tüfek "ağabeylerden" aktardığı, "üç K", bir başka anlatımla, "Kürt-Kızılbaş-Komünist" olarak söylemleştirilen "sakıncalı" üçlünün özellikle ilk ayağı, "Kürtlük", iki-yönlü bir milliyetçilik ve ayrımcılık tutumunun yaygınlaştırılması için araçsallaştırılmaktadır.

Söz konusu araçsallaştırma nedeniyle, "öz-istençleri" hiçe sayılan insanlar, hem Türk, hem de Kürt milliyetçilerince, etnik temelde ayrımlaştırılmak ve düşmanlaştırılmak istenmekte, yazarın anlatımıyla, güçsüzün türküsünü söyleme, dilsizin dili olma bilinci ve istenci karartılmak istenmektedir.

Oya Baydar asıl olarak bu ideolojik güdümlemeyi sorunlaştırmaktadır. Temel derdi "insanı anımsamak", "insanı anlatmak" olan yazar, aynı yerde Ömer figürünün öz-geçmişi kapsamında "köhnemiş geçmişte kalmış konulara dönmek", "anakronik bir devrimci söylem, bayat bir hümanizm tutturmak" sözleriyle, hem bir yandan kendisinin geçmiş tasarımını ortaya koyar; hem de birtakım insanların geçmişe bakışlarının sorumsuzluğunun eleştirisini de yazınsal motif olarak estetikleştirir.

Oya Baydar'ın yazınsallaştırdığı "geçmiş tapıncı" ve "geçmiş yadsıması", kendi öz-geçmişini biçimlendiren ideolojiye

karşı olumlayan bir yaklaşım olarak yorumlanamaz. Yazarın sosyalizm ile ilkesel hesaplaşması, "çağın yıkıntılarının altında kalmış işçi sınıfının" sosyalistleri terk etmesi sonucu deneyimlenen "yenilginin yaralarını sarmak, yılgınlığı gizlemek" için değildir Bu sorgulamanın amacı, eleştirel akıl yoluyla özgür ve özerk bireylerin başatlaşmasıdır. Yazar, ideoloji eleştirisi, "aşınmış aydın vicdanını" temizlemeye değil, ezilenler ve dışlananların insan olarak görülmelerine katkı yapmaya yöneliktir.

Sonuç olarak şöyle bir belirleyim yapılabilir: Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında bir ideoloji olarak sosyalizm sorgulamasının dayandığı temel sav şudur: Sosyalizm ve sosyalist düzenin dayanakları olan "zora dayalı devrim" anlayışı ve işçi sınıfı diktatörlüğünün uygulayıcısı olarak tek-parti yönetimi, doğaları gereği, yetkeyi ve erki yücelttiği ve aklı bu amaçla araçsallaştırdığı için, bireyin özgür ve özerk olarak gelişmesini sağlayacak toplumsal yapılar yaratamazlar.

Bu nedenle, sosyalizm de köklü bir eleştiriden geçirilerek, insanın özellikle de kadının özgürleşmesi ve özerkleşebilmesi için, her türlü toplumsal-kurumsal yapılar ve siyasal söylemler,. erk ve yetkeden arındırılmalıdır. Toplumsal yapıların ve siyasal söylemlerin erksizleştirilmesi savaşımında kadınlar öne çıkmalıdır.

Bu çözümleme denemesinin başlarında da vurguladığım gibi, Oya Baydar'ın tüm yapıtlarında sosyalizme yönelik olarak geliştirdiği "ideoloji eleştirisi", Marksizmin yanı sıra, aynı zamanda bir "sosyal felsefe" olan "Eleştirel Düşünce" ya da "Eleştirel Kuram" temel alınarak, daha kolay anlaşılabilir ve yorumlanabilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Oya Baydar'ın ideoloji eleştirisi tasarımı, asıl olarak insanın bireyleşmesini zorlaştıran, insan aklının araçsallaştırılmasına yol açan toplumsal durumları ve siyasal söylemleri sorgulayarak, özerk bireyliği ve insancıllığı geçerlileştirmeye dayanmaktadır. Yazar, "var olan" ile "olanaklı olan" arasındaki gerilimi konulaştırarak, gerçekliğin değişmesinin koşullarını hazırlamayı, böylece, bireyin bilincini

bulandırarak, özgürleşmesini ve özerkleşmesini engelleyen etmenleri açığa çıkarmayı ve aşmayı amaçlamaktadır. Bunlar, "Eleştirel Kuram"ın da özünü ve amacını oluşturan konulardır.

"Eleştirel Kuram"ın Oya Baydar romanını yorumlamaya elverişli olmasının bir başka nedeni, bu kuramın salt işçi sınıfının çıkarını ve erkini öne çıkaran işçi hareketini, zora dayalı devrim anlayışını, otoriter öz-yapıyı ve bireyin yok-sayılmasını reddetmesi, erk ve yetkeyi (otorite) şiddet ile eşdeğer tutması ve egemenlikten ve erkten arındırılmış toplumsal yapıların ve koşulların yaratılmasını ereklemesidir.

Bu nedenlerle, Oya Baydar, aynı zamanda bir toplumun anlamını ve özünü, tekil birey ile topluluk arasındaki ilişkiyi irdeleyen ve birilikte yaşamanın yapılarını sorgulayan "Sosyal Felsefe"nin de verilerinden yararlanmaktadır.

VI. "SÜRGÜN YAZINI" VE OYA BAYDAR ROMANINDA BİR MOTİF OLARAK "SÜRGÜN"

VI. 1. Osmanlı- Türk Düşün ve Yazın Tarihinde "Sürgün": Kısa Değini

Türk düşünce tarihinde resmi görüşe seçenek olarak gelişen "karşıt" görüşü çoğulcu bir anlayışla var etme, çoğulcu bir ortamda karşıt görüşler ile bir arada yaşama geleneği cılızdır. Güçlü eğilim, "karşıt" görüşü baskılama, hatta gücü yetiyorsa "ezme"dir.

Bu anlayışın bir türevi olarak karşıt görüşlü, ya da rejim karşıtı olan yazarları baskılamanın Türk yazınında derin tarihsel kökleri vardır. Bu olguyu tarihsel olay örnekleriyle açıklamak olanaklıdır.

Çeşitli dinlerden ve etnik kökenlerden insanların karşılıklı kabul, dayanışma, özgürlük ve kardeşlik temelinde birlikteliğine dayanan "bağdaşımcı" Babai başkaldırısı, 1240'lı yıllarda Kırşehir yakınlarında Malya ovasında Selçuklu yönetimince yenilgiye ve kıyıma uğratılmıştır. Yenilgi sonrasında başkaldırının önderleri olan Baba İlyas ve Baba İshak'ın üst düzey temsilcilerinin çoğu, özellikle Batı Anadolu'nun uç bölgelerine sürülmüştür.

Bağdaşımcı dünya görüşünün önemli bir sürdürücüsü ve kuramcısı olan Şeyh Bedreddin de 1410'lu yılların başında o zamanki Osmanlı yönetimince İznik'e sürülerek, etkisizleştirilmek istenmiştir.

Karşıt düşünceli yazarları ve düşünürleri, sürgün etme anlayışı, 1860'lı yıllardan başlayarak, Namık Kemal'in[26] sürgü-

---

[26] Namık Kemal (1840- 1888), ulusal özgürlüğü öne çıkaran düşünsel-yazınsal etkinliği ve yapıtları nedeniyle, 1867'de Paris'e kaçmak zorunda bırakılmış, oradan

ne gönderildiği II. Abdülhamit döneminde belirginleşmiştir. Bu belirginleşme, İttihat Terakki ve Cumhuriyet döneminde de özellikle 1940'lı yıllardan sonra başta yurtdışına kaçmak zorunda bırakılan Nazım Hikmet, yine bu dönemde canını kurtarmak için "sürgüne" kaçan Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ve yurt içinde çeşitli yerlere sürülen Aziz Nesin olmak üzere, sürdürülmüştür.

Yazıncıları ve düşünürleri sürgün etme geleneği, Türkiye'nin yakın tarihinde 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980'den sonra da başatlaşma eğilimi göstermiştir.

Anılan dönemler arasında öncelikle 12 Eylül askeri rejiminin sorgulayıcı-eleştirel düşünce birikimi üzerinde kalıcı olumsuz etkileri yapan uygulamaları, önde gelen düşün, bilim ve sanat yaratıcılarını, can güvenliği ve yaşam güvencesi sağlamak amacıyla, başka ülkelere sığınmak zorunda bırakmıştır.

Bu kapsamda özellikle sosyalist ya da sol görüşlü çok sayıda yazar, "sürgün"e gitme zorunda kalmıştır. Birçok yazar, uzun süre "sığınmacı" olarak "sürgün"de yaşamıştır. Dolayısıyla, on yılları bulan "sürgün süresi", bir yazarın ömründe önemli bir zaman dilimini kapsamış; sürgün yaşam koşulları ve tarzı, yazınsal üretim bakımından çok belirleyici bir dönüm noktası olarak yazınsal yaratımlara da yansımıştır.

"Sürgün"e gitmek zorunda bırakılan yazarlardan biri de aynı zamanda toplum-bilimci ve araştırmacı olan Oya Baydar'dır. Oya Baydar, toplam 12 yıl yurtdışında, Almanya'da "sürgün", "sığınmacı" ya da "göçmen" olarak yaşamıştır.[27]

Londra'ya geçmiştir. Sürgünde "Hürriyet" adı altında bir gazete çıkaran bu yazar-şair, 1870'de İstanbul'a dönmüştür. 1873'te Gelibolu mutasarrıfıyken, "Vatan Yahut Silistre " adlı tiyatro yapıtını yazan Namık Kemal, aynı yıl Magosa'ya sürgün edilmiştir.

Yazar, daha sonra II. Abdülhamit döneminde 1877'de Midilli Adası'na sürülmüş ve 1888 yılında Sakız Adası'nda ölmüştür. Anılan yazıncı, bu niteliklerinden dolayı yazın-bilimde "direniş yazını" diye adlandırılan yazın yaratıcıları arasında anılmayı haketmiştir.

[27] Konuya ilişkin bilgi için: Celal Başlangıç; (www.radikal.com.tr/2000/11/25)

Anılan yazar, toplumsal-siyasal bir görüngü olarak "sürgün" sorunsalını, hemen bütün yapıtlarında bir yan-motif olarak yazınsallaştırmıştır. Oya Baydar, bir yazınsal motif olarak "sürgün" sorunsalını, asıl olarak "Hiçbiryere Dönüş" (1998), "Sıcak Külleri Kaldı" (2000) ve bu iki romana göre daha az ölçüde "Erguvan Kapısı" (2004) adlı romanlarında estetikleştirmiştir. [28]

Oya Baydar'ın yapıtlarında yazınsal söylemin bir öğesi olarak estetikleştirdiği sürgün ve türevleri, tekil çalışmaların yanı sıra, yazınsal bir izlek ya da motif olarak Türkiye'de yazın kuramı alanında gereği gibi tartışılmamıştır. Belirleyebildiğim kadar, konuya ilişkin tek bir kitap vardır. [29] Bunun birçok nedeni olabilir. Kanımca, nedenlerin başında Türkiye'de yazın tarihi yazımı ve yazın kuramı alanındaki sorun belirleme ve kavramlaştırma eksikliği gelmektedir.

Bu nedenle, konuyu aydınlatmak bakımından önce sürgün ve sürgün yazını kavramlarını irdelemek yararlı olabilir. "Sürgün yazını" kavramı, Alman yazın tarihinde Nazi döneminde canlarını kurtarmak için, kaçmak, dolayısıyla da sürgüne gitmek zorunda kalan yazarların yazınsal üretimlerini adlandırmak için oluşturulmuş ve kullanılagelmiştir.

Yazın tarihinde sürgün sorunsalını ve bu sorunsal etrafında geliştirilen kavramlaştırmaları belirginleştirmek ve Oya Baydar ile arasındaki benzerlikleri ve benzemezlikleri açığa çıkarmak bakımından Alman yazın tarihinden bir örnek yararlı olabilir. Söz konusu örnek, Anna Seghers'tir. Anna Seghers'i özellikle seçtim; çünkü rastlantısal da olsa, Anna Seghers ile

---

[28] Oya Baydar'ın andığım her üç romanı da belirtilen tarihlerde Can Yayınları'nca (İstanbul) yayımlanmıştır.

[29] Bu bağlamda araştırmacı-eleştirmen-yazar Feridun ANDAÇ'ın "Sürgünlüğün Bin Yüzü- Sürgünde Edebiyatçılar" (Can Yayınları, İstanbul 2004) adlı araştırma-derleme kitabını ayrı tutmak gerekir. Bu çalışma, Türk yazın tarihi yazımında önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı yapacaktır. Sürgünü deneyimlemiş çok sayıda dünyaca ünlü düşünür ve yazarın yazılarını içeren anılan araştırma-derleme kitabı ayrıca, "yazında sürgün" sorunsalının kuramsal bakımdan tartışılmasını da özendirecek niteliktedir.

Oya Baydar arasında hem öz-geçmişleri, hem de yazınsal yaratımları bakımından bazı koşutluklar kurulabileceğini düşünüyorum.

VI. 2. "Sürgün" Kavramı

Bu yazıda belirginleştirmeye çalıştığım "sürgün kavramı" Latince "exilium" kavramına dayanmaktadır. Almancada bu kavramdan türetilen "Exil", diyesi, sürgün, "bir insanın ya da insan kümesinin sürülme, kovulma, yurttaşlıktan çıkarılma, ya da dinsel ve politik kovuşturma (takibat) nedeniyle öz yurdunda olmama durumu" demektir.

Sürgün, sürgüne giden birey için sınırlamalar ve kısıtlamalar içerir. Sürgün, bir yazıncı açısından çok önemli olan dilsel, toplumsal ve kültürel köklerden ve bağlamlardan istemdışı uzaklaşma demektir. Çoğunlukla zorunlu olarak gerçekleşen sürgün, politik nedenlere dayalı olası ağır cezalardan korkarak, ülkeyi terk etmedir. Oya Baydar örneğinde söz konusu olan da bu zorunlu sürgündür.

Almancada "Exilant" ya da "Exilierter", diyesi, "sürgün" ya da "sürülmüş", sürgünde bulunan kişiler için kullanılır. "Sürgün İranlı", "sürgün Iraklı" ya da "sürgün Türk" gibi ulusal köken ya da yurttaşlığı gösteren kavramlar da yaygındır.

Sürülen kişi için sürgün yurttaşlıktan atılma, haklarından yoksun bırakılma, ülkesizlik, yurtsuzluk, yönelimsizlik, yaşamsal tehdit, geçim sıkıntısı, dil sorunları ve politik yetkinsizliğin yanı sıra, yurt özlemi ve geride bırakılan yakınlar-dostlara duyulan özlem ve onların erinçlerine ilişkin duyulan kaygı demektir.

Sürgün kavramı bağlamında kullanılan ya da sürgünü bütünleyen kavramlardan biri de "sığınma" kavramıdır. Örneğin, 12 Eylül 1980 sonrasında Türkiye'yi terk etmek ve sürgüne gitmek zorunda kalan sayısız yazar, sendikacı, bilimci, Türkiye'de uğradığı ya da uğrayabileceği olası ceza ya da kovuşturma nedeniyle, Almanya'da sığınma isteminde bulunmuştur. Oya Baydar da bunlardan biridir.

VI. 3. "Sürgün Yazını"

"Sürgün yazını", bildiğim kadarıyla ve yukarıda değindiğim gibi, Hitler döneminde yaşamları bakımından tehlikede oldukları için, ülkelerini zorunlu olarak terk edip, yaşam güvencesi buldukları başka ülkelere, özellikle de Amerika'ya sığınan Alman yazarları ve onların yazınsal yaratımlarını nitelendirmek için Alman yazın tarihi yazımında kullanılmış ve yerleşmiş bir kavramdır.

"Sürgün yazını" aynı zamanda kendileri ülkelerinde yaşamayı sürdüren, ancak siyasal baskılar nedeniyle yapıtlarını yurtdışında yayımlayan yazarlar için de kullanılmaktadır.

Yazın tarihi açısından bu kavrama yaklaşıldığında, devlet erki tarafından uygulanan "sıkı-denetim", "baskılama" ya da "kovuşturma" gibi gerekçelerle, daha Antik Dönemde bile, örneğin, *Hipponaks* ve *Ovid*'in; Orta Çağda *Dante Alighieri*'nin yapıtlarını sürgünde ürettikleri görülür.

Avrupa'da genel bir görüngü olarak "sürgün yazını", Yeni Çağın başlarında, 16.yüzyılda çok sayıda Protestan yazarın Katolik olan ülkelerini terk etmek zorunda kalarak, başka ülkelere sığınmaları sonucu ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda "sürgün yazını" büyük ölçüde dinsel yazındır.

Bu yazının da konusunu oluşturan siyasal nitelikli sürgün yazını, 19.yüzyılda başatlaşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda siyasal baskı ve kovuşturmalar nedeniyle ülkelerini terk ederek, öncelikle Fransa'ya sığınan Alman yazarların başında *Heinrich Heine* gelir. Onun dışında bir dönem Marks ve Engels ile de birlikte çalışan *Ferdinand Freiligrath* Londra'ya ve *Georg Büchner* Paris'e sığınan sürgün yazarlarındandır. Yukarıda değindiğim Namık Kemal de anılan Alman yazarlar gibi önce Paris'e kaçmak zorunda kalmış, oradan da Londra'ya geçmiştir.

Yine Paris'te sığınma olanağı bulan Rus yazar *Turgenyev* de sürgün yazını bağlamında anılır. Fransız yazar *Victor Hugo* da sürgüne giden yazarlar arasındadır.

20. yüzyılda "sürgün yazını" dünya ölçeğinde bir görüngüye dönüşerek, bir anlamda küreselleşmiştir. Örneğin, *Maksim Gorki* 1917'ye değin Rusya'da Çar egemenliğine karşı yazınsal ya da kuramsal ürünlerini sürgünde vermiştir.

Ekim Devrimi'nden sonra da bu kez sosyalist devrim ya da sosyalizm karşıtları sürgüne gitmek zorunda bırakılmışlardır. 1970'de *Aleksander Solşenitsin* ve 1987'de *Josef Brodsky* gibi Nobel Yazın Ödülü ile ödüllendirilen yazarlar da sürgün yazını kapsamında değerlendirilir.

Almanya'da ulusalcı sosyalizme muhalif/karşıt olan yazarların ürettiği yazın anlamında "sürgün yazını", 1933-1945 yılları arasında sözcüğün tam anlamıyla kurumsallaşmıştır. Bu yıllar arasında Paris, Amsterdam, Stockholm, Zürih, Prag, Moskova, New York ve Meksika gibi "sürgün merkezleri" oluşmuştur.

Bu dönemde sürgüne gitmek zorunda kalan yazarların başında *Bertolt Brecht, Hermann Broch, Ernst Bloch, Alfred Döblin, Lion Feuchtwanger, Oskar Maria Graf, Annette Kolb, Heinrich Mann, Klaus Mann, Thomas Mann, Alice Rühle-Gerstel, Alice Schwarz-Gardos, Anna Seghers, Franz Werfel, Arnold Zweig* gibi yazarlar gelir.

Ernst Toller, Walter Hasenclever, Walter Benjamin, Kurt Tucholsky, Stefan Zweig ve Klaus Mann sürgünde öz-öldürümü yeğleyen, başka bir deyişle, intihar eden yazarlardır.

1966 yılında Nobel Yazın Ödülü ile ödüllendirilen *Nelly Sachs* ve *Else Lasker-Schüler* gibi kadın yazarlarca temsil edilen Yahudi "sürgün yazını" da "sürgün yazını" kapsamında değerlendirilir.

Güncel Alman yazınının bütünsel bir öğesi olarak değerlendirilen "göçmen yazını", "sürgün yazını"nın bir parçası olarak irdelenmektedir. Özellikle Türkiye'den işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik nedenlerle Almanya'ya göç eden göçmenler ve 1980 asker darbesinden sonra baskı, işkence, tutuklanma ve kovuşturma tehlikesi gibi nedenlerle, Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan "siyasal sığınmacı" yazarlar tarafından yaratılan

yazınsal yapıtlar da "sürgün yazını" olarak nitelendirilmektedir. [30]

Oya Baydar, "sürgünü" Almanya'da "sığınmacı" olarak yaşadığından, ürettiği yazın, bu ülkede "göçmen yazını" kapsamında değerlendirilir.

Türkiye'deki yazın-kuramsal tartışmada henüz "sürgün yazını" kavramının kendisi bile yerleşmediğinden, "sürgün yazını" siyasal ya da ekonomik nedenlerle başka bir ülkeye giden ya da sığınan Türkiye kökenli yazarların yazınsal yaratımlarının adı olan "göçmen yazını" kavramını içerecek biçimde kullanılan bir kavram değildir.

VI. 4. Ulusalcı (Nasyonal) Sosyalizm ve Sürgün Yazını

Almanya'da nasyonal-sosyalistlerin ülke yönetimini ele geçirmelerinden hemen sonra Mayıs 1933'te birçok Alman üniversite kentinde Nasyonal-sosyalist baskı rejimi tarafından karşıt olarak görülen kuramcıların ve yazarların yapıtları, Alman Öğrenci Birliği'nin başını çektiği topluluklarca düzenlenen eylemler eşliğinde yakılmıştır.

Yapıtları yakılan kuramcı ve yazarlar arasında *Karl Marks, Heinrich Mann, Sigmund Freud, Erich Kaestner, Kurt Tucholsky, Carl von Ossietzky* anılabilir. Kitap yakma olayı, yazında sürgünün kalıcılaşmasının başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir.

Nasyonal sosyalistler, edebiyatı kesin denetimleri altına alarak kendi amaçları doğrultusunda araçsallaştırmayı büyük ölçüde başarmalarına karşın, *"siyasal direniş yazını"* olarak nitelendirilen *"karşıt yazın"* akımının gelişmesini önleyememiştir. Nasyonal sosyalizme karşı yer-altında savaşım veren çoğunluğu sosyalistler ve komünistlerden oluşan "siyasal direniş yazıncıları" öncelikli olarak Almanya'daki öldürümler, baskılar, zulümler ve dışlamalar üzerine bilgilendirici ve aydınlatıcı etkinlikler geliştirmiştir.

---

[30] "Sürgün yazını" kavramına ilişkin daha geniş bilgi için:
"http://de.ikipedia.org/wiki/Exilliteratur"

Yer-altı savaşımı, geleneksel yazınsal türlerin yanı sıra, bildiri, duvar yazıları, anti-faşist gazete gibi yazılı türlerin de gelişmesine yol açmıştır. Bu kapsamda Proleter Devrimci Yazarlar Birliği önemli bir işlev görmüştür.

"Sürgün yazını" çerçevesinde 1500'e yakın yazar, aralarında *Thomas Mann* da olmak üzere, yazınsal üretimlerini sürgünde gerçekleştirmiştir. Sürgün yazarları, siyasal tutumları bakımından türdeş değildir; ortak yönleri, *"rejim karşıtlığı"*dır.

Sürgündeki yazarlardan pek azı daha önceki burjuva yaşam tarzını sürdürebilmiştir. Yazarların ezici çoğunluğu, yaşamlarını sürdürmekte parasal bakımdan büyük zorluklarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Alman yurttaşlığı ellerinden alındığından, bulundukları ülkelerde oturma izni alabilmek için, birtakım bürokratik zorlukları aşmaları gerekmiştir.

Göç edenler ya da sürgüne gidenlerin çoğunluğu gittikleri ülkelerde de itilip kakılmışlar; çok nitelikli bilimci, sanatçı ya da yazar olan sürgünler, geçimlerini bile sağlayamama, başkalarının ya da devletin yardımıyla yaşamlarını sürdürme gibi onur kırıcı koşullar altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Ancak, *Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Franz Werfel, Vicki Baum ve Anna Seghers* gibi az sayıda yazar, yayınlarından sağladıkları gelirlerle yaşamlarını sürdürebilmişlerdir.

Buna ek olarak soyutlanma, dışlamacılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, yalnızlık, içe kapanma türünden duygular sürgün yaşamını zorlaştırmıştır. Örneğin, *Bertolt Brecht*, Amerika'daki yaşam koşullarına ve kendilerinin adlandırılış biçimine alışma konusunda ne denli zorluk çektiğini "Göçmen Nitelemesi Üzerine" adlı şiirinde dile getirmiştir.[31]

---

[31] Bertolt BRECHT, sürgün yaşamı, sığınılan ülkenin sığınmacıları adlandırması ve yaşantılanan ayrımcılık konularındaki duygularını 1937'de yazdığı "Göçmenler Nitelemesi Üzerine" (Über Bezeichnung Emigranten) adlı şiirde kalıcılaştırmıştır. Brecht bu şiirde göçmenlerin, gönüllü göç etmediklerini, kovulduklarını, sürüldüklerini vurgular. Şair, bir gün geri dönmek umuduyla bulundukları ülkeye geldiklerini, kendilerine "kovulmuş" ya da "sürülmüş" denilmesi gerektiğini; endişeyle,

Sürgünü deneyimlemek zorunda bırakılan Theodor Adorno, sürgün yaşamının kültürel ve dilsel zorluklarını, tarihsel boyuttan kopuşa yol açışını vurgulamıştır. [32]

Birçok yazar, öz dilini yitirme duygusu içinde yaşamış, bunun acısını duyumsamıştır. Sürgünde yaşam ve üretim, çoğunlukla yurtdışı edilme, dışlanma, ayrımcılığa uğrama, yalnızlaşma ve çeşitli nedenlerle yazma olanağından ya da gücünden yoksun kalma korkusu altında biçimlenmiştir. Bu nedenlerle birçok yazar, yalnızlık ve umutsuzluk içinde suskunluğa bürünmüştür.

Siyasal nedenlerle sürgünde yaşayan yazarların ezici çoğunluğunun yaşantıladığı zorlukları göğüslemek zorunda kalan Oya Baydar da "Yazmaya Sürgünde Başlamak"[33] adlı yazısında yaşamda "en korktuğu iki şeyden birinin sürgün" olduğunu belirtir. Yazara göre, sürgün kişinin "hiç tanımadığı, dilini bile anlamadığı, ortak hiçbir geçmişi paylaşmadığı bir çevrede" kaçınılmaz olarak "müthiş bir köksüzlük ve kimliksizlik", "güçsüzlük", "umarsızlık" hatta "hiçlik" deneyimi yaşadığını vurgular.

Yazarın betimlemesi uyarınca, "sürekli bir geçicilik" duygusu içinde geçen sürgün, aynı zamanda geride bırakılanlardan dolayı "eziklik" ve "suçluluk" gibi duygularla yüklüdür. Yazar, öz oğlunu Türkiye'de bırakarak, sürgüne gittiği için, sözünü ettiği "eziklik" ve "suçluluk" duygusu, irdelediğim yapıtlarının tümünün yazınsal söylemini biçimlendiren önemli motiflerden biri olmuştur.

Oya Baydar, Türkiye'ye döndükten sonra sürgünde yaşamanın zorluklarına ilişkin olarak "yurtdışında yaşamak insanın kendi tercihi dışında olunca çok tahrip edici" demekte ve

---

ancak teslim olmaksızın ülkelerinde olup bitenleri izlemeye çalıştıklarını, Almanya'yı lekeleyen utancı ortadan kaldırmak için savaştıklarını dile getirir.

[32] Göç ya da sürgün yaşamının bu türden özellikleri hakkında geniş bilgi çin: Stefan ALEXANDER: "Die deutsche Exilliteratur. 1933- 1945"

[33] Oya BAYDAR: "Yazmaya Sürgünde Başlamak"; (içinde): Feridun ANDAÇ: "Sürgünlüğün Bin Yüzü"; Can Yayınları, İstanbul,2004, s. 63- 66.

şunları eklemektedir: "Bir toplumda bütünüyle yabancısın. Sokaktaki adam bile değilsin burada. Türkiye'de bizi asarlar, keserler, hapse atarlar ama bir şeysindir."[34]

Sürgün Alman yazarlarca kaleme alınan yapıtların büyük bir bölümü sürgünden sonra, diyesi, 1945'ten sonra yayımlanmıştır. Oya Baydar da yapıtlarını sürgünden döndükten sonra yayımlamıştır.

Sürgüne gitmek zorunda bırakılan Alman yazarlardan bazıları ruhsal travma geçirmiştir. Bu toplumsal-siyasal ve ruhsal durumun türevlerinden biri de "öz-öldürüm", diyesi, intihar olmuştur.

VI. 5. Sürgün Yazınının Genel Özellikleri

Sürgün yazarlar, yazın alanında yenilik arayışına girmekten çok, yazınsal üretimlerini çoğunlukla rejime karşı savaşım aracı olarak kullanmayı yeğlemişlerdir. Edebiyata "rejim karşıtlığı" görevinin yüklenmesine sürgündeki olumsuz yaşam koşulları da eklenince, sürgün yazarlarının "biçimsel deney" isteği ya da "biçemsel yenilik" arayışı azalmıştır. Bu nedenlerle, sürgün yazınının genel özellikleri arasında öne çıkan en belirgin özellik, "biçemsel tutuculuk"tur.

Ancak, Nedim Gürsel "Sürgün ve Yazın"[35] adlı yazısında bu genelleyici durum saptamasına katılmamakta, sürgünün "her zaman yaratıcılığa yol açtığını, yeni biçimlerin oluşmasını körüklediğini" öne sürmektedir.

Biçemsel tutuculuk, örneğin, Alman yazın tarihinde "yeni nesnellik"[36] olarak adlandırılan akımın bir sonucu olarak or-

---

[34] Celal BAŞLANGIÇ: "www.radikal.com.tr./2000/11/25"

[35] Nedim GÜRSEL: "Sürgün ve Yazın"; (içerisinde): Feridun ANDAÇ: a.g.y, s. 43- 46.

[36] Öncelikle Alman yazınında başatlaşan "Yeni Nesnellik" akımı hakkında şunlar söylenebilir:
Yeni Nesnellik (Alm. Neue Sachlichkeit) Weimar Cumhuriyeti edebiyatında sağduyulu ve gerçekçi bir biçimde dışavurumculuğun coşkusundan ayrılan yazın akımıdır. Coşkulu anlatımların ve radikal-romantik imgelerin yerini, çağdaş toplumu belgesel kesinlikle ve duyguya pek yer vermeyen, çoğunlukla cesaretle

taya çıkmış ve yerleşmiştir. Belki de bu nedenle, sürgün yazınında, dışa-vurumcu etkiler azdır. Sürgün yazarlarının en tanınmışlarından biri olan Thomas Mann bu kapsamda anılabilir. Birçok yapıtını "sürgün yazını" kapsamında üreten Thomas Mann, 1933 öncesi tutum ve eğilimlerini sürgünde de büyük ölçüde sürdürmüştür. Bu nedenle, "ortak ve özgül bir sürgün biçemi"nden söz etmek zordur.

Sürgünde yeğlenen başlıca tür, "roman"dır; çünkü bu yazınsal tür, o zaman da uluslar arası ölçekte okuyucuların okuma gereksinmelerine uygun düştüğü için daha fazla yayımlanma olanağı bulmuştur.

Sürgün romanları, genellikle baskıcı rejimin hukuk ve insanlık dışı uygulamalarını açığa çıkarmayı erekler. Bu ereğe ulaşmak için de büyük ölçüde belge ve yaşantı anlatılarını öne çıkarır.

Sürgün romanında baskı rejimi öncesi dönemin anlatısallaştırılması büyük yer tutar. Sürgün yaşamı da yazınsallaştırılan etmenlerdendir. Öz-yaşamöyküsel kesitlerin yazınsal söyleme yansıtılması da doğal olarak kendiliğinden gerçekleşmiştir. Bazı sürgün yazarları, kendi özgün yaşam yolunu ve deneyimlerini yazınsal söyleme dökmüş ve bu bağlamda irdeleme konusu yapmıştır. Eleştirel iç-hesaplaşmalar, çoğunlukla

---

mesafe koyan gözlemci bir tutum almıştır. Bu tutum, gündelik yaşama ilişkin belgeleri ve olayları yapıtlara sokmayı kolaylaştırmıştır. Bu akıma Yeni Nesnellik denmesinin nedeni, gerçekçiliğin "eski nesnellik" olarak nitelendirilmesidir. Bu yazın akımında daha güvenilir görülen "dışa" ya da "dışsal"a dönüş eğilimi başattır.

Yeni Nesnellik, özellikle 1. Dünya Savaşı sonrasında oluşmuş, yalın, açık, nesnel ve son derece siyasal bir akımdır. Dış gerçekliğin gözlemlenmesi yazınsal söyleme yansıtılması, 1920 ve 1930'ların "yeni nesnelci" yazınının en belirgin özelliğidir.

Yeni Nesnellik akımının önemli temsilcilerinden Joseph Roth 1927'de yayımlanan "Bitimsiz Kaçış" adlı romanının önsözünde "Artık şiir yazmak/yazın yapmak önemli değildir. En önemli şey, gözlemlenen şeydir" diye yazar.

Yeni Nesnellik akımın önemli temsilcileri: Bertolt Brecht, Vicki Baum, Hermann Hesse, Heinrich Mann, Thomas Mann, Erich Maria Remarque, Joseph Roth, Anna Seghers, Kurt Tucholsky, Carl Zuckmayer, Alfred Döblin'dir. Ayrıntı için: "http://de.wikipedia.org/wiki/Neue_Sachlichkeit"

ilgili yazarın kendisini bir dönüm noktasında görme bilinciyle koşut gerçekleşmiştir.

Bu türden öz-yaşam öykülerine örnek olarak Carl Zuckmayer'in "Pro Domo"; Klaus Mann'ın "The Turning Point" ve Stefan Zweig'ın "Dünün Dünyası" ve "Bir Avrupalının Anıları" adlı yapıtları gösterilebilir.

Sürgün şiiri ve tiyatrosu, yine yayım olanaklarının bir sonucu olmalı, sürgün romanı ölçüsünde gelişkin değildir.[37]

VI. 6. "İçe-Göç"

Alman yazın tarihinde "Innere Emigration" olarak kavramlaştırılan "içe-göç" ya da "iç göç" kavramı, Nasyonal-sosyalizm döneminde rejim karşıtı olmalarına ve yapıtları Nasyonal sosyalistlerce "soysuzlaşmış sanat" olarak nitelendirilmesine karşın, çeşitli nedenlerle Almanya'da kalmak zorunda olan ve el altından faşizme karşı yazınsal-siyasal etkinliklerini sürdüren yazarların durumunu anlatmak için kullanılır.

İçe-göç edenler arasında *Werner Bergengruen, Hans Blüher, Ricarda Huch, Erich Kästner* gibi yazarlar anılabilir. Bu kavram zamanla genelleşerek, tüm baskı rejimlerinin egemen olduğu ülkelerdeki yazınsal eğilimleri anlatmak için kullanılmaya başlamıştır.[38]

Alman yazın tarihinde "içe-göç" kavramıyla anlatılan yazınsal tutum, Türk yazın tarihinde özellikle 12 Eylül sonrasında daha fazla gözlemlenen bir durum olmasına karşın, henüz gereği gibi irdelenmemiştir. Siyasal nitelikli baskılamanın en yoğun deneyimlendiği 12 Eylül askeri yönetimine karşıt olan, ancak Türkiye'de kalmak zorunda olduğu için "içe-göç"

---

[37] Nasyonal sosyalizm ile "sürgün yazını" arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi: "http://de.wikipedia.org/wiki/Nationalsozialismus_Literatur"

[38] "Innere Emigration" (iç göç) kavramı Alman yazın tarihine özgüdür. Ayrıntı için: http://de.wikipedia/wiki/Innere_ Emigration. Julio CORTAZAR, FerdunAndaç'ın anılan kitabı içerisinde yer alan "Sürgün ve Sürgün Edebiyatı" adlı yazısında dış sürgün-iç sürgün ayrımı yapar ve iç-sürgünü "daha beter" bir durum olarak nitelendirir.

ederek, suskunluğa bürünen yazar ya da yazarların varlığı bile pek dile getirilmemiştir.

VI. 7. Yazınsal Tür, İzlek, Konu, Temel ve Yan Motifler Bakımından Türk Sürgün Yazını

Türkiye'den 60'lı yılların ikinci yarısından sonra ekonomik nedenlerle Almanya'ya giden şair ve yazarlar, bu ülkedeki yazın çevrelerince "Türk göçmen yazarlar" olarak adlandırılır. Bu yazarlar ilk dönemlerde yazın türleri arasında şiir, öykü ve romanı yeğlemişlerdir. Ekonomik göçmenlerin yazınsal yaratımında giderek düzyazı başatlaşma eğilimi göstermiştir.

Düzyazının başatlaşma eğilimi, özellikle 12 Eylül sürgünlerinin yazınsal üretimlerinin de katkısıyla iyice yerleşmiştir. Bir başka anlatımla, daha önce Alman sürgün yazınında olduğu gibi, Türk sürgün yazınında da roman başat yazınsal tür niteliği kazanmıştır.

Sürgün yazarlarının romanları, izlek ve motifleri bakımından "Türkiye romanları" olarak ulamlanabilir. 12 Mart ve 12 Eylül izlekleri ve bu izlekler etrafında bağlamlaştırılan kovuşturmaya uğratılma, tutuklanma, işkence, haklarından yoksun bırakılma gibi izlekler, temel ve yan motifler, yazınsal söylemin başlıca kaynakları arasındadır.

"Türkiye romanları" olarak nitelendirdiğim bu yapıtlar, Berna Moran'ın çoğunlukla yaşanmışlığı yansıtan, siyasal-toplumsal eşitlik ve özgürlük savaşımını öne çıkaran "12 Mart romanı" ya da "12 Eylül romanı"[39] diye adlandırdığı romanların özelliklerine benzer bazı özellikler taşırlar.

Bu romanlarda sürgün yaşantıları ve deneyimleri de başlıca motifler arasında sayılabilir. Öz-yaşam-öyküleri, anı ve yaşantıları konulaştırma, öz-geçmiş ile hesaplaşma, içinde yer alınan siyasal örgüt yapısı ve ilişkilerin sorgulanması, gerçek ile ülkü ya da ütopyanın uyuşmazlığı, Bu süreç içerisinde devrimci devinimin

---

[39] Berna MORAN: "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III"; İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2005

yenilgisinin nedenlerinin tartışılması ve yurt özlemi gibi motif ve izlekler anlatılaştırılmıştır. Bu nitelikler ve eğilimler, Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında da somut olarak belirlenebilir.

VI. 8. Sürgün Yazarı Olarak Anna Seghers [40]

Alman sürgün yazını kapsamında Oya Baydar ile karşılaştırmak istediğim Anna Seghers'tir. Anılan yazar, Naziler erki ele geçirince kısa süre tutuklanmış, kitapları yasaklanmış ve yakılmıştır. İsviçre ve Fransa üzerinden 1941 yılında Meksika'ya sürgüne gitmiştir. Fransa'da tutuklanan eşini kurtarmak ve Fransa dışına çıkmak için verdiği savaşımı ve sürgün yaşam koşullarını 1944'te yayımlanan "Transit" adlı romanında kalıcılaştırmıştır.

Sürgünde "Özgür Almanya" devinimini kurmuş, aynı adlı dergiyi yayımlamış; çeşitli gazete ve derginin yayımına katkıda bulunmuştur. Seghers'i uluslar arası üne kavuşturan "Das siebte Kreuz" (Yedinci Darağacı) adlı romanı 1942 yılında önce İngilizce, sonra da 1947'de Meksika'da Almanca olarak yayımlanmıştır.

Seghers, daha 1933 yılında sürgüne gitmesine ve Nazi zulmü ve baskılarını bizzat yaşantılamamış olmasına karşın, faşizmin öldürümlerini, kıyımlarını ve gündelik yaşamda gözlemlenen zulümleri olağanüstü bir tutarlılıkla yansıtmayı başarmıştır. Yazar, kaynak olarak toplama kamplarından ve tu-

---

[40] Alman yazın tarihinde "sürgün yazını", "anti-faşist yazın", ya da "direniş yazını" denilince ilk akla gelen ünlü kadın yazar Anna Seghers (1900- 1983) (asıl adı Netty Reiling, evlilik soyadı Radványi) Yahudi kökenlidir. Orta-öğretimini kız okulunda okumuştur. 1920'de liseyi bitirmiştir. Üniversitede tarih ve sanat tarih öğrenimi görmüştür. Heidelberg Üniversitesi'nde Rembrandt'ın yapıtlarında Yahudi ve Yahudilik konusunda doktora yapmıştır.
Netty Radvanyi, "Seghers" takma adını Hollandalı ressam Hercules Seghers'ten almıştır. 1928'te yazdığı "St. Barbara Balıkçılarının İsyanı" yapıtını Seghers adıyla yayımlamıştır. Aynı yılda Alman Komünist Partisi'ne üye olmuştur. Daha geniş bilgi için: "http://de.wikipedia/wiki/Anna_Seghers"

tukevlerinden kaçan tutukluların öz-yaşantılarına dayanan anlatılardan yararlanmıştır.

"Yedi Darağacı", bir toplama kampındaki tutukluları idam etmek için gerçekten kurulmuştur. Roman, kaçan yedi tutukluyu idam etmek için kurulan yedi darağacı olayını anlatılaştırır. Kaçan yedi tutukludan altısı yakalanır; birisiyse (Georg Heisler) yakalanamaz; dolayısıyla yedinci darağacı boş kalır. Boş kalan bu darağacı, faşizme karşı direnişi ve direnişin başarısına duyulan umudu simgeler.

Seghers, 1947'de Batı Berlin'e dönmüş, 1950'de Doğu Berlin'e yerleşmiştir. 1952-1978 yılları arasında Demokratik Almanya Yazarlar Birliği'nin başkanlığını yapmıştır. Walter Janka, Wolf Biermann gibi yazarların "karşı devrimci" gösterilerek etkisizleştirilmesi ve yurttaşlıktan çıkarılması konusundaki suskunluğu nedeniyle eleştirilmiştir.

Başlıca yapıtları arasında "St. Barbaralı Balıkçıların İsyanı", "Yoldaşlar", "Yedinci Darağacı", "Transit", "Ölüler Genç Kalır", "Çocuklar", "Adam ve Adı", "Ekmek ve Tuz", "Karar" sayılabilir.

VI. 9. Seghers ve Baydar Arasındaki Bazı Benzerlikler ve Benzemezlikler

Oya Baydar, yukarıda andığım "Yazmaya Sürgünde Başlamak" adlı yazısında Nazizm döneminde Avrupa'da oluşan "geniş bir sürgünde kadın yazarlar edebiyatı" olduğunu ve "belki de aynı kaderi ve duyguları paylaştıkları için" bu kadın yazarlarca yaratılan edebiyattan çok etkilendiğini belirtir.

Oya Baydar'ın çok etkilendiğini söylediği sürgünde kadın yazarlar arasında Anna Seghers de vardır. Anna Seghers'in yukarıda ana-hatlarıyla aktardığım öz-geçmişi bazı yönleriyle Oya Baydar'ınkiyle koşutluklar göstermektedir. Rastlantısal da olsa bu benzerlik ve koşutluklar şöyle sıralanabilir: Anna Seghers ve Oya Baydar doktora düzeyinde akademik kariyer yapmış iki kadın yazardır.

Her iki yazar da bir dönem sosyalist partilerin üyesi olmuştur. Her iki yazar da siyasal görüşleri nedeniyle, eşlerini

izleyerek ya da onlarla birlikte "sürgüne" gitmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık aynı sürelerle sürgünde kalmıştır. Her iki yazar da sürgünde ya da sığınmacılık döneminde ülkelerindeki faşist yönetimlere karşı yazarak, gazete ya da dergi çıkararak, savaş ve baskı karşıtı etkinliklere katılarak, etken ve kararlı biçimde muhalefet yapmış ve böylece "direniş yazını" diye ulamlanan yazın türünün gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Anna Seghers, Nasyonal sosyalist; Oya Baydar 12 Eylül askeri rejim döneminde sürgünde yaşamak durumunda kalmışlardır. Elbette bu iki rejimi tarihsel koşulları, yapıları, işleyişleri ve uygulamaları bakımından özdeşleştirmek ya da benzer saymak olanaksızdır. Nazizm ile 12 Eylül askeri rejimi arasında büyük farklar vardır; ancak, irdelenen konu açısından bu rejimlerin ortak yönleri, değişik yoğunluk ve sürelerle "karşıt" düşünceli düşünür, bilimci ve yazıncıları "sürgün"e gitme zorunda bırakmalarıdır.

Seghers Nazizmin, Baydar 12 Eylül askeri rejiminin insanlık ve hukuk-dışı uygulamalarına bizzat maruz kalmamıştır. Her iki yazar da dönemin uygulamalarını yaşantılayan kişilerin anlatımlarını ve basında çıkan haberleri yazınsallaştırmıştır. Bu yönleriyle, "Yeni Nesnellik" akımı içerisinde değerlendirilebilir.

Sayılan benzerliklerin yanı sıra, aralarında farklar da vardır. Örneğin, Anna Seghers, ülkesine döndükten ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin seçimli yurttaşı olduktan sonra da parti üyeliğini sürdürmüştür. Sosyalizmin özüne, sosyalizme ulaşma yolu ve yöntemine, sosyalizmin uygulanış biçimine karşı her hangi bir köklü karşı çıkışta bulunmamış, Demokratik Almanya'yı yöneten Sosyalist Birlik Partisi'nin öngördüğü düşünsel çerçeve içinde sosyalizmi gerçekleştirmeye katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Oya Baydar ise, yazınsal üretiminde erk ile bağlantısı bakımından hem sosyalizmin özüne, hem de uygulanış biçimine karşı köklü bir eleştiri tavrını yapıtlarının yazınsal söylemine içkinleştirmiştir. Bu yönüyle Anna Seghers'ten ayrılan Oya

Baydar, Alman düşün tarihinde Frankfurt Okulu'nca dizgeleştirilen "Eleştirel Düşünce" ya da "Eleştirel Kuram" kapsamında değerlendirilebilir.

VI. 10. "Hiçbiryere Dönüş", "Sıcak Külleri Kaldı" ve "Erguvan Kapısı"nda Sürgün, Sığınmacı ve Göçmen Motifleri

Oya Baydar'ın "bir dönüş hikâyesi" olarak nitelendirdiği romanı "Hiçbiryere Dönüş", bireysel ve siyasal anlamda bütün olumsuzluklarıyla katlanılan sürgün sırasında deneyimlenen "yenilgi"nin etkisinde gerçekleştirilen "buruk, kederli" bir dönüşün; yazarın betimlemesiyle, geçmişle, inançlarla, öz-kimlikle yüzleşmeye, yaşamla ödeşmeye dönüşün yazınsallaştırılmasının belgesidir. Bu yapıt, derin bir hüzün ve acının belirlediği bu sürgün ve sürgünden dönüşün öyküsüdür. Hüzün ve acının derinliği, yapıtın yazınsal söylemine içkin olan "aşk, sürgün, yaşam ve yenilgi"den kaynaklanmaktadır.

Yazarın nitelemesiyle, "mekânda ve zamanda yaşanılan sürgün" (s. 9) sırasında "sosyalizmin belli bir uygulanış biçiminin" çökmesi, başta sürgünler olmak üzere, sosyalizm uğruna anlatımsız özverilere ve acılara katlanmış olanların "yenilgi"yi somut olarak algılamalarını sağlar.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı, söz konusu yenilgiyi ya da çöküşü simgeler. Duvarın yıkılışı, sürgündekilerde, yazarın yukarıda andığım konuya ilişkin yazısındaki deyişiyle, "daha büyük çaresizlik ve güçsüzlük duygusu" yaratır. Bu umarsızlık ve güçsüzlük duygusu, kimi sürgünü "büsbütün bağnazlaşmaya", kimisini "öz-yadsımaya varan acımasız bir sorgulamaya" iter.

Özellikle 1990'dan sonra "zamanda ve mekândaki" sürgünlük iyice ağırlaşır; yaşanan büyük "alt-üst-oluş" ya da "kasırga", bir kuşağı "sadece ülkesinden değil ideolojisinden, inançlarından... bir bakıma yaşamın anlamından" koparır. Söz konusu "kasırga"nın yol açtığı, bütün değerlerden kopma, yazarın yazmaya başlamasına, daha sürgündeyken yazınsal üretime dönmesine neden olur. Böyle bir siyasal-toplumsal ortamın ve bireysel iç-dünyanın etkisiyle ortaya çıkan "Hiçbir yere

Dönüş", yazarın nitelemesiyle, "'yazmasam çıldıracaktım'ın ürünü"dür.

Bu yapıtta başta siyasal boyut olmak üzere, sürgün yaşamının bütün boyutları yazınsallaştırılır. "Uzun bir yolculuk" (s. 11) olan sürgün, her yolculuk gibi bir gün bitecektir. Sürgünün bitimi dönüş demektir. Dönüş de yitirilen şeyleri yeniden bulma, her şeye yeniden başlama umududur. Sürgünün "insanın içini kemiren, içini boşaltan etkisi, yabancılığın, köksüzlüğün tedirginliği, iğretilik ve güvensizlik duygusu" (s. 12), dönüşle birlikte ortadan kalkacaktır.

Dolayısıyla, dönüş özlemi, sürgünün ülküselleştirdiği duyguların başında gelir. Ancak, uzun yıllar sonra gerçekleştirilen dönüş, kendisini ülküselleştiren kişi için tam düş-kırıklığıdır; çünkü, bu arada özlemle dönülen ülkede her şey, arkadaş ve dost çevresi, yaşam koşulları ve tarzı, siyaset ve siyasetçi davranışları, köklü biçimde değişmiştir. Dönüşten sonra da sürgünü bekleyen yalnızlık, iğretilik ve umarsızlıktır. Dolayısıyla, sürgün boyunca yaşama tutunmak amacıyla yüceltilen dönüş, özünde "hiçbir yere dönüş"e dönüşür.

Oya Baydar, "Hiçbiryere Dönüş"te ahlaksal bir ilke olarak değerlendirdiği "yenilince, bitince çekip giderek, yaşanmış olanın güzelliği korunmalı mı, kalıp direnmeli mi?" sorusunu yazınsal söylemin önemli bir öğesi olarak tartışarak, estetikleştirir. Yenilgiyi yaşanılan şeylerin bedeli olarak algılayan yazar, yenilince, yaşanmış olanın güzelliğini korumak için çekip gitmek gerektiğini düşünenlerdendir. "Yalanların ve avutmaların izinde" sürgüne değin uzanan siyasal savaşımlar sonucunda "eşitsizliğin, yoksulluğun ve zulmün" yazgı olmadığını öğrenmiş, "büyük ütopyaya" varmış, "kimliğini ve kişiliğini", yaşanmış olan şeyler üzerine kurmuştur.

Yaşanmış olan şeylerin güzelliği, "kimliği belirsiz zombilerin verdikleri yasak şiirlerden", toprak işgallerinde köylülere, fabrika grevlerinde işçilere yardım etkinliklerinden, aşk ile ütopyanın, sevda ile savaşın, gençlikle devrimin karışımından (s.17) kaynaklandığı için korunmalıdır.

Yazar, sürgünü ve sürgün sonrası "kendi dönüşünü" yapayalnız yaşamıştır; yaşanılan güzelliklerin "yüksek bedelini" fazlasıyla ödemiştir. Artık gitmek istediği "tek yer, kendi geçmişi"dir (s. 21). O geçmişte "kaçaklık günleri", "yoğun sevişmeleri" ve "gençliğinin devrimci heyecanı" vardır. Sürgün sırasında ve sonrasında yaşantıladığı yıkımı, tükenişi, sıradanlaşmayı ve bayağılaşmayı (s. 27) aşmayı sağlayacak güç, belki de o öz-geçmişte gizlidir.

O öz-geçmişi çekicileştiren şeylerin başında ateşli sevişmeler, "erkek egemen toplumun bir kalıntısı olarak, her kadının içinde, en derinlerde bir yerde cinsellikle şiddetin buluşması" (s. 31) yatar.

Parti'nin buyruklarına uyarak, illegaliteye geçiş ve yurtdışına çıkış, "beyaz-yeşil bir hüzün" diye nitelendirilen bir kuzey ülkesindeki sevgiliyle/eşle sürgünde buluşma (s. 32) vardır. Sürgünün romantizm dolu, şiirli günleri (s. 33); bütün bunların yanı sıra kalelerin çöküşü, inançların sarsılışı ve kesin yenilgi algılaması vardır.

Söylenceleştirilerek gizemlileştirilen sürgün, "insanlık bir gün ütopyasına varacaktır" iyimserliğinin eşliğinde geçer. Sürgünden dönüşten sonra ilk şaşkınlığın atlatılması, iç-hesaplaşmaların tamamlanması, dünyaların, bireysel tarihlerin ve kimliklerin yıkılışının açtığı yaraların bir ölçüde sarılması başlar. Bundan sonra, uğruna yıllarca hapis yatılan "Enternasyonal"in bile gayet olağan bir olay gibi, bir Anadolu kasabasındaki bir kahvede çalınışına tanık olma, ünlü siyasi "eskileri" artık gençlerin hiç tanımamasının yarattığı hüzünle karışık duyumsayışlar yoğunlaşır. Geçmişe dönüş kadar, günü yakalamanın ve geleceğe doğru yürümenin olanaksızlığını algılama, artık sürgünden dönenin baş etmesi gereken yaşam durumlarıdır.

Bütün bunların bir sonucu olarak, sürgünden dönen bir kişi, yeniden kaçıp saklanılabilecek tek yerin kendi yalnızlığı olduğu gerçeğiyle yüz yüze kalır. İlişkilerinin sorgulamasını yaparak, bir biçimde "ödeşme" gereksinmesi duyumsama, öz çocuğunu ülkede bırakarak, sürgüne gitmeden ötürü "piş-

manlık" duygusuna kapılma, sürgünden dönenlerin bile bir bireriyle ilişki kurmakta zorlanması, geçmişe bağlayan hiçbir şeyin kalmadığını görme, yepyeni bir yaşam dünyasının meydan okumalarıdır.

Bu meydan okumalar, bir zamanlar "tek ve ürkek bir umut" (s. 147) olarak gizemleştirilen dönüşün sonuçlarıdır. Bütün bunlar, "aslında geri dönüşün olmadığını, hiçbir yere, hiçbir şeye geri dönülemeyeceğini" öğretmektedir. Yine bütün bunlar, bir parti yandaşı ya da üyesi olan bir kimsenin "işçi ve köylülere destek eylemlerinde, parti toplantılarında, hapiste, işkencede, kaçaklıkta, sürgünde" (s. 221) ve benzeri eylemlerde "tükenen bir yaşamın hem özeti, hem reddiyesi, hem de sonu: karşı-ütopya, hiçbiryer..."dir.

VI. 11. Çığlık Gibi Bir Başkaldırı ve Sürgünlük

"Sürgün", "sığınmacı" ya da "göçmenlik" motifi, "Hiçbiryere Dönüş"teki denli yoğun ve romanın tümüne yayılmış olmasa da "Sıcak Külleri Kaldı"nın yazınsal söylemine de içkinleştirilmiştir.

Oya Baydar "Sıcak Külleri Kaldı"nın hemen başında (s. 9) Ülkü'nün ağzından Paris'te öldürülen Arın Murat bağlamında söz konusu motifleri yazınsallaştırır: Arın Murat, bu romanın baş kadın kahramanı Ülkü'nün "sessiz ihaneti", "çığlık gibi başkaldırısı", "yirmi beş yıllık bekleyiş", "özlemi" olmanın yanı sıra, aynı zamanda "göçebeliği"dir. Burada "göçebelik" kavramı çok açık olarak "sürgünlük" ya da "sürgün durumunda olma"yı anlatır.

Romanın izleyen bölümlerinde aynı bağlamda ve anlamda "cunta döneminde yurtdışına kaçmış bir siyasi mülteci" (s. 31) anlatımında "mülteci" kavramı "sürgün" anlamında kulanılır. Mülteci için Türkçe "sığınmacı"; mültecilik içinse "sığınmacılık" denebilir. Ülkü, dolayısıyla da büyük bir olasılıkla yazar, daha sonra (s. 80) devlet tarafından "vatan haini" olarak damgalandığını, "sürgüne mecbur edildiğini" söyleyecek-

tir. Aslında Ülkü ya da yazar, Ankara'yı da "sürgün yeri" olarak nitelendirir (s. 86).

Ankara, 12 Mart'ta romanın baş kadın kahramanı Ülkü Öztürk'ün, romandaki anlatımıyla, "sayın muhbir vatandaş, çevrendeki kuşkulu kişileri ihbar et!" kampanyası kapsamında "fakülte dekanının ihbarı üzerine" tutuklandığı kenttir (s. 88). Oya Baydar'ın kendisi de 12 Mart'ta tutuklanmış ve böylece Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki asistanlık görevi son bulmuştur. Roman kahramanı Ülkü Öztürk ile yazar Oya Baydar'ın özgeçmişi arasındaki bu benzerlik ilgi çekicidir.

Oya Baydar'ın gerçek yaşamıyla belirgin koşutluklar ve benzerlikler taşıyan Ülkü Öztürk, yazarın anlatımıyla, "12 Mart'ta işkence görmüş, tutuklanmış, 12 Eylül'de ise fotoğraflı afişlerle aranmış bir kadındır." Devlet arşivlerinde "komünist militan"dır. "80' sonrasında yurtdışına kaçmış, Avrupa'da Doğu Almanya'da, Sovyetler'de dolaşmış, Avrupa'da 12 Eylül aleyhine yürütülen sol propaganda da aktif olarak çalışmış bir kadındır" (s. 48- 49). Yazarın kurguladığı kahraman Ülkü için söylediği bütün bunlar kendisi için de geçerlidir.

Ülkü'nün eşi ve oğlu Umut Murat'ın yasal babası "Leibzig'teki merkezde görevli" Ömer Ulaş'tır (s. 51). Ömer Ulaş, komünisttir; bir başka anlatımla TKP'lidir.

Bu tümce de açımlanmayı bekleyen bir anımsatıdır. Leibzig, o dönemde Demokratik Almanya Cumhuriyeti kentidir ve bu ülke yönetimince desteklenen TKP, bu kentte de etkinliklerini sürdürmektedir. Büyük bir olasılıkla, Oya Baydar'ın kendisi de o dönemde TKP üyesi ya da yandaşıdır.

Oya Baydar, Ülkü'nün göçmen ya da sığınmacı yaşam koşullarını ve onların getirdiği keder ve hüznü romandaki şu bölümde okuyucunun içine işleyen bir tarzla anlatılaştırır. Yazarın sosyalizme, uygulanış biçimine ve sosyalist ülkelerin 1990 başlarında içinde bulundukları duruma ilişkin tutumunu ortaya koyduğu için bu bölümü biraz uzun alıntılıyorum: "Yıllardır yapayalnız bir gezgin gibi dolaştığı bir türlü yerleşemediği, kök sala-

madığı, iklimler, ülkeler, şehirler... Moskova'da... Haziran günlerinin insanın içini buran kederi; yıkılan duvarların altında kalmış, ne kadar birleşse hep iki parça, hep ayrı, hep yaralı Berlin'in ıhlamur ağaçları; isli puslu... Leipzig'de donup kalmış, akmayı unutmuş zaman; ...anılarıyla bir masal gibi yaşanıp tüketilmiş Paris... O korkunç 89 yılbaşı: Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Berlin Duvarı, Doğu Almanya bir biri ardına düşüyordu. Sonra en kanlısı, en açısı... Romanya. Halk iktidarının, proletarya devletinin işçisi, köylüsü, genci, aydını ayaklanmış, yakıp yıkıyorlardı. Bayrakları delmişler, orak-çekiçleri, kızıl yıldızları bayraklardan sökmüşler, yarım yüzyıldır bugünü beklemiş olan papazların peşine takılmış, Lenin heykellerinin boynuna yağlı urgan geçirerek kırıyor, parçalıyorlardı. Her şeyi; inançları, tarihi, insanları, kendi kimliklerini yerlerde sürüklüyorlardı. Tarih yıkılıyordu. Biz yıkılıyorduk ve kurtulduğumuzu sanıyorduk" (s. 62).

Hüzün ve keder, sosyalizm ülküsü uğruna verilen savaşımda deneyimlenen başarısızlık ya da katlanılan özverilerin bir türevi olarak romanda sürekli ve adeta bir yan izlek olarak yazınsallaştırılmıştır. İşçi sınıfını temsilen romanda yer alan Müslim Usta'nın dövüldükten sonra söylediği "İçim acıyor!" (s. 174) tümcesi, öyle sanıyorum ki, aslında salt sosyalist kökenden gelen ya da sosyalizme yakınlık duyan insanların içlerini acıtmakla kalmıyor; anlatılan olayları yaşayan ya da yaşamayan insancıl duygusu gelişkin okuyucunun da içini acıtıyor. Romanda anlatılaştırılan bu gibi bölümler, hele toplumcu, özgürlükçü ve eşitlikçi siyasal tutumları nedeniyle yaşamları boyunca her türlü acıya katlanmış insanların içlerini anlatılamaz biçimde yakıyor.

"Sürgün" durumu, "Uzun Bir Yolun Yorgun Yolcuları" bölümünde bir acı çığlık gibi ünlenen "sosyalizm uğruna daha kaç kuşak harcanacak?" sorusunu izleyen "12 Eylül sonrasında başlayan sürgün yaşamanın Moskova durağı çok uzun sürdü" sözlerinde açığa vurulur. Ülkü, sosyalizmin kalesinde, Moskova'dadır; ancak, "elinde Doğu Almanya'dan verilmiş tuhaf bir pasaport" (s. 230) ile o yine de bütün belirtileriyle, özellikle de düşünsel bakımdan sürgündedir.

VI. 12. Bir Yaşam Tarzı Olarak Sürgün

Bir yaşam tarzı olarak "sürgün" anlamında "sığınma", Ülkü'nün ağzından "Özgürlüğün İlk Şafağı" bölümünde anlatılır. Ülkü, "12 Eylül sonrasında uzun bir dönem Avrupa'nın çeşitli yerlerinde siyasal mülteci olarak" yaşamıştır. "1991'de ceza yasasının bazı maddeleri kalkınca, bir çeşit af çıkmış" Ülkü de "yıllar sonra 1992'de Türkiye'ye" (s. 373) gelmiştir. Ülkü'ye söyletilen bu sözler, özünde Oya Baydar'ın öz-yaşamöyküsünün izlerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Yazar da burada belirtilen süre kadar Almanya'da "siyasal sığınmacı" olarak yaşamak zorunda bırakılmıştır. Oğlunu Türkiye'de bırakarak, 12 yıl süreyle sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır.

Moskova'dan Paris'e geçen ve bir iş bulur bulmaz oğlunu yanına getirten Ülkü, sürgün nedeniyle, oğlunu bir başına Türkiye'de annesinin yanına bırakmasını sorgular. Ülkü için oğlu yaşamdaki "en büyük suçudur"; çünkü onu Türkiye'de yalnız bırakmıştır. Ona doğru dürüst annelik yapamamıştır. Siyasal inancı ve kavgası uğruna onu terk etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla oğluna karşı kendisini "hem suçlu, hem de borçlu" (s. 250) duyumsamaktadır.

Bu konuda dolaysız deneyim ve gözlemlerime dayanarak, şunu söyleyebilirim. Bu sözler, can güvenliği nedeniyle, 12 Eylül'den sonra Türkiye'den kaçmak zorunda bırakılan bütün anne babaların zamanla girdikleri öz-sorgulama sürecinin olağan sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu tür duyguları ve öz-sorgulama sürecini oğlunu Türkiye'de bırakarak ayrılmak zorunda kalan Oya Baydar'ın da yoğun yaşantılamış olması doğaldır.

Ülkü'nün içinde bulunduğu ruh durumunu yazar, Ömer Ulaş'ın ağzından "sürekli suçluluk duygusu, Eski Yunan trajedilerini anımsatan yazgı saplantısı, suç ve ceza ikilemi, kurban ve adanmışlık üzerine kurulu ahlak anlayışı, görev odaklı aile terbiyesi, Kemalist ideolojinin kurtarıcılık görevi ve bunların üstüne tüy dikmek için bir tutam sosyalizmin mükemmel bir karışımı" (s. 250) olarak betimler.

TKP üyesi bir sosyalist olarak kurgulanan Ömer Ulaş, aynı sosyalizm gibi yaşama ve dayanma gücünü yitirmiştir. Paris'te yaşayan Ülkü, Moskova'da bulunan Ömer Ulaş'ı yanına çağırır. Bir zamanlar "taş gibi imanıyla" dünyanın bütün ülkelerinde kolayca yaşayabileceğini sanan Ömer Ulaş, artık bir başka ülkede kendi kurduğu "gettoda" yaşama gücünü kendinde görmemektedir. Sadece Türkiye'ye dönmek istemektedir. Ancak, o "yirmi yıldır, Türkiye'de olsun, sosyalist ülkelerde olsun gettolarda, hayallerinin, büyük ütopyalarının gettolarında" (s. 252) ya-şamaktadır.

Dolayısıyla, yazarın içten yönelttiği eleştirinin başlıca konusu olan gerçek yaşamdan kopukluk, içe kapanmışlık anlamında "getto" sadece sürgünde değil, seçilen siyaset yapma tarzının bir türevi olarak Türkiye'de de oluşturulmuştur.

VI. 13. Sürgünün Hüznü Kalır mı?

"Sıcak Külleri Kaldı"nın devamı niteliğindeki "Erguvan Kapısı"nda[41] da "kaçaklık" ve "sürgün", ilk iki yapıtta olduğu

---

[41] Oya BAYDAR: "Erguvan Kapısı"; Can Yayınları, İstanbul, 12. basım, 2005. Bu romanın başlıca simgeleri olan "erguvan" ve "kapı" eğretilemeleri, okuyucuyu, özellikle romanın kahramanı Teo'nun arayışına eşlik ederek, değişik okumalara özendirmektedir. Yazarın sıkça kullandığı hatta "saplantım" dediği eğretilemeler arasında "erguvan"ın özel bir yeri vardır. Erguvan, Doğu'yu, Bizans'ı, İstanbul'u simgelemektedir. Romanın başında yer alan şiirde erguvan simgesi ile oluşturulan "erguvan kapısı", "erguvan tacı", "yaraları erguvan" eğretilemeleri ve "kayıp ruh", "gizli kapı", "münkir bir keşiş" ve "kutsal bilgelik" eğretilemeleri, hem Bakhtin anlamında romanı çok-sesliliştirmekte, söyleşimselleştirmekte, hem de gerilimi baştan sona sürekliliştirmeye hizmet etmektedir.
Yazar, bu durumu ve erguvanın mitolojideki anlamını şöyle anlatır: 'Erguvan Kapısı'nda, baştan planlanmış olmasa bile erguvan ve erguvan kapısı gerçekten bir simgeye dönüştü. Erguvan tam bir metafor haline gelirken erguvan kapısı 'arayış'ın simgesi oldu. Erguvan, Yahuda'nın İsa'yı ihbar ettikten sonra kendini astığı ağaçtır. Efsaneye göre aslında beyaz çiçekleri varmış da, pişmanlık duyan Yahuda kendini o ağaca asınca, çiçekler utancından erguvan rengine dönüşmüş. (Dünya gazetesi, 06/07/04)

denli belirgin olmasa da, önemli motiflerden biri olarak yazınsal söylemin taşıyıcı öğeleri olarak kullanılmış motiflerdir.

"Sürgün", bu romanın ilk bölümü olan "Erguvanlar"ın hemen girişinde Türkiye'yi terk eden Rum ailenin durumunu anlatmak için seçilen önemli bir eğretileme olarak kullanılır. Roman kahramanı Rum kökenli Amerikalı Teo, "Erguvan Kapısı"nda yazınsal söylemin bir parçası olarak öykülenen sürgünü ve sürgünün türevleri olan geçmişi, kimliği ya da özbenlik arayışını simgeler. Teo'nun ağzından anlatıldığı üzere, İstanbul, bu Rum ailenin "ayrıldığı" değil, "sürüldüğü" kenttir (s. 9); aile, Türk uyruklu olduğu için 1974 Kıbrıs Harekâtı sürecinde "gönüllü"(!) ayrılmıştır İstanbul'dan.

Yazar, bu gönüllüğün "zorunluluk" durumuna getirildiğini, Mete Ünsalan adlı Türk akademisyen ağzından "ikide bir, bir bahaneyle azınlıkların boğazına basılır, adamlar korkutulur, kaçmaya zorlanır; sonra da geride bıraktıkları mallara el konulur" (s. 29) sözleriyle betimler. Bu durum, yazarın anlatımıyla, Türkiye'nin "ayıbıdır." El konulan azınlık malları daha sonra "Hazine'ye, Milli Emlak'e geçer... Her ne kadar adalet mülkün temeliyse de, gavur malına hukuk işlemez" (s. 273).

Yine romanda betimlendiğine göre, sadece "Ya sev, ya terk et!" diyen aşırı milliyetçi kesim, "başka" ya da "öteki" olanı dışlayıp kaçmaya zorlamamaktadır. Onların dışında 1942'de azınlıklara uygulanan "Varlık Vergisi"ni çıkaran ve 6-7 Eylül 1955 olaylarını (s. 30) özendiren devlet de gayri Müslimleri, ülkeyi terke, dolayısıyla sürgüne zorlamaktadır.

6-7 Eylül yapıtta önemli bir gönderge ya da anıştırı olarak romanda yazınsal söyleme dönüştürülür. Bu bağlamda başta Rumlar olmak üzere, "bütün gayrimüslimlerin" evlerinin, işyerlerinin önceden işaretlendiği, yağmalandığı, "kahpe Yunan dölleri" çığlıklarıyla üzerlerine saldırıldığı; buna karşın az sayıda Türk ya da Müslüman komşunun "korkudan değil, utançtan, çaresizlikten ağladığı"; asıl acı olanın da "insanın doğup büyüdüğü topraklarda, vatanında yabancı sayılması" (s. 128-130) olduğu içe işleyen bir dille anlatılır. Bu tarih, derin bir

travma ya da sürekli yinelenen bir kara-düş olarak Teo'nun bilinç-altına yerleşir (s. 262) ve yaşamına eşlik eder.

VI. 14. "Madem Ermeni'sin! ..."

Devletin uyguladığı politikaların dışında günlük yaşamda gözlemlenen azınlık üyelerini korkutma, sindirme ve aşağılama gibi edimler de bu bağlamda önemlidir. Romanda sadece Ermeni olduğu için kapıcı çocuklarının sınıfına konulan çocuğa karşı sergilenen davranış konusunda Kerem Ali'ye söylettirilen "Madem Ermeni'sin, herkese vermelisin" türünden ilkel ayrımcılığı anlatan sloganımsı tümceler, azınlıkların içinde bulundukları durumu anlatması bakımından önemlidir.

Kerem Ali'nin öz-eleştirel bir tutumla "bilinçsizlik" ve acımasızlık" ile açıkladığı bu ilkel ayrımcılık, aslında Türk kültüründe hâlâ aşılması gereken bir algılama ve davranış biçimi olarak varlığını sürdürmektedir.

"Erguvan Kapısı"nda yurt dışında çeşitli yerlerde dolaşan Ülkü'nün deneyimlediği "sürgün" ise, bu kahramanın "hikâyesini", "kimliğini" korumak için Türkiye'ye döndüğü (s.63); "etrafındaki çember daraldığı" için "oğlunu yapayalnız, savunmasız bırakarak, yurt dışına çıktığı" (s.69) sözleriyle açığa vurulur.

Ülkü'nün kişiliğinde "sürgün" romanda çeşitli bağlamlarda söylemleştirilir. Örneğin, Kerem Ali'nin anlatımıyla, "sol hareketten gelen, ama revizyonist çizgide olan" Ülkü, "Berlin Duvarı yıkılınca, ... Batıya sığınmıştır" (s. 102). Umut Murat'ın mektubundaki "Sen de babam gibi kaçacak mısın, babam gibi beni bırakıp gidecek misin, anne?" (s. 180) sorusuyla; bir başka yerde "annemden haber var. Yanına gelmemi istiyor. Çok geç değil mi" (s. 183) ya da "benim annem, babam nerde, pekiyi?" (s. 184) gibi sorularla Ülkü'nün sürgündeliği yapıtta süreklileştirilir.

Sürgünün türevlerinden biri, geçmişe duyulan özlem ve üzerinde büyünen topraklara duyulan sevgidir. Bu sevgi, geçmişi arama güdüsüne dönüşür. Bu kapsamda Erguvan Kapısı'nı arayan Teo da Ülkü gibi, sürgün edildikleri kente ya da ülkeye geçmişini, özgün kimliğini aramak için dönmüştür.

Yazarın deyişiyle "herkesin aradığı bir kapı vardır... Herkes aslında kendini aramaktadır" (s. 319).

Nitekim Oya Baydar bir söyleşisinde "Erguvan Kapısı"nda "insanın arayışını", "kimlik-inanç-ötekilik bağlantısını" anlatılaştırmayı düşündüğünü, Teo adlı kahramanın gerçek bir olay bağlamında biçimlendiğini şu sözlerle dile getirir: "İnsanın arayışını, özellikle de kimlik arayışını; kimlik-inanç-ötekilik bağlantısını anlatmak istiyordum. Romanın kahramanlarından Teo, buna çok uygundu. Teo da rastlantıyla doğdu. Yaşlı bir tanıdığımın evini yabancı bir akademisyene eşyasıyla kiraya vermiştim. Evde pek çok fotoğraf, özel eşya falan kalmıştı. Kiracının o fotoğraflara bakarken neler hissedebileceğini düşündüm, yavaş yavaş kafamda Teo ve diğer kahramanlar şekillendi. (Dünya Gazetesi; 06. 07. '04)

Yersiz-yurtsuzluk her insanın özünde değişik yoğunluklarda var olan duygulardır. Her ne kadar insanın bir yeri yurdu olsa da, kendisini hiçbir yerli olarak duyumsayan insan, bilincinde kurguladığı, söylenceleştirdiği bir yeri, yurdu arama eğilimindedir. Arayış, hem büyük bir içtenlik ve aşkı, hem de huzursuzluk, tedirginlik, korku, hatta zaman zaman yaşam tehlikesini de içerir.

Öncelikle Teo'nun kişiliğinde betimlenen bu zamanda ve mekanda sürgünlük duygusu, Ülkü'nün gitmek zorunda bırakıldığı ve gerçekte yaşantıladığı siyasal "sürgün" ile örtüşür. Böylece sürgün, romanın omurgasını oluşturan, ona yazınsal söylem niteliği kazandıran bir eğretilemeye dönüşür.

Sürgün yazınının genel özellikleri açısından sonuç olarak şu saptanabilir: 12 Eylül 1980 sonrası sürgüne giden Türk yazarlardan biri olan Oya Baydar'ın yazınsal yapıtlarında, özellikle de "Sıcak Külleri Kaldı"da romantik imgelerden çok, "gerçek olay anlatıları", "belgesel kesinlik", "belirgin eleştirel mesafe", özgeçmişten bazı kesitleri yapıta içkinleştirme, sürgün deneyimlerini betimleme gibi sürgün yazınının özellikleri bü yük ölçüde biçem, izlek, temel motif, yan motifler ve diğer anlatılaştırma teknikleri ve malzemelerinde açıkça saptanabilir.

VI. 15. Sürgün ve Avrupa'da Yabancı ya da Türk Düşmanlığı

"Sıcak Külleri Kaldı"da sığınmacılık ya da sürgünlük kavramları bağlamında yaşantılanan, deneyimlenen "yabancı düşmanlığı" ile ilgili yaşantılar bir yan motif olarak anlatılır. Fransızlar ve Almanlar temelinde Avrupa'da gözlemlenen "Türk düşmanlığı" ya da daha hafif anlatımla Türk karşıtlığı yapıta içkinleştirilir.

Yazarın öz-yaşam-öyküsü ile de bağlantılı olarak yorumlanabilecek bir başka konu, Fransızların ya da Avrupalıların siyasal sığınmacılara karşı sergiledikleri katmerli önyargılardır. Bu ülkelerde gözlemlenen Türk karşıtlığı, "kömünist Türk" sığınmacılar (s. 12) söz konusu olunca daha da belirginleşmektedir.

Yapıtta Avrupa'da Türk karşıtlığı ya da düşmanlığı anımsatısı, Ömer Ulaş bağlamında yinelenir. Daha önce Avrupa gezilerinde yaşantıladığı Türk karşıtlığı ya da Türk'ü aşağılama edimleri nedeniyle, Türk olduğunu gizleme, Türk olması nedeniyle eziklik duyma gibi utandırıcı duygular yaşayan Ömer Ulaş, sosyalizmin başkentinde dünyanın dört bir yanından gelen komünistlerin katıldığı toplantılarda Türk olduğu için özgüven ve övünç duyar. Orada "kendisini güvenli, huzurlu ve eşit" duyumsar (s. 238).

Avrupa ülkelerinde değişik yoğunlukta deneyimlenen yabancı, özellikle de Türk düşmanlığını Oya Baydar, oğlunu Paris'e getirten Ülkü'nün bakışından betimler: Oğul Umut Murat Ulaş'ı Fransız çocuklar aralarına almazlar, yalnızlaştırırlar, dışlarlar (s. 249).

VII. OYA BAYDAR ROMANINDA ERK VE ERKLİLİK SORUNSALI

VII. 1. "Hiçbiryer'e Dönüş" ya da Erillik-Erklilik Sorunsalında Köklü Eleştiriye Yöneliş

Oya Baydar, yapıtlarında toplumca benimsenen, erkeği her türlü ahlaksal sorgulamanın dışında tutan ve kadını nesneleştiren ahlak ya da cinsellik anlayışını köklü biçimde sorgular. Bu sorgulamanın odak noktasına Türk kültüründe egemen olan erkek ile erk arasındaki ilişkiyi yerleştirir. Erkek egemen toplum yapısı ile erk kullanımı arasında dolaysız bir bağ kurar.

"Hiçbiryer'e Dönüş"[42] bir yönüyle birtakım "yalanlara ve avutmalara" kanarak, eşinin ardından "şehir şehir, ülke ülke dolaşan" siyasal kimlikli bir kadının köklü öz-hesaplaşmasının öyküsüdür. Romanda bir adı olmayan ve yazarca anlatılaştırılan bu kadın figürü, Parti'nin belirlediği örgütlülük anlayışına uygun olarak, öğrenci devinimlerine, köylülerin toprak işgallerine, işçi grevlerine ve buna benzer eylemlere katılarak siyasal kimliğini ve kişiliğini oluşturmuştur. Bütün bu örgüt yapıları ve siyasal eylemler, erkeklerce biçimlendirildiğinden, belirgin bir erkek egemenliğini ve onun belirlediği erk anlayışını yansıtırlar.

Romanın kadın kahramanı, "tutuklandığında" erkeğini ya da eşini "ele vermemek için işkencelere katlanır" (s. 17); ancak, kadın, erkeği ele vermemek için işkencelere katlanır. Buna karşın, sadakat duygusundan yoksun olan eş ya da erkek, bu kadının verdiği bir "kız arkadaşının adresinde" ele geçirilir. Kadın, aldığı eğitimin bir sonucu olarak erkeği uğruna salt

[42] Oya BAYDAR: "Hiçbiryer'e Dönüş"; Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2005.

işkencelere değil, "kadınlara özgü sezgi gücüyle 'öteki kadın'ın varlığına bile katlanır.

"Öteki kadın", yazarın betimlemesiyle, "ellisine yaklaşmış erkeklerin bilinçaltı korkularının panzehiri, 'yeni'nin çekiciliği,...bıkkınlığını, miskinliğini, tükenmişliğini aşma umudu"nu simgeler. Erkeklerce tükenmişliği aşma umudu olarak görülen öteki kadın, aslında erkeğin tükenişini hızlandıran bir etmendir. Bilinçaltındaki korkunun bir dışa-vurumu olan erilliğini, erkliliğini kanıtlama güdüsüyle eşinin dışında başka kadın arayışına giren erkek, doğası gereği erkeklik gücünün sınırlılığı nedeniyle son çözümlemede yeni korku ve yetmezlik duygusuna kapılır. Bu durum, erkeğin baş edemediği bir açmazdır.

Ayrıca, "öteki kadın", erkek egemen toplumca üretilen ve süreklileştirilen ahlakın soysuzlaşmışlığının ve insana karşı sorumsuzluğun en açık anlatımıdır. Yukarıda betimlenen anlayışın körüklediği erillik ve buna bağlı olan erklilik, erkeklerin sürekli yüzleşmek durumunda kaldıkları başlıca sorundur. Erkeklerin bu sorunu, sorun olmaktan belli ölçülerde çıkarabilmeleri, erkek egemen toplum yapılarının köklü biçimde değiştirilmesi ve dilden erilliği süreklileştiren söz ve söylemlerin tümüyle atılmasıyla olası olabilir.

VII. 2. Eril Başatlık Mutlak mıdır?

Erkeklerin toplumsal-siyasal konumları ile erklilikleri arasında dolaysız bir bağ olduğu görüşünden yola çıkan Oya Baydar bu ve benzeri sorunları, yazınsal söylemde şöyle bağlamlaştırır. Toplumsal-siyasal bakımdan tükenen erkek, cinsel erklilik bakımından da tükenmişlik duygusuna kapılır (s.27). Erkek, bedensel gücünün azalmasına koşut olarak, cinsel gücünün yok olacağı korkusuyla yaşar (s. 29). Yazarın erkeğin iç dünyası ve psikolojini yansıtan bu savı uyarınca, erkek, hem cinsel gücünün azalacağı korkusuyla boğuşur, hem de bu korkuyu çoğaltan bir davranış içine girer. Söz konusu kısır-döngü bir türlü aşılamaz; çünkü, birçok erkek, cinsel erkliliğini sürdürdüğünü kanıtlamak amacıyla, sürekli olarak toplumsal-

siyasal erki elinde tutmaya uğraşır. Bunu başaramayınca da köklü bir yetmezlik ve tükenmişlik duygusuna kapılarak, tümüyle edilginleşir.

VII. 3. "Sıcak Külleri Kaldı"da Erk ve Erkek ya da Erillik-Erklilik İlişkisi

"Sıcak Külleri Kaldı"nın[43] toplumsal-siyasal anlamda erkin sorgulandığı "Uzun Bir Yolun Yorgun Yolcuları" adlı bölümünde cinsel anlamda iktidarlılık ya da iktidarsızlık[44], bu irdelemenin biçemi uyarınca, erklilik ya da erksizlik, öncelikle Ömer Ulaş örneğinde sorunlaştırılır.

Ülkü, Ömer Ulaş ile doğru dürüst cinsellik yaşayamamıştır. Dolayısıyla, aralarındaki ilişkinin "kuruyup gitmesinin" nedenlerinden biri de "geçicidir, düzelecektir" diye dile getirmedikleri, yazarın anlatımıyla, "yokmuş gibi davranılarak, anlayış maskesi takınmış riyakârlık" durumuna dönüşen Ömer'in cinsel yetersizliğidir. Öz-denetimini kolay yitirmeyen Ömer Ulaş, özel yaşamları söz konusu olduğunda, cinsel "iktidarsızlığının" yüzüne vurulmasına katlanamaz (s. 246).

Türk toplumunda erilliği erklilik ile özdeşleştiren erkekler, çoğunlukla cinsel erksizliğin dile getirilmesini istemezler. Ömer Ulaş, o dönemde TKP'nin önde gelen yöneticilerinden biri olarak sosyalist öğretiyi savunmasına karşın, derin kültürel kökleri olan ve kadın erkek birlikteliğini son derece olumsuz etkileyen bu erkek tutumunu örneklendirmektedir

Ülkü, Ömer'in iktidarsızlığına karşın, aralarındaki uzaklığı, iletişimsizliği yenmeleri durumunda, yine de iyi bir cinsel yaşamları olabileceğini düşünür. Yapıtta yer verilen "Küçük Prens"

---

[43] Oya BAYDAR: "Sıcak Küllcri Kaldı"; Can Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2000.

[44] Bu yazıda "iktidar" kavramına karşılık olarak "crk" kavramını kullanıyorum; ancak, cinsellik bağlamında iktidarlılık ya da iktidarsızlık durumunun anlatımı söz konusu olduğunda, crklilik vc crksizlik kavramları, iktidarlılık vc iktidarsızlık kavramlarının çağrışım gücünü tümüylc yansıtamadıkları görülmektedir. Bu cksikliğc karşın, yazının biçcmscl bütünlüğünü korumak amacıyla, crklilik vc crksizlik kavramlarını yeğliyorum.

anıştırısını bu bağlamda da kullanan Ülkü, "Küçük Prens'in dediği gibi, "gülleri, dostlukları, sevgileri sulamak gerekir" der. Erkekliğinin hırpalandığını duyumsayan Ömer, bu anımatmadan "bıktığını", Ülkü'nün asıl derdinin cinsel birleşme olduğunu, kendisi için asıl sorunun bu olmadığını, yoksa çaresine bakacağını belirtir. Ömer'e göre, kendisinde cinsel bir sorun yoktur; onu cinsel yönden erksizleştiren Ülkü'dür; çünkü Ömer, yazarın anlatımıyla, "başka kadınlarla iktidarsız değildir" (s. 246).

Ömer'in başka kadınlarla ilişkisi olduğunu açığa vuran bu tümceler, Ülkü'nün "özgür cinsellik" eğiliminin meşrulaştırılmasının da anlatımıdır. Böylece, Ülkü figürü, hem Ömer'den tümüyle kopuşunu, hem de başka erkeklerle özgürce yaşadığı cinselliği bir anlamda meşrulaştırmış olur.

VII. 4. Cinsel Erk ile Siyasal Erk Bağlantılı mıdır? Ya da Erkekler Hep Öldürülmeli midir?

"Cinsel iktidar ve üstünlük kurma güdüsü ile siyasal iktidar arasında bağ olduğu" (s. 259) ilkesinden yola çıkan Ülkü, cinsel eğilimleri bakımından bir açmaz içindedir. Bir yandan "erki" ilkesel olarak reddetmektedir. Bu tümel ve köktenci ret tavrı, doğal olarak erkeğin erkeklik gücünü yadsımayı da içermektedir. Dolayısıyla, her türlü erki ve erkliliği yadsıyan Ülkü'nün, Ömer'in cinsel açıdan erkli ya da erksiz olduğunu önemsememesi gerekir. Ama Ülkü için cinsellik yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır; cinsel erklilik, erilliğin kurucu öğesidir.

Öbür yandan cinsel açıdan "iktidarlı" erkek, yazarın betimlemesine göre, "üstünlük kurma güdüsü" geliştirmekte; siyasal iktidarı ele geçirmeye yönelmektedir. Bu açmazın doğal sonucu olarak, yazarın "Erguvan Kapısı"ndaki [45] anlatımıyla, yapıtın kadın kahramanı Ülkü "en iyi erkek, ölü erkektir" deyip, "ölü erkekler koleksiyonuna yeni kurbanlar" (s. 320) katmaktadır.

---

[45] Oya BAYDAR: "Erguvan Kapısı"; Can Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2005.

Böylece, her iki yapıtta da başlıca sorgulama konusu yapılmak istenen "erk" ve "erklilik" sorunsalı, düşünsel düzlemde çözümlenememekte, bunun sonucu olarak da okur düşünsel bir açılım geliştirmekte zorlanmaktadır.

Yazar, erk sorunsalını düşünsel-ahlaksal anlamda "Sıcak Külleri Kaldı"da daha geniş biçimde tartışır. Ülkü ile Arın Murat arasında Paris'te geçen diyalogda erk, "bütün güzel şeylerin yitirilmesine neden olan lanet olası amaç" (s. 324) olarak tanımlanır. Bu sözleri izleyen bölümde "erk", her türlü eylem ve etkinliğin "amacı" olarak nitelendirilir. Hem devlet erkinin bir parçası olan ve bu erki iyice derinleştirmek isteyen Arın Murat, hem de sosyalist devrimi amaçlayan Ömer Ulaş açısından erk, "salt amaç"tır.

Hem devletin var olan yapısını derinleştirerek süreklileştirmek isteyen Arın Murat, hem de sosyalist devrime inanan Ömer Ulaş "erk"i amaçlaştırarak, kutsamakta, onu tartışılmazlaştırmaktadır. Yazarın deyişiyle, siyasal görüşleri ve eylemleri bakımından karşıt olan bu iki kahraman birleştirildiğinde, ortaya Lenin'in "Devlet ve Devrim" kitabı çıkar.

Buna karşın, erk tutsağı bu iki erkek birleştirilse, yine yazarın anlatımıyla, "bir erkek etmezler" (s. 324). Özünde bu iki erkek açısından erk başat amaçtır; ancak, bu amaç, "inançların yüceliğinin ardına gizlenmektedir." Erk ile erkeklik arasında dolaysız bir bağ kuran yazara göre, bu tutum "belki de erkeklere ve erkeksi kadınlara özgüdür." Bu yüzden cinsel iktidar da aynı kapsamda değerlendirilmelidir.

VII. 5. Erk Niçin Saltlaştırılır?

Devlete inanan ve onun varlığının derinleşerek sürmesi için çalışan Arın Murat'ın bu eleştiriye verdiği yanıt şudur: "İktidar, düzeltilmesi gerekeni düzeltmek için lazımdır; kendim için değil." Ömer Ulaş'ın erk sorunsalına bakışını ise "İktidar, amaca götürür, bu yüzden istenir. İktidar, sınıf adına kimlerin elindeyse, onların izlerini, hatta damgasını taşır... İşçi sınıfı iktidarı, yakın amacımız olan sosyalist toplumun

kurulmasına götürecek bizi. Sınıf ve parti adına kimler iktidardaysa, devrime giden yol da, sosyalist kuruluş da onların renklerini kazanacak" tümcelerinde anlatımını bulur (s. 324).

Edimde karşıt olan biri devlet yanlısı, öbürü sosyalist devrim yanlısı, bu iki ayrı yaklaşım bir noktada buluşmaktadır. Buluştukları nokta, erki amaç durumuna getirerek, sorgulama dışı bırakmaktır. Ülkü, bu düşünsel buluşma noktasını "İnsan araçla amacı sık sık karıştırabiliyor... Araç olması gereken şey, bakıyorsun amaç oluvermiş" (s. 325) sözleriyle dile getirir. Öz-sorgulama süreci geçiren Arın Murat'ı erk konusunda eleştiren Ülkü'ye göre, ilişkilerini "yıkan erk olmuştur"; çünkü, "iktidar", özellikle Arın'ı "bozmuş, çürütmüş ve kirletmiştir" (s. 328). Oya Baydar, romanın kadın kahramanı Ülkü'ye söylettiği bu sözlerle, örneğin Kant'tan beri "erk" kavramına yöneltilen felsefi eleştirinin bazı öğelerini yapıtta söylemleştirir.

VII. 6. "Erguvan Kapısı"nda Erklilik-Erksizlik Sorunsalı

Erkek ve erk arasındaki ilişki, aynı derinlik ve yoğunlukta olmasa da, "Erguvan Kapısı"nda da konulaştırılır. "Sıcak Külleri Kaldı"da başlatılan erk ile erkek arasındaki ilişki tartışması, Arın Murat'ın katillerinin aranması bağlamında "Erguvan Kapısı"nda yeniden yazınsal söyleme katılır. Bu ikinci romanın başlarında erk ile erkek ya da erklilik ile erkeklik arasındaki ilişki, Arın Murat'ın kimliği kapsamında irdelenir. Yapıtta konuya ilişkin bölümde Arın Murat'ın "kimliğinin özü erke yöneliş, erki arayış", hatta "erk tapıncı" olarak tanımlanır.

Arın Murat, siyasal erkin bürokratik kariyerde yükselme açısından belirleyici işlevini önceden görmüş, siyasal-toplumsal konumunu, hatta evliliğini bile buna göre belirlemiş bir kişilik olarak kurgulanmıştır. Erk ile bürokraside yükselme arasındaki dolaysız bağ, Arın Murat'ı erki kutsamaya yöneltmiştir.

Buna karşın, aynı kahraman, "derin devlet" diye tanımlanan güç odağına ilişkin bilgilerinin artmasına koşut olarak,

erkin yok-edici yönünü de yakından deneyimlemiştir. Nasıl ki, karanlıkta dolaşan kelebek yanan ışığa yönelir ve ışık da zamanla kelebeği yakarak yok-ederse, erk de kendisine yakın olanı önce yükseltmekte, sonra da etkisizleştirmektedir.

Aynı yerde yazar, "erkeklik iktidarla özdeşleşir; ... erkek iktidarı arar; kadın ise iktidara sahip olanı" (s. 58-59) belirleyimini yapar. Bu sözler, gerçek yaşamda birçok kişinin davranışını, tavrını ve anlayışını yansıtır.

Ayrıca, yukarıdaki belirleyim, eril toplum yapısını biçimlendiren erkek egemenliğinin salt erkeklerle sınırlı kalmadığının, bazı kadınları da kapsadığının anlatımıdır. Çünkü birçok kadın, eril anlayışı belli ölçülerde içselleştirmekte, erkin büyüleyici çekiciliğine kendisini kaptırmaktadır.

Buradan yola çıkarak şu öne-sürülebilir: Erki, üreten ve süreklileştiren erkeklerdir; ancak, ışık etrafında dönen ve sonunda ışığın ısısından ölen kelebekler örneği, erk sahibi erkeğin çekim alanında dönen kadınlar da, ayrımına vararak ya da varmayarak, erki ve erilliği içselleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Bu olgu, özünde eril toplum yapısına ve erke karşı olması gereken kadın türü açısından açık bir çelişkidir. Bu çelişki aşılamadığı sürece, kadın türünün tümüyle özerkleşmesi ve özgürleşmesi bir hayal olarak kalacaktır.

Bu sözlerle yazar, bir yandan daha önce dile getirdiği "erkin erkeklere ve erkeksi kadınlara özgülüğü" öne-sürümünü anımsatır; öbür yandan da erkek olsun kadın olsun özellikle okumuş seçkinlerin toplumsal-siyasal yaşamda erki ne ölçüde yücelttikleri gerçeğini dile getirir. Buradan şu çıkarım yapılabilir: Yüceltilen şey kutsanır, saltlaştırılır ve giderek de dokunulmazlaştırılır. Erk ve erk ilişkileri dokunulmazlaştırılınca da birey araçsallaştırılır, hatta uydulaştırılır. Son çözümlemede kadın türü gibi, eril toplum düzenini ve erk ilişkilerini belirlemesine karşın, erkek türü de söz konusu araçsallaştırmadan kendisini kurtaramaz.

VII. 7. Cinsellik-Tensellik İlişkisi ya da "Ödipus" ve "Elektra" Kompleksleri

Düşünsel bir irdeleşmeyi özendiren bu belirlemelerin yanı sıra, aynı bölümde erk ile erillik ilişkisi Ülkü figüründe düşünsel sorgulama kaygısı gütmeyen bir "tensellik" bağlamına yerleştirilir. Böylece tensellik-duyusallık anlamında cinsellik, "Erguvan Kapısı"nın ana izleklerinden biri olarak yazınsallaştırılır. Yapıtta Arın ile Ülkü arasındaki aşk ilişkisinin "temel içgüdüye", "cinsel çekime", "cinsel uyum ve doyuma" (s. 61) dayandığını belirten sözler, aşkı tensellik-duyusallık çizgisine oturtmanın açık anlatımıdır.

Yazarın Ülkü'de somutlaştırdığı ve tenselliği öne çıkardığı "rahat" cinsellik, bu kadın kahramanın Teo ile ilişkilerinde de belirleyici motiftir. "Elli yaşı geride bırakan" Ülkü, "bilinçaltının derinliklerine itmeye çalıştığı cinselliği bir daha yaşamama, cinsel nesne kabul edilmeme korkusunu" ve içindeki "karadeliği" yenmek için bir erkeğin "tensel yakınlığına" gereksinir. Bu onun için, yazarın deyişiyle, "tensel yaşamın sürmesine yönelik, hayvani, içgüdüsel bir tepki"dir (s. 194). Yine yazarın betimlemesiyle, "aşk adı altında bir cinsel doyum" arayan Ülkü, "olgun kadın pervasızlığıyla" Teo'yu baştan çıkarır.

Bu söylemlerde Ülkü'nün kişilik bölünmüşlüğü açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Özerkleşerek ve özgürleşerek bireyleşmeyi sonal erek olarak gören Ülkü kişiliği ile kendisini "cinsel bir nesne" olarak sunmaya hazır olan Ülkü kişiliği tümüyle birbirine karşıttır; bu iki kişilik anlayışı arasındaki ayrım açıktır.

Özerk ve özgür birey, "cinsel bir nesne" olmaya hazır olmak bir yana, her türlü araçsallaştırma ve nesneleştirmeye karşı ilkeli ve ödünsüz bir savaşım verir; bu savaşım sürecinde özgür ve özerk birey daha da gelişir. Çok önemsediği özgür bireyliği bir yana iterek, tensel-duyusal haz gereksinmesini gidermeyi başlıca erek durumuna getiren bir kadın figürü, daha önce önemsediği bu türden kaygıları artık bir yana bırakmış demektir. Ülkü de böyle bir kadın kimliğini simgelemektedir.

Romanda Ülkü-Teo tenselliğinin betimlendiği bölüm, her bakımdan Freud'u çağrıştırmak amacıyla kurgulanmış izlenimini vermektedir. Şöyle ki: Ülkü'nün çocukluğunu geçirdiği ana-ocağında gerçekleşen sevişme sırasında Ülkü, annesi ve oğlu ile ilgili anılara gömülür. Onları bu aşk anına sokmamak için kendisiyle savaşır. Oğlunun ölümünden kendisini sorumlu tutması nedeniyle, seviştiği erkeğe, Teo'ya, bilinçaltında sakladığı oğlunu dışa-vurarak, "oğlum" diye ünler.

Ülkü, bilinçaltının zorlamasıyla Teo'ya oğlum diye ünleyerek, bilmeden Teo'ya bilinçaltına yerleşen annesinin "büyük günahını" anımsatır. Bu büyük günah şudur: Teo küçükken ve aile henüz İstanbul'da yaşarken, annesini babasının işyerinde başka biriyle sevişirken görmüştür (s. 195). Bu anımsatıdan sonra Teo bilinçaltında annesine karşı duyumsadığı cinselliği de çağrıştıran Rumca bir şeyler söyler (s. 197). Ülkü, oğlunu; Teo annesini düşünerek, "ensestin günah lezzeti" ile sevişirler.

"Ensestin günah lezzeti", Freud'un geliştirdiği psiko-çözümleme kuramında yer verdiği açıklama unsurlarından biridir. Freud'un açıklamasına göre, çocuk, anne ve baba, "Ödipus Üçlüsü" denen üçlüyü oluşturur. Çocuk, cinsel istek duyduğu cinsi elde etmek için, diğerini dışlamaya uğraşır ve "ensest" durumunun oluşmasını arzular. Böyle bir arzuyu sürdürmesi durumunda karşılaşacağı, kısırlaştırılma ya da cinsel organını yitirme tehlikesinin yarattığı korku, erkek çocuğu babanın yetkesine uymaya, bağımlılaşmaya yöneltir.

Yeniden yapıtın ilgili söylemine dönelim. Bu "en ağır cinsel günahın verdiği haz" içinde Ülkü, "utanç ve çekingenlik" duyumsamaz; Teo ile birlikte "sapkın cinselliğin kuyusuna yuvarlanır." Ülkü açısından yaşadığı durum sadece "tensel bir çılgınlık"tır.

Sevişmeden sonra Ülkü ve Teo, Teo'nun bilinçaltına yerleşen annesinin "en büyük cinsel günahı" işlediği Kuledibi'ndeki katlı otoparka giderler. Burası Teo'nun, annesinin sevişme anını gördüğü yerdir. Bu katlı otoparkta Teo, yıllardır bilinçaltında annesine duyduğu ve annesinde yaşantılayamadığı cinsel isteği

sınırsız bir tutkuyla Ülkü'de yaşar. Gerçekte Ülkü ile, hayaldeyse annesiyle sevişiğinden, artık Ülkü'ye "anne" demeye son verir (s. 198); çünkü, artık o bilinçaltına ittiği ve doyuramadığı bir gereksinmesini doyurmuş ve böylece takıntısını aşmıştır.

Teo'nun daha sonra bir iç-konuşmada söylediği gibi, Ülkü onu "gerçekten erkek yapmıştır"; Teo Ülkü'nün bedeninde "annesiyle sevişip", annesini hayal ederek duyumsadığı "cinsel hazzı dolu dolu Ülkü'de yaşamıştır" (s. 260). Böylece ömür boyu içinde saklamak zorunda kaldığı, bilinçaltına bastırdığı kompleksini, Freud'un "Ödipus Kompleksi"[46] diye adlandırdığı kompleksini yenme olanağı bulmuştur.

Bu yazınsal söylem, tümüyle Freud'cu yaklaşımla kurgulanmış izlenimi vermektedir ya da en azından böyle bir çağrışım yapmaktadır. Bu nedenle, anılan söylem psiko-çözümleme yöntemiyle yazarın amacına uygun olarak açımlanabilir.

Romanın ikinci kadın kahramanı Derin ile babası arasındaki ilişki de bu yönüyle Ülkü ile Teo arasındaki ilişkiyi anımsatmaktadır: Derin, yazınsal söylemde betimlendiğine göre, "babasını kendi içinde yaşatmak için", babasının "ölümünü didiklemektedir." Derin'in bilinçaltı şu anlatımlarla okuyucunun önüne serilir: "Küçüklüğünden beri babasına tapardı", "nerdeyse babasına âşıktı" (s. 255). Bu tür anlatımlar, Derin figürünün "Elektra Kompleksi"ni çağrıştıran psikolojik arka-alanını

---

[46] Sigmund Freud tarafından bir açıklama modeli olarak kullanılan "Ödipus Kompleksi" ya da psiko-çözümleme modeline göre, her erkek çocuk, annesine ilgi duyar ve onu sahiplenir. Kendi cinsinden olanı babayı dışlama eğilimindedir. Bu eğilim, çocuğun beslediği duygu, dürtü ve hayallerinde örtük olarak varlığını sürdürür. Her erkek çocuğun ilk aşkı, genellikle annesidir. Bu yüzden, Teo'nun annesine duyduğu bastırılmış cinsel istek "Ödipus Kompleksi" kavramına tümüyle uymaktadır.
Jacque Lacan'a göre, Ödipus, asıl olay gerçek düzeyinde değil, simge düzeyinde betimlendiği için bir mitos, diyesi, dilsel bir kurgudur. Olayın simge düzeyinde betimlenişinden ötürü, çocuk simgesel olanının düzeni içine girer; dilin, söylemin, sosyal ve ölçünsel olanın içine girer. Daha geniş bilgi için:
http://de.wikipedia.org/wiki/Ödipus_Komplex ve
http://de.wikipedia.org/wiki/Sigmund Freud

açığa vurur. [47] Dolayısıyla söyleme katılan böyle bir baba-kız ilişkisinin kurgulanması, çok büyük bir olasılıkla psiko-analitik yaklaşımın ürünüdür ve aynı yöntemle açıklanabilir.

Ülkü'nün bu bölümde niçin Teo'yu seçtiğiyle ilgili olarak söylediği "bir yere kök salmamışlık, bir inanca bağlanmamışlık, yeryüzünde gezginlik ve yabancılık" gibi gerekçeler, yazınsal söyleme canlılık veren öğeler olarak değerlendirilebilir.

Bu gibi belirlemelerin son dönemlerde Türk yazınında sıkça yeğlendiği gözlenmektedir. Bir inanca bağlanmamışlık, yersiz-yurtsuzluk, gezginlik, yabancılık, geçişgenlik, örneğin, Elif Şafak romanlarında da yazınsal söylem oluşturmada önemli yapı taşları olarak kullanılmaktadır.

"Hiçbiryer'e Dönüş" ve "Sıcak Külleri Kaldı"da düşünsel-ahlaksal bir motif olarak anlatılaştırılan bir sorunsal olarak söylemleştirilen erillik, erklilik ya da erksizlik, "Erguvan Kapısı"nda gemlenmek istenmeyen tensel-duyusal "güdü"ye dönüştürülür. Dolayısıyla, bu son yapıtta cinsellik, erkek egemen toplum yapısı bağlamında sorgulanması gereken bir sorunsal olarak betimlenmekten çok, romanın kahramanlarının her ortam ve koşulda en rahat biçimde giderdikleri bir gereksinme olarak söylemleştirilmiştir.

Bütün bunların dışında vurgulamak gerekir ki, Oya Baydar, erk sorunsalını salt cinsellik bağlamında anlatılaştırmaz; sürekli ve değişik bağlamlarda tartışmaya açar. Yazarın eski solcu, yeni iş adamı Cem'e daha önce söylettiği "ister ekonomik, ister siyasal; erk kirletir" sözleri, daha önce değindiğim Immanuel Kant'ı anımsatmaktadır. Kant da "erk"in kirletici ya

---

[47] Derin ile babası Arın Murat arasındaki ilişki, "Ödipus Kompleksi" örnek alınarak, Carl Gustav Jung tarafından geliştirilen "Elektra Kompleksi" kapsamında değerlendirilebilir ve açımlanabilir. Bu psiko-çözümleme modeline göre, her kız çocuk, babasına ilgi duyar ve onu sahiplenmeye çalışırken, kendi cinsinden olan annesini dışlama eğilimine girer. Bu eğilim, çocuğun beslediği duygu, dürtü ve hayallerinde örtük olarak varlığını sürdürür. Her kız çocuğun ilk aşkı, genellikle babasıdır. Bu yüzden Derin'in babasına karşı beslediği aşk düzeyinde bağlılık, "Elektra Kompleksi" kavramına tümüyle uymaktadır. Daha geniş bilgi için: http://de.wikipedia.org/wiki/Elektra_Komplex

da bozucu etkisini sürekli güncel tutar ve tartışır. Onun "erk baştan çıkarır. Bu nedenle, filozoflar, ülkeyi yönetmeye; kral-lar da felsefe yapmaya kalkışmamalı" sözüyle, Baydar'ın yazınsal söyleme yerleştirdiği "erk kirletir!" değerlendirmesi arasındaki düşünsel benzerlik ilgi çekicidir.

Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda, Oya Baydar'ın yazınsal söylemin bir parçası olarak kurguladığı "erk" irdelemesi, okuyucuya "erk"e karşı eleştirel mesafe koyarak, okuyucunun bilinç durumunda olumlu anlamda değişiklik yapmaya özendirici bir işlev gördüğü söylenebilir. Ancak, anılan yapıtlarda yer alan bazı bölümlerde cinselliğin, cinsler arası birlikteliği insancıllaştıran bir edim olarak değil, salt tensel duyusallık ve haz aracı olarak yazınsallaştırıldığını belirtmek gerekmektedir.

Oya Baydar, irdelediğim bu üç romanında erkek ve kadın kahramanları büyük ölçüde geleneksel erkek ve kadın özelliklerinin dışında kurgular. Böylece, yazar, Türk kültüründe başat olan erkek ve kadın kimlik anlayışının eleştirel irdelenmesine ortam hazırlar. Oya Baydar, yer yer erkekleri kadın cinselliğinin, kadınları da erkek cinselliğinin aracı olarak betimler; ancak, bu, yazarın konuya ilişkin eleştirel yaklaşımını etkisizleştirecek düzeye ulaşmaz.

VIII. OYA BAYDAR ROMANINDA "ÖLÜM TAPINCI" ELEŞTİRİSİ VE ERKEK ÖLDÜRÜMÜ

VIII. 1. "Hiçbiryer'e Dönüş"te Bedensel ve Düşünsel Ölüm

"Hiçbiryer'e Dönüş"[48] büyük ölçüde "düşünsel" ölümün öyküsüdür. "Düşünsel ölüm", iki düzlemde gerçekleşir. Birinci düzlem, Parti, onun belirlediği kişileri kişiliksizleştiren "örgütlülük", eleştirel sorgulamayı ve özel yaşamı olanaksızlaştıran yapılar ve anlayıştır. Oya Baydar, varlıklarını büyük ölçüde gizlilik ile koruyan bu yapıları ve anlayışı, "devrimci sorumluluk mezarlığı" olarak adlandırır.

İkinci düzlem, kişiliksizleştirici bu yapıların ve anlayışın insanlarda yol açtığı düşünemezlik durumudur. Parti ve örgütün etki alanının dışına çıkamayanların eleştirel düşünme yetenekleri büyük ölçüde körelmektedir. Bu durumda olan insanların çoğunda kendilerini her türlü yaşam belirtisinden yoksun sayma eğilimi baş göstermektedir. Bu tür insanlar, yaşam ereği olarak gördükleri sosyalizmin ve sosyalist düzenin çöküşünden sonra "öz- yüzleşme" ve yaşamla "ödeşme cesareti" gösterememektedir.

Bunların başında da sürgünden ülkelerine dönmelerine karşın, "hiçbir yere" döndüklerini düşünen, dönülen yerde yeniden umut türetme gücünü kendinde göremeyen siyasal sürgünler gelmektedir. Bu türden siyasal sürgünlerin bazılarının "gitmek istedikleri tek yer, kendi geçmişleridir" (s. 21). "Yıkılmışlık", "tükenmişlik" ve her anlamda "erksizlik" (s. 26) duygusu bu insanların düşüncelerine ve davranışına yön vermektedir.

---

[48] Oya BAYDAR: "Hiçbiryer'e Dönüş"; Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2005.

Siyasal yapılanmaları ve anlayışları belirleyenler, genellikle erkeklerdir. Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında belirginleştiğine göre, içerdikleri ve süreklileştirdikleri erk nedeniyle, insanı insansızlaştıran yapılar ve anlayışlar aşılırken, onları yaratan ve yönlendiren erkeklerin de etkisizleştirilmesi gerekir. Yazarın bir anlatı unsuru olarak yazınsal söylemine kattığı "ölü erkekler" (s. 146) duyumsatması, ancak bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

"Hiçbiryer'e Dönüş"te eleştirel düşünme yeteneğinin körelmesi sonucu "içe çekilme", dışa karşı korunmak amacıyla etrafına bir duvar örerek, "öz-soyutlama" eğilimi, giderek "düşünsel ölüm"e dönüşmektedir.

Bunun yanı sıra, geniş bir yan-anlam yelpazesi olan ve "bedensel ölümü" simgeleyen "faili meçhul" (s. 30) eğretilemesi de yazınsal söylemin bir parçası olarak anlatılaştırılmıştır. "Faili meçhul" eğretilemesi, yazarın hemen bütün yazınsal yapıtlarında bir anlatılaştırma unsuru olarak kullanılmıştır.

VIII. 2. Bir Kültürel Görüngü Olarak Ölüm ve "Faili Meçhul" Anıştırısı

"Hiçbiryer'e Dönüş"te özellikle "düşünsel ölüm" motifi öne çıkarken, "Sıcak Külleri Kaldı"nın [49] arka-alanını oluşturan temel izleklerden biri hem düşünsel, hem de bedensel "ölüm"dür. Oya Baydar anılan yapıtta, sanki Sigmund Freud'u onaylarcasına, kahramanların büyük çoğunluğunda bir birine karşıt iki güdüyü, "ölüm" ve "cinsellik" güdülerini betimler. [50]

---

[49] Oya BAYDAR: "Sıcak Külleri Kaldı"; Can Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2000.

[50] Sigmund Freud'un "Cinsel İstek İlkesinin Ötesinde" adlı yapıtına dayanan psikoanalitik yaklaşım uyarınca, her canlıda birbirine karşıt olan ve karşıt etki yapan iki güdü, "cinsellik güdüsü ve ölüm güdüsü" etkendir. Bu iki güdü de yaşanılarak tüketilemez. Dolayısıyla az ya da çok bastırılması gerekir. Bu bastırma işi, söz konusu güdülerin çok güçlü olması nedeniyle, salt bilinçle değil, bilinç-dışı olarak da gerçekleşir. Ölüm, günlük yaşamı bazen etkileyebilmesi için çoğunlukla geri plana itilir.
Ne ölçüde güdülerin bastırılmasının gerekli görüldüğü, kültüre göre değişir. Bu ölümü onaylama, örneğin, kahramanlık ölümünden, ölümü yadsımaya, örneğin, cehennem korkusuna değin uzanır.

Ölüm ve yazarca "temel iç-güdü" olarak nitelenen cinsellik güdülerinin karşıtlığı, Türkiye'nin siyasal-toplumsal gelişme sürecinde "kırılma" ya da "dönüm noktası" olan 12 Mart ve özellikle de 12 Eylül 1980'den sonraki dönemde gelişen toplumsal siyasal olaylar kapsamında öykülenir.

Bedensel ölüm motifi askeri cunta tarafından öncelikle sosyalist ve sol hareketlere katılanlardan bazılarını "faili meçhul" yöntemiyle ya da başka yöntemlerle öldürülmesi olaylarında yazınsallaştırılır. Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihinde önemli yer tutan bir siyasal anıştırı olarak "faili meçhul", romanın yazınsal söyleminin taşıyıcı öğelerinden biri olarak betimlenir.

Romanın baş erkek kahramanı Arın Murat'ı hem düşünsel, hem de sonunda bedensel ölüme götüren şey, derin devletin hukuk ve insanlık-dışı uygulamaları, sorgusuz öldürümleridir. Romandaki anlatımla, "faili meçhul" o dönemde devlet politikası gereği, "aşırı akımların, terörist örgütlerin liderlerini, Almanya'daki Baader-Meinhof örneği, ince eleyip sık dokumadan kısa süre içinde bir defada bitirmek"tir (s. 304).

Bu tümceleri izleyen bölümde yazar, "Türkiye'ye 1991'deki Özal affından veya düzenlemesinden bir yıl sonra ve... ve bir hücre evinde polisle çatışmada öldürülen oğlunun cesedini almak için gelmiş bir kadın" sözlerinde somutlaşan Türk siyasal tarihi açısından önemli olan bir başka anıştırıya yer verir. Bu anıştırı, Arın Murat'ın "Cinayet 1992 sonbaharında işlenmişti. Bir hücre evi baskınıydı. Sol örgütlerin, bir kısım basının, devlet düşmanlarının, insan hakları derneklerinin, demokrat çevrelerin "yargısız infaz" adını verdikleri olaylardan biri" (s. 49) sözlerinde yer alan "yargısız infaz" anlatımıdır.

Yazında ölüm çoğunlukla kişileştirilir. Bazı Alman yazıncılarda, örneğin, Wolfgang Borchert (Dışarıda Kapının Önünde) ve Thomas Mann'da, (Venedig'te Ölüm ve Büyülü Dağ) ölüm, merkezi bir motiftir.
Ölüm tabu konulardan biri olduğundan, bütün dillerde ölümü anlatan güzellemeler ya da örtmeceler vardır. Dolaysıyla, ölüm hemen bütün dillerde simgesel anlatımlarla karşılanır. Ayrıntı için: http://de.wikipedia.org/wiki/Tod.

Nitekim romanın ilk bölümüne verilen "Paris'te Faili Meçhul Bir Cinayet..." adı da bu önemli anıştırının romanın genel yapısı içinde belirleyici motiflerden biri olduğunu göstermektedir.

Yazarın bir anıştırı olarak yazınsal söyleme kattığı "yargısız infaz" eğretilemesi, aslında gerçek bir olayı anımsatmaktadır. Söz konusu olay, 12 Temmuz 1991'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. O gün İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı ekipler, dört ayrı apartmanda oturan ve Dev-Sol üyesi oldukları öne sürülen kişilere karşı operasyon düzenlemişler ve hiçbir karşı ateş ya da direnişle karşılaşmamalarına karşın, evlerde bulunan 10 kişiyi öldürmüşlerdir. Dönemin İstanbul emniyet müdürünün operasyona katılan polisleri tek tek kutladığı günlük gazetelerde yer almıştır.

Bu olay, aradan 16 yıl geçtikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce çatışma değil, devletin güvenlik güçlerince gerçekleştirilen tek yanlı baskın ve öldürme olarak değerlendirilmiş ve Türkiye tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir (Milliyet, 05 Ağustos 2007). Böylece, insanların sorgusuzsualsiz öldürülmesi olan "yargısız infaz" savı, yargı kararıyla doğrulanmıştır.

Ayrıca, yazar bu kapsamda "yargısız infazların" salt sol örgüt üyeleriyle sınırlı kalmadığını, örneğin, Kürt hareketine lojistik destek sağlayanlara da uygulandığını, bu eylemin resmi söylemde "etkisizleştirmek" olarak adlandırıldığını da belirtir (s. 50).

"Faili meçhul" ve Kürtler ile ilişkisi bağlamında yazar, romanın olumlu kahramanlarından biri olan Mehmet İliç'in Türk solunu "milliyetçilik ve devlet tapıncı" ile suçlayan oğlunu şöyle konuşturur: "Bu ülke sanki ikiye bölünmüş... Sivas'ın doğusunda...insanları öldürüyorlar, Kürt köyleri yakıp yıkıyorlar. Ensene bir kurşun sıkıp bırakıyorlar... Kimler kaçırdı, kimler öldürdü, herkes biliyor. Yine de cinayetlerin adı 'faili meçhul'" (s. 307).

Oya Baydar, bu anıştırıyı yapıta içkinleştirmek suretiyle, okuyucuya Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihinde karanlıkta kalmış ve unutulmaya bırakılmış yönlerinden biri hak-

kında düşünce geliştirme olanağı sağlamakta; böylece, toplumun kültürel belleğinin canlı tutulmasına katkı yapmaktadır.

Doğaldır ki, devlet adına ince eleyip sık dokumadan insanların öldürülmesi için buyruk verenler, bu öldürme çılgınlığı içinde, Arın Murat örneğinde olduğu gibi, bilmeden "öz oğlunun" da öldürülmesi için buyruk verebilirler. Söz konusu buyruk sonucu öz-oğul, "Erguvan Kapısı"ndaki [51] anlatımla "örgüt evinde güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada ölü olarak ele geçirilir" (s. 35).

VIII. 3. Dirim Olmadan Ölüm Olur mu?

Eleştirel düşünme anlamında "canlılığı" simgeleyen Falin'in sonu da ölümdür. Kanserden dolayı kafası çıplaklaşan, derisi elmacık kemiklerine yapışan Falin, romandaki anlatımla "ölümü, içinde kanserli hücreler olarak" taşımaktadır. Yazar, hem erkek kahramanlarının hemen tümünü ölüme yazgılı olarak kurgular; hem de Ülkü'nün ağzından "Ne kadar çok ölüm gördüm! Bir yaşama bu kadar ölü fazla. Ölümlerle zenginleşilmiyor" (s. 370) diye yakınır.

Falin, romanın ilerleyen bölümünde "Gitmek zamanı geldi. Herkes, ölmek için kendi toprağına dönmek ister" (s. 408) diyerek, bir anlamda ölüm ile kültür arasındaki dolaysız bağı, kültürlerin ölüm sorunsalına bakışını dile getirir.

Yazar, Falin'e söylettiği sözlerin benzerlerini, "Nerede ölmek isterdin, şair? Önce İstanbul'da, sonra Moskova'da, sonra Paris'te" dizeleriyle Nazım'ı da yazınsal söyleme katar.

Falin ve Nazım örneği gösteriyor ki, ölüm söz konusu olunca, insanın Rus ya da Türk olması; Moskova'da ya da Paris'te bulunması fark etmiyor. Herkes, son aşamada yurduna dönüyor. Tarihin bütün yengilerinin, yenilgilerin, acılarının, tatlılarının, mutluluklarının ve mutsuzluklarının, varlıklarının, yoksulluklarının, haklılıklarının ve haksızlıklarının renklendirdi-

---

[51] Oya BAYDAR: "Erguvan Kapısı"; Can Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2005.

ği yurt, ölümü duyumsamaya başlayan insanı çekiyor. Tek mutlak gerçeklik olan "ölüm", öncesinde insanın var-oluşunu yapılandırdığı kültürü biçimlendiren ve özgünleştiren yurda dönüş başatlaşıyor ve karşı konulamaz bir isteğe dönüşüyor.

Romanın kadın kahramanı Ülkü de "herkes ölmek için kendi toprağına dönmek ister" ilkesine uyarak, ve "yitirdiğini" düşündüğü "kendi geçmişinin izlerini" aramak için Türkiye'ye döner ve bu arayışın bir parçası olan "Issız Adalar Aranıyor" bölümünde adaya, Bozcaada'ya gider. Bu gidiş aslında bir sığınmadır. Ölümlerin, savaşların, didişmelerin başat olduğu dış-dünyadan kaçarak; ıssızlık, dinginlik, yalnızlık, erinç, güvenlik ve doğallığın başat olduğu bir yaşam ortamına sığınmadır. Bu yaşam ortamı bir adadır. Dolayısıyla, ada, Oya Baydar romanında sığınmayı anlamlandıran önemli bir simgedir.

Yazar, romanın "Oğullar ve Kardeşler" bölümünde kalp hastası olması nedeniyle ölüme yazgılı olan Mehmet İliç'i tutukevinde "ölüm orucuna" yatan oğlu konusunda şöyle konuşturur: "Oğlumu bile kurtaramıyorum, çaresizim. Orada, o karanlık, pis kalabalık koğuşta ölmeye yatmış; tek silah ölüm, ölüm silahıyla direniyor" (s. 378). Tutukevinde ölmeye yatarak direnmek, yazarın anlatımıyla, "anlamsız ve umutsuz bir direniş"tir (s. 379); çünkü, bu direniş hiçbir biçimde yaşam yaratmamaktadır.

"Sıcak Külleri Kaldı"da betimlendiği kadarıyla, ülkede "suikastler, siyasal cinayetler" olmakta; her gün onlarca kişi "şehit olmakta", ölü ele geçirilmekte" ya da "faili meçhule kurban gitmektedir" (s. 415). Ancak, bu sözlerle betimlenen Türkiye'de yaşayan ve romanda ölmeyen iki erkek kahraman Arın Murat'ın kardeşi Erim ve arkadaşı eski solcu yeni iş-adamı Cem'dir.

VIII. 4. Ölüm Tapıncı ya da Ölümden Yaşam Doğar mı?

"Erguvan Kapısı" kapsamında da "erguvan"ın yanı sıra, "ölüm" temel izlek olarak yapıtın yazınsal söylemini biçimlendirmektedir. Bu yapıtta yazar, ölümü irdelemeye Batı kültürlerindeki "martır" geleneğiyle başlar.

Bu kapsamda Türk kültüründeki "şehit" ile Batı kültüründeki "martır" kavramının yan-anlamlarını açımlayan yazar, bu iki kavramın aynı anlama gelmediğini belirtir (s. 35). Yazara göre, "martır", kişinin toplum için, insanlık için özgür seçimiyle kendisini feda etmesi demektir. Buna karşılık olarak Türkçe'de kullanılan "şehit" için özgür seçimden söz edilemez; o, "özgürlüğünü Tanrı'ya ve inanca devretmiştir." Yazarın anlatımıyla, "Öldürmek için yola çıkanın ölümüdür, şehitlik. Oysa kurban, öldürmemek için ölendir, kendini feda etmeyi göze alandır. Kurbanın olduğu yerde cellât vardır" (s. 69).

Düşünsel ve kültürel bakımdan önemli olan bu belirleyimler, "martır" kavramının anlam alanının tümünü yansıtmamaktadır. "Martır" Batı kültüründe de, dinsel bir anlam boyutu içerir. Örneğin, Alman kültüründe "martır"ın anlamını oluşturan belirleyici yönlerden biri de din, diyesi, Hıristiyanlık'tır. Bu kültürde "martır", Oya Baydar'ın "Erguvan Kapısı"nda dile getirdiği anlam boyutlarının dışında, "inancı için ölüme giden Hıristiyan" anlamını da kapsar. Dolayısıyla, Hıristiyan Batı kültüründeki "martır" kavramının anlam yelpazesi ile İslam Doğu kültüründeki "şehit" kavramının anlam yelpazesi, dinsel açıdan sanıldığı gibi köklü bir fark içermemektedir.

Bu kapsamda farklılık, temel ya da yan-anlamlarda değildir; farklılık, bu anlamların gerçek yaşamda davranışlara yansımasındadır. Oya Baydar tam da bu noktada haklıdır. Batı kültürlerinde artık insanlar, Aydınlanma ile başlayan akılcılaşma ve bireyleşme bilincinin büyük ölçüde yaygınlaşmasından ötürü, her hangi bir amaç ya da ülkü uğruna "öz-verim", bir başka anlatımla, kendi kendini feda etme davranışı içine pek girmezler. Oysa Doğu kültürlerinde böyle bir davranış eğilimi, giderek zayıflamakla birlikte, hâlâ varlığını sürdürmektedir. Oya Baydar'ın "feda kültürü" diye kavramlaştırdığı ve sorunlaştırdığı da bu kültürel görüngüdür.

Romanın "Ölü Çocuklar" bölümü, "bu ülke çocuklarını yiyor" söyleminin yazınsallaştırıldığı bölümdür. Bu söylem yapıtın önemli düşünsel-siyasal savlarından biridir. Yazar, bu savı

yazınsallaştırmak için, Türk toplumunun hâlâ tüm boyutlarıyla yüzleşmediği simgesel değeri ve çağrışım gücü yüksek bazı olayları anımsatır.

VIII. 5. Bir Ülke Kendi Çocuklarını Niçin Yer?

Bu olayların başında yazarın "korkunç bir vandalizm" diye nitelendirdiği "6- 7 Eylül Olayları" gelir (s. 127). Ülke, yazarın savı uyarınca, bu olaylarda etnik-dinsel nedenlerle kendi çocuklarını öldürmüştür.

6- 7 Eylül türü olaylarla yüzleşilemediği ve bu olaylarda sergilenen insan düşmanı tutum ve davranışlar aşılamadığı için, bu ülkede başka etnik köken ve dinden olan ve görece güçsüz bir konumda bulunan azınlık kümelerine karşı zor kullanma, sindirme ve yok-sayma gibi tutumlar gündemdeki yerini korumaktadır. Son dönemlerde yaratılan milliyetçi-ayrımcı toplumsal-siyasal iklimin de etkisiyle, saldırganlığın hedefi durumuna getirilen gayri-Müslim yurttaşlara karşı işlenen cinayet ve sergilenen baskılama olayları, anılan davranış biçimlerinin somut kanıtlarıdır.

Yazarın belki de yazınsallaştırmanın bir gereği olarak biraz da abartılı deyişiyle, "Bizans'tan beri çocuklarının kanıyla beslenen" (s. 153) bu topraklarda başat olan bu tutumun aşılabilmesi için, bu tutumu ve davranışı besleyen kültürel gelenek, açık ve eleştirel bir yaklaşımla sorunlaştırılmalı ve sorgulanmalıdır.

Söylencenin tarihselleştiği, dolayısıyla da süreklileştiği kent olarak betimlenen ve yapıtta önemli bir anlatı ortamı oluşturan İstanbul, "İnançlar ve Kurbanlar" bölümünde anlatılaştırılan olayların gerçekleştiği uzamdır/mekândır.

İstanbul aynı zamanda sürekli olarak insanları kendine çeken, dolayısıyla sürekli olarak nüfus yapısını değiştiren kenttir. Kentin bu nüfus ve kültür yapısından dolayı, insanlar birbiri için sürekli olarak "yabancı" ya da "öteki" olarak kalmaktadır. Yazarın betimlemesiyle, bu "yabancılaştırma" ve "ötekileştirme" nedeniyle, insanlar süreklileşememekte ve kimlikler

yerleşememekte; buna bağlı olarak da toplumsal-kültürel yaşamda özgüven ve hoşgörü egemenleşememektedir.

Anılan nedenlerle, yazarın betimlemesiyle, birbirine yabancı ya da "öteki" olarak yaşayan çeşitli inançlardan insanlar, zaman içinde çatışmış, güçlü güçsüzü sindirmiş, hatta yok etmiştir. Egemenler ise kendi inançlarını zorla dayatmışlardır (s. 254).

Ötekileştirici siyasal söylemlerin ve şovenist ayrımcılığın eğitim kurumlarında, basında, siyasal partilerde ve sivil toplum kuruluşlarında kapsamlı bir eleştirel tavırla önüne geçilmesi, demokratikleşme sürecini kesintisiz olarak yürüterek, hak ve özgürlüklerin tüm Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları için geçerli olduğu uygulamada da kanıtlanarak, azınlıklara yönelen şiddetin önüne geçilmesi güncel bir görevdir.

VIII. 6. "Feda Kültürü" ile Özgür İstenç Bağdaşabilir mi?

Yazarın ölüm bağlamında sorguladığı şeylerden biri de "feda kültürü"dür. "Feda kültürü"nün kökleri, İslam'dan kaynaklanan Tanrının her yerdeliği ve her şeye gücü yeterliği inancında ve imparatorluğun tüm topraklarının tek sahibi olan Osmanlı padişah anlayışında aranabilir. Aynı zamanda bir toplum-bilimci olan yazar, Türkiye kültürüne içkin olan "feda kültürü"nü yapıtta sorunsallaştırmakla, söz konusu kültürel mirasın da eleştirel değerlendirilmesini özendirmek istemiş olabilir.

"Feda kültürü", Frankfurt Okulu kapsamında irdelemeye çalıştığım bir yanda "bağımlılaştırıcı" etkisi büyük olan mutlak egemen otoritenin, öbür yanda da bağımlılaşmaya hazır edilgin otoriter kişilik anlayışının kültürel alışkanlığa dönüşerek süreklileşmesi bağlamında ele alınabilir.

Frankfurt Okulu'nun otoriteye ve erke bakışı ile Oya Baydar'ın bu iki kavrama bakışı arasında büyük benzerlik olduğu açıktır. Nitekim yazar, kültürel geçmişin şimdiye yansıdığını düşünerek, geçmişten gelen kültür değerlerinin olumlu ve olumsuz yönlerinin ayrımlaştırılmasının gerekliliğine işaret ederek, "feda kültürü" çerçevesinde somut ve yaşanmış olaylar olan "açlık grevleri" ve "ölüm oruçları" gibi olayları öyküler.

Bu bağlamda "Erguvan Kapısı"nda "devrim fedaisi bantları" türünden simgeler, gerçek yaşamda gözlemlenen "tutsak aileleri"; "ölüm oruçlarını" durdurmak için "saygın siyasetçilerden, yazarlardan ve hukukçulardan" oluşturulan heyetlerin betimlenmesi geniş yer tutar.

VIII. 7. "Kurban Kültürü" Aşılabilir mi?

Oya Baydar, yapıtın yazınsal söylemini, "ölüm orucu"na yatanlar, ölüm orucuna yatma kararını, özgür istenç ve seçimleriyle mi, yoksa örgüt bağı nedeniyle mi vermektedirler?" sorusu etrafında yapılandırır. Bu bağlamda "ölüm mü, yaşam mı?" ya da "ölümden yaşam doğar mı?" sorularını ortaya atar. Bu sorulara ilişkin yanıt arayışında düğümlenen felsefi tartışma, düşünsel ve estetik açıdan yazınsal söylemin taşıyıcı öğesini oluşturur.

Yazar, romanda yazınsallaştırdığı söz konusu felsefi tartışmada okuyucuyu "şehitlik", "kurbanlık" ya da "feda kültürü" gibi kavramları eleştirel irdelemeye özendirmek ister. Bu kavramların Türk kültüründe "bireysel ve toplumsal anlamını ve kimliğini arayan insan tipinin" başatlaşmasında etkin olduğunu duyumsatır. Yazar, bu bölümde geliştirdiği yazınsal söylemde şu savı öne çıkarır: "Feda kültürü", bireysel ve toplumsal düzlemde konumunu ve yeteneklerini sorgulayarak geliştiren insan tipi yerine, buyruk, itikat ya da inanç gibi güdümleyici dış-etkilere açık insan tipini öne çıkarmaktadır. "Feda kültürü"nün insan kişiliğine nasıl yansıdığı konusunda bir gazete [52] ile yaptığı söyleşide yazar, benzer düşünceleri bir kez daha dile getirmiştir.

Bu bağlamda yazar tarafından sorunlaştırılan "ölüm tapıncı" (s. 302) hakkındaki eleştirel duyumsatma açıktır: Eleştirel ve öz-eleştirel bir tutumla geçmişini, kimliğini ve bireysel var-oluşunu sağlam temellere oturtmuş insanlar, daha açık söyleyişle, eleştirel bilinçli, özgür ve özerk bireyler, bu tür

---

[52] Oya Baydar, burada sözü edilen söyleşiyi, 06. 07. 2004 tarihli Dünya gazetesi ile yapmıştır.

edimlere gereksinme duymazlar. Ölümden yaşam türetme gibi akıl dışı yollara yönelmezler.

Türkiye kamuoyunu uzun süre uğraştıran "F-tipi" tutukevlerindeki koşulların iyileştirilmesini sağlamak amacıyla, Aralık 2000'nde sol örgüt üyeleri ve yandaşlarınca gerçekleştirilen eylemler, yazar tarafından yukarıda sözü edilen gazete söyleşisinde "inanç, iman ve aidiyet üzerinden kimlik arayışının bir insanı kendini feda etmeye götürmesi" olarak değerlendirilir. "Açlık grevleri" ve "ölüm oruçları", yazarın kanısınca, "ölüm orucu"na yatanların özgür istenci ve seçimi sonucu gerçekleşen eylemler değildir.

F-tipi tutukevi ve "tecrit"e karşı yürütülen bu eylemleri gündeme getirenler, yazarın aynı yerde belirttiğine göre, "kendini feda eden o güzel insanlar" değil, onları eylemlere iten, "o çocukların iradelerini teslim alan ve kendi iktidarlarını onların ölümü üzerine kuran şeflerle borazanlarıdır."

Dolayısıyla, ölüm orucuna yatanlar, bu eyleme özgür istençleri ve seçimleriyle değil, bağlı bulundukları örgütün önderlerinin kendileri adına verdikleri karar sonucu girişmişlerdir.

Yazar, ölüm orucuna yatanlara "sevgi ve ilgi" ile yaklaştığını, "onların çığlıklarını içinde duyduğunu ve onlar adına bu çığlıkları attığını" belirtir. Bu tözsel eleştirisi nedeniyle, ölüm orucuna yatan insanların istencini güdümleyen örgüt şeflerinden ve onların borazanlarından "'dizinden vururuz haa'ya varan, ne sürtüklüğünü, ne psikopatlığını bırakan küfürler ve tehditler aldığını" da dile getirir.

VIII. 8. Ölüm Oruçları, Feda Kültürünün Bir Türevi midir?

Yazar, "feda kültürü" ya da "ölüm tapıncı" gibi edimler bağlamındaki ilkesel-ahlaksal sorgulamayı, ölüm "oruçlarına yatanlar, bu eyleme "özgür istenç" ile mi, "güdümlü istenç" sonucu mu giriştiler?" sorusu bağlamında söylemleştirir. Bu kapsamda "ölüm tapıncı"nı sorunsallaştıran yazar, oluşturduğu yazınsal söylemde, kendi erklerini sürdürmek amacıyla

insanların bilinçlerini güdümleyerek, bu eylemlere sürükleyenleri ödünsüz bir tutumla eleştiri konusu yapar. Yazarın dillendirdiği temel ahlaksal bir ilke, yapıtta yer alan "yanlış silahla doğru savaşım verilemez; ölümden yaşam doğmaz; insan tahrip edilerek, insanlık kurtarılamaz" (s. 325) sözlerinde belirginleşmektedir.

"Ölüm oruçları" bağlamında devletin yaklaşımı da yazarca köklü biçimde eleştiri konusu yapılır. Devletin tavrına ilişkin olarak yazarca yazınsallaştırılan kesin ve yoğun eleştiri, şu betimlemelerle dile getirilir. "Hayata Dönüş" diye adlandırılan ve çok sayıda tutukevinde aynı anda sabaha karşı başlatılan operasyonda "içerdeki direnişi kırmak için, koğuşların duvarları kepçelerle, dozerlerle" yıkılmıştır. "Yangın bombalarıyla tutuşan ya da kendilerini yakan tutukluların yanık et kokuları" "katledilen insanların ölüm görüntüleri" her yanı sarmıştır. Dolayısıyla, devletin uygulamaları sonucu tutuklular "yakılmış", "boğulmuş", "kurşunlanmış" (s. 303 vd); böylece, 19 Aralık 2000'deki "Hayata Dönüş" örtmecesiyle örtülerek, hoş gösterilmeye çalışılan operasyon, "ölüme götürüş" operasyonuna dönüşmüştür.

Dışarıda, gerçi tutukevlerindeki gibi öldürümler yoktur; ancak, tutuklu yakınlarının ve demokratik-insancıl duyarlılığı yüksek kamuoyunun çektiği acının yoğunluğu bakımından durum farklı değildir. Tutukluların anne-babalarının, akraba ve yakınlarının "tepelerdeki, varoşlardaki, gecekondulardaki" evlerinde "yüreklerde yangınlar" yanmıştır. Bu yürek yangınları ve acılarını, sadece "az sayıda" insancıl birey paylaşmıştır.

Sonuç olarak şu saptama yapılabilir: Her iki romanda da "ölüm" başlıca sorunsallardan biri olarak çoğunlukla erkek figürler kapsamında yazınsallaştırılmıştır. Bu yazınsal söylemin bir türevi olarak erkeklerin ezici çoğunluğunun sonu ölümdür.

Oya Baydar, derin tarihsel-kültürel kökleri olan "ölüm tapıncı" bağlamında ortaya çıkan "ölüm oruçları" ile ilgili olarak, Aydınlanma'dan bu yana özerk bireyin vazgeçilmez ön-koşulu olan "özgür istenç" sorunsalını kurguladığı yazınsal söylem ile

bir kez daha güncelleştirmiştir. Söz konusu kültürel geleneği ve bu geleneği içselleştirmiş kişilerin akıl-dışı davranışlarını felsefi açıdan irdeleyen yazar, bu soruna ilişkin eleştirel bir bilincin gelişmesini özendirmektedir. Yazarın çok başarılı ve kapsayıcı bir anlatımla biçemselleştirdiği bu söylem, önemli bir estetik ve düşünsel değerdir.

Oya Baydar'ın yazınsal söylemine ilişkin eleştiri, öncelikle yapıtlarında kurguladığı önemli erkek kahramanlarının hemen tümünü ölüme yazgılandırmasıdır. Genellikle erkek figürleri ölüme yazgılı olarak kurgulaması nedeniyle, yazarın irdeleştiği sorunsal olan "ölüm tapıncı"nın aşılmasına katkı yapamamakta; böylece, ölümün yeniden üretilmesi olasılığı varlığını sürdürmektedir.

Dolayısıyla, eleştirel akıl birikimiyle aşılmak istenen "ölümü kutsama" tavrının yerine, erki simgeledikleri varsayılan erkekleri öldürerek, yazarın anlatımıyla, bir "ölü erkekler mezarlığı" (Erguvan Kapısı; s. 212) oluşturarak, "ölümün alanını daraltma" tavrı konulmaktadır.

"En iyi erkek, ölü erkektir" anlayışının bir sonucu olarak, yazınsal söylemde erkek figürlerin çoğunluğunun yazgısının "ölüm" ile sonlandırılması, doğal olarak şu soruyu gündeme getirmektedir: Erkek türünün olmadığı bir dünyada, kadın türü tümüyle özgürleşse ve özerkleşse bile, kendisini neyle ve nasıl tanımlayacaktır?

Romanda kurgulandığı kadarıyla, bir yandan "özgürlük ve özerklik istemi", öbür yandan "cinsel nesne olmaya hazır oluş" ve "erkek öldürümüne yöneliş" üçlüsünün bileşimi olan Ülkü figürünü okurlar nasıl konumlandırırlar?

Kendisini bu figür ile özdeşleştiren kadın okurlar, yazarın içtenlikle aşılmasını istediği "erk", "erkek egemen yapı" ve bütün bunlardan doğan "bağımlılık" gibi sorunları ve içselleştirilen kültürden kaynaklanan "kurbanlık" ve "kurtarıcılık" gibi geleneksel anlayışları aşabilecek açılımlar geliştirebilirler mi? Böyle bir açılımı salt kendi cinsteşleriyle gerçekleştirebilirler

mi? Temel niteliği kurgusallık da olsa, edebiyat yapıtları, "olabiliri" anlatmaz mı?

VIII. 9. Eleştirel Akıl ve İnsancılık Başatlaşabilirse Erkekler Ölmez mi?

"Kayıp Söz", Oya Baydar'ın erkek ve ölüm konusunda farklı bir yaklaşım geliştirdiği son romanıdır. Bu yapıtta erkekler, örneğin, Ömer Eren figürü, egemen erk ve bunu meşrulaştıran yapılarla belli ölçülerde bütünleşmiş olmasına karşın, zamanla içinde boy veren insancıl kaygıların peşine düşerek, egemen erkin dışına çıkmaya uğraşır. Ömer Eren'in iç sorgulamasında "kendi rahatını sürdürme" ile "umarsız insanları düşünme" eğilimlerinin çatışması sürecinde kah bu yan, kah öbür yan ağır basma belirtileri gösterse de, Ömer Eren, "yitirdiği sözü" arama uğraşını sürdürdüğü ölçüde insanlaşır.

Salt Ömer Eren değil, eşi Profesör Elif Eren de, şiddetten kaçarken kaçacak "hiçbiryer" olmadığını kavramak zorunda kalan oğulları Deniz de, üniversiteyi bırakıp dağa çıkan, sonra da sevdiği kızla kaçıp Ankara'ya gelen Kürt genç Mahmut figürü de romanda köklü bir kişilik gelişimi geçirirler. "Kayıp Söz" bu yönden değerlendirildiğinde, rahatlıkla bir "gelişim" romanı olarak da nitelendirilebilir.

Erkek figürlerin tümü, söz konusu kişilik gelişim sürecinde "özgür akıl" ve "insancılık" idesini kendi açılarından bir bakıma yeniden bulgular ve anlamlandırırlar. Bu anlamlandırma uğraşı, onlarda "daha insancıl, daha özgür bir yaşam" için savaşım kararlılığına ve bilincine dönüşür. Yapıt boyunca erkek figürlerin geçirdiği bu olumlu değişim sonucu olmalı, yazar, daha önceki yapıtlarında sergilediği kurgunun tersine "Kayıp Söz"de erkek kahramanlarını öldürmez. Onların önüne, insanlaşma istenç ve bilinçlerini korumak koşuluyla, insana yakışır bir yaşamın olabilirliği seçeneğini koyar.

IX. "KAYIP SÖZ": ELEŞTİREL AKIL VE ÖZERK BİREYLİĞE DAYANAN HÜMANİZM BİLDİRGESİ

IX. 1. İnsan Özünü Yitirir mi?

Oya Baydar, çok-yönlü yaşantı ve deneyim varlığından da yararlanarak, yazınsal yaratımında eleştirel aklı, insanın kendi üzerine düşünmesi anlamında öz-düşünümü, insanın dünyadaki ve toplumdaki konumunu, işlevini, var-oluşun anlam ve ereğini sorgular. Yazar, bütün yapıtlarına sinmiş olan bu tavrını "Kayıp Söz"de[53] temel izlek olarak anlatılaştırır.

Bu türden soruların sorulması ve sorgulanması, düşünce tarihinde insan-severlik, insancılık ya da hümanizm olarak kavramlaştırılan, bütün zamanlarda ve mekanlarda geçerliliğini koruyan, Kant'ın nitelemesiyle, "aşkın" akımın özünü oluşturmuştur.

Yazarın yapıtlarına bu açıdan bakıldığında, şu değerlendirme yapılabilir: İnsanın var-oluşsal belirlenimi üzerine düşünme, doğal olarak insanın özünü ve çevresini geliştirebileceği ve değiştirebileceği düşüncesinden kaynaklanır. Bu düşünce, yaşamın, insan onur ve saygınlığına uygun bir biçimde biçimlendirilebileceği bilincini geliştiren temel etmendir.

Uygun koşullar yaratıldığında, insan, özünde barındırdığı çok-yönlü gelişme niteliğini etkenleştirebilir; "iyi" ve "kötü"yü ayırma yeteneğini geliştirebilir. Böylece, bağımlılaştırıcı ve özerkleştirici etkilere karşı seçici davranabilir. Kısacası, insan, insanlaşabilir; özgür ve özerk bir öz-yapı geliştirebilir. Böyle olduğunda söz konusu insanlaşma her yönüyle ve kapsamlı olarak gerçekleşebilir. Baskı, sömürü ve özgürsüzlük gibi durumların toplamı anlamında bağımlılık, insanı insansızlaştıran en önemli etkendir.

---

[53] Oya BAYDAR: "Kayıp Söz"; Can Yayınları, İstanbul, Ekim 2007

İnsandan umut kesme eğiliminin başatlaştığı "Hiçbiryer'e Dönüş"ten sonra giderek daha belirgin olarak Oya Baydar'ın insanın bu tözsel belirlenimine ilişkin iyimserliği belirginleşmeye başlar.

Yazarın bu yaklaşımı, Anadolu ve çevresindeki halkların birikimlerinin bireşimi olan "özünü tanı!" ve "insan her şeyin ölçüsüdür!" gibi ilkeleri geliştiren Antik Yunan düşün birikimini anlatır.

Ayrıca, Aristoteles, felsefesinin doğacı ve dünyasal bir anlayışla yorumlayıp daha da geliştiren İbni Sina ve İbni Rüşt gibi Müslüman mülhitlerin katkılarını yansıtır. Bunlara ek olarak biraz da Osmanlıların/Türklerin Avrupa içlerine doğru ilerlemesinin türevi olarak Avrupa'da on beşinci yüzyıldan itibaren filizlenen Rönesans ve hümanizmin devinimleri ve sanayi devrimiyle güçlenen Aydınlanma birikimi kapsamında değerlendirilebilir.

IX. 2. En İlkeli Hümanizm Hangi Hümanizmdir?

Yazarın insan anlayışı, bu köklerin dışında, bazı kaynaklarca "en ilkeli hümanizm"[54] olarak nitelendirilen sosyalist hümanizm birikimi ile de ilişkilendirilebilir.

Ancak, "en" nitelemesinden özenle uzak duran Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında somutlaşan insan ve insancılık tasarımı, bazı ortak yönler taşımasına karşın, bu köklerin ve nitelendirmelerin hiç biriyle tümüyle örtüşmez.

Bu örtüşmeme durumunun nedenini, "sosyalist hümanizm" bağlamında açımlamak olanaklıdır. 1989'un sonunda yıkılan Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde resmi görüş çerçevesinde yayımlanan ve "hümanizm, komünizmin gerçekleşimidir" tanımının da yer aldığı "Felsefe Sözlüğü"nde sosyalist hümanizm şöyle tanımlanır. Sosyalist hümanizm, "nitelik ba-

---

[54] Georg KLAUS/Manfred BUHR: "Philosophisches Wörterbuch -Felsefe Sözlüğü-"; "Humanismus" maddesi, das europäische Buch, DDR/Berlin, 1970, s. 482- 491.

kımından diğer hümanizmlerden ayrılır"; "sosyalist toplumun yaratıcısı olan işçi sınıfının tarihsel rolünden kaynaklanır", diğer hümanizmleri "belli sınıf çıkarlarından doğmuştur"; yanlı bir hümanizm olan sosyalist hümanizm ise "işçi sınıfının çıkarları temelinde bütün insanlığın çıkarlarını temsil eder."

Bu savlar, hangi toplumsal sınıftan olursa olsun, insanın hümanist başarımlar sağlayarak, insanlığın ortak birikimi olan hümanizme katkı yapabileceği gerçeğini gözardı etmekte; böylece, insanın tözsel belirlenimini yok saymaktadır. Bu savların eleştirel değerlendirimi, başka bir çalışma konusu olabilir. Burada altını çizmek istediğim husus şudur: Bu türden tek-yanlı tavırlar, insanı, dolayısıyla da insanlığı bölmekte, işçi sınıfı adına yönetim erkini kullanan parti politikalarını eleştirisiz uygulamakta; dolayısıyla mutlak "erk"in yol açabileceği sakıncaları gözardı etmektedir.

Oya Baydar ise, bu tür saltçı yaklaşımlardan tam da bu noktada ayrılmaktadır; çünkü, yazar, insanın bağımlılaşmasına, yabancılaştırımına yol açan hiçbir düşüncenin, hiçbir "yüce ülkü"nün "erk"in bozucu etkisini haklı gösteremeyeceğini ortaya çıkarmak istemektedir. Oya Baydar, erk ve egemenlik üreten tüm yapıları, kültürel mirası, siyasal söylemleri, ideolojileri ve dil dâhil tüm dolayımları tümel ve köktenci bir tavırla erkten arındırmak, erksizleştirmek gerektiği kanısındadır. Yazara göre, ancak böyle tümel ve köktenci bir erksizleştirme, insanın yeniden insanlaşmasına, bireyin özerkleşmesine ortam hazırlayabilir.

Oya Baydar'ın yazınsal söylemine içkinleştirdiği "tümel ve köktenci erksizleştirme" önermesi, "Kayıp Söz" kapsamında şöyle belirlenebilir. Yazarın siyasal ve estetik birikiminin, insan için, insanca ve insancıl bir çığlık olarak estetikleştirilmesi olan bu yapıt, "köhnemiş" diye önemsizleştirilmek ve bir yana itilmek istenen "özerk bireylik" ve "insancılık" arayışı, insanın tözsel öz-yapısını geçerlileştirme ve yazınsallaştırma edimi olarak nitelendirilebilir.

Bu yapıt, tüm insanlığın tarih boyunca "daha iyi bir yaşam" için kurduğu düşlerin, verdiği anlatılamaz savaşımların türevi ve anlatımı anlamında bir "hümanizm bildirgesi" olarak da adlandırılabilir. Yapıtı "hümanizm" bildirgesi olarak adlandırmamın nedenlerini şöyle açıklayabilirim:

Oya Baydar'ın "Kayıp Söz"de insana karşı sorumluluk bilincinden giderek uzaklaşmasına neden olan bütün çelişkilerine karşın, içinde barındırdığı sosyalist geçmişin parçacıklarını bütünleyerek, insanı ve insanlığı bulmaya doğru başarıyla geliştirdiği "ünlü yazar Ömer Eren" figürü öne çıkar. Bu figür, '68 devrimci devinimine' katılan kimileri gibi, "geçmişi yadsımak, inançları karalamak, bir zamanlar tapındığı tanrıları lanetlemek" yerine, söz konusu süreçte edindiği deneyimleri, "yazıya döker"; yazıyı da "şöhrete ve paraya" çevirir (s. 32). Geçirdiği yozlaşmanın yanı sıra, dışa vurmaksızın içten içe uçveren öz-hesaplaşmasını sürdürürken, "yitirdiği sözü arama" gereksinmesi duymaya başlar.

Bu arayış sürecinde bir "ses duyar." Duyduğu ses, sosyal konum, etnik aidiyet, bölgesel geri-kalmışlık ve benzeri birçok etmenin güçsüzleştirdiği, kaçağa dönüştürdüğü, törelerin "ölüm" buyruğu verdiği bir iki Kürt gencin çığlığıdır. Özellikle de "tecavüze uğrayıp gebe kaldığı için", namus anlayışı nedeniyle öldürülmekten kurtulmak için kaçan, ancak rastlantı sonucu Ankara otogarında bir kör kurşunun isabet ettiği "Kürt genç kadının kurşun yarasının acısıyla karışan çığlığıdır."

Adsız, önemsiz, dışlanmış ve kaçmak zorunda bırakılmış bu genç kızın, insanı, insanlığı arayan çığlığı, "bütün ivmesiyle" Ömer'in göğsüne saplanır (s. 15). Bu katıksız "insan çığlığı", Ömer'i yitik sözü, insanın ezildiği, baskılandığı ve en ağır koşullarda yaşamak zorunda bırakıldığı yörede, Doğu'da aramaya yöneltir.

IX. 3. Ernst Bloch Felsefesi ve Oya Baydar Yazını

Oya Baydar'ın "Kayıp Söz"e başlıca ileti olarak içkinleştirdiği romanın hemen başındaki "şiddeti, nefreti, savaşı aşıp insana ulaşmaya, insanın sesini yüreğinde duymaya çalışmak" ve yapıtta anlatılaştırdığı "insan insana ulaşır" söylemleri, derin, kapsamlı ve her türlü erki etkizleştirmeyi erekleyen bir hümanist tavrın anlatımıdır.

"İnsan, insanın sesini yüreğinde duymaya çalışmalı" ve "insan insana ulaşır" ya da Mahmut'un babası bilge Kürt köylünün "insan insana muhtaçtır" sözleri, yirminci yüzyılın en önde gelen Alman filozofu Ernst Bloch'un temel yapıtı olan "Umut İlkesi"ni anımsatmaktadır.[55] Umut İlkesi, insandan umudu kesmeme bilincinin, insana duyulan güvenin ve iyimserliğin kuramlaştırılması olarak Almanca'da deyimleşmiştir.

Ernst Bloch "Umut İlkesi"ni Amerika'da sürgünde bulunduğu sırada 1938-1947 yılları arasında yazmıştır. Yapıt, 1954-1955'te Bloch'un "seçimli yurttaş" olduğu Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde yayımlanmıştır. Hegel ve Marks'tan etkilenen

---

[55] "Somut ütopya", "Umut İlkesi" gibi kavramlar bağlamında eleştirel düşünce, eleştirel kuram, insancılık ve devrimcilik gibi nitelikleriyle tanınan yirminci yüzyılın önde gelen Alman filozofu Ernst Bloch, Nazi diktatörlüğünün baskıları sonucu ülkesini terk etmeye zorlanmıştır. Düşünür, Avrupa'da birçok ülkeyi dolaştıktan sonra Amerika'da uzun süre yaşmıştır.
Bu insancıl ve eleştirel Marksist, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki Almanya'dan Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni yurt olarak seçmiştir. Yaşam ilkesi durumuna getirdiği kuramsal ve edimsel felsefesinin temelini oluşturan "Umut İlkesi" uyarınca, bu yeni ülkede ömrü boyunca uğruna özverilerle dolu bir savaşım verdiği "insancıl sosyalizmin" gerçekleştirilebileceğini hayal etmiştir; ancak, hayallerini gerçekleştirme olanağı bulamamıştır.
Her olumsuzluktan umut türeten Bloch, 1948'de Leibzig Üniversitesi Felsefe Bölümünü kurma görevini üstlenmiş; ancak, Sosyalist Birlik Partisi'nin özellikle yerel örgütünün dar-görüşlülüğü ve belirlemeci tavrı nedeniyle, kısa süre sonra görüş ayrılığı baş göstermiştir.
1956 Macar Halk Ayaklanmasının Sovyetler ve yerli işbirlikçiler tarafından kanla bastırılmasından sonra, düş-kırıklığına uğrayan Bloch ödünsüz bir rejim karşıtına dönüşmüş ve 1957 yılında iktidarda bulunan Sosyalist Birlik Partisi rejimince zorunlu emekli edilmiştir. 1961'de Federal Almanya Cumhuriyeti'ne geçen Bloch, Tübingen Üniversitesi Felsefe Bölümünde görev almış ve emekli olana değin bu görevde kalmıştır.

Bloch, "Umut İlkesi"nde "somut ütopya" felsefesini kuramlaştırmıştır. Yapıtın ana bölümünde "katılımcı bilinç" sorununu irdelemiştir.

Katılımcı bilinç, Oya Baydar'ın yaşam ereği olarak yapıtlarında estetikleştirdiği bireyin özerkleşme ve özgürleşmesi sürecinin taşıyıcı gücüdür. Yine Bloch'un "Umut İlkes"nde çözümlediği "Daha İyi Bir Dünya Ütopyası", başka bir anlatımla, insanın gelişebileceği ve değişebileceği savı kapsamında "özerk bireyin oluşturumu", "kimlik(lenme)" sorunsalı, Oya Baydar'ın yazınsal yaratımında söylemleştirdiği başlıcasorunlardır.

Bütün bu sorunların eleştirel akıl ve özerk bireylik amacıyla çözümlenmesinin başlıca ereği de insanda korku yaratan, onun yandaşlaşmasına, uydulaşmasına ve bağımlılaşmasına yol açan düşünce köklerinin, sosyo-kültürel geleneğin ve siyasal yapılanmaların sorgulanması ve erkten arındırılmalarıdır. Böylece, insan kimliğini ve kişiliğini bağımlılık üreten değerler dizgesi ve yapılardan arındırabilir; insandan, insanlıktan "umut" türetebilir.

İnsanın değişme ve değiştirme gücüne güvenini anlatmak için, Bloch "somut ütopya"[56] kavramını oluşturmuştur. Somut ütopya, "toplumu değiştirme olanağı/olasılığı"nı ve değişiklik için sosyal ütopyaların gerekirliğini anlatır. "Somut" nitemi ile ütopyanın gerçekleştirilebilirliği vurgulanır. Somut ütopya, geleceğe ilişkin tasarımların, bir bakıma sınama-yanılma yöntemiyle gerçekleştirim sürecidir. "Kayıp Söz"de söylenen "Umudu kesme yurdundan/insandan" türküsünde somutlaşan kararlı, sürekli ve ödünsüz bir iyimserliktir. Her hangi bir yanlış anlamayı önlemek amacıyla, Bloch ile Baydar arasında kurduğum koşutluğu şöyle açıklayabilirim:

Oya Baydar'ın "Sıcak Külleri Kaldı"da kurguladığı Ülkü Öztürk figürü, 1980 yılında TKP yöneticisi olan eşinin ardından Demokratik Almanya'nın Leibzig kentine gider. Leibzig, dip-

[56] Somut Ütopya kavramına ilişkin daha fazla ayrıntı için: http://de. wikipedia.org/wiki/Konkrete_Utopie

notta da vurgulandığı gibi, Ernst Bloch'un da 1947-1957 yılları arasında yaşadığı kenttir. Bloch bu süre içerisinde Leibzig Üniversitesi Felsefe Bölümünü kurmaya çalışmıştır. Bu sırada SED'nin (Sosyalist Birlik Partisi) Leibzig kent yönetiminin müdahaleleriyle karşılaşmış ve partinin dayatmacı tavrının akademik işleri ve işleyişi bile engelleyen boyutlara ulaşabileceğini deneyimlemiştir. Parti yönetimiyle düştüğü anlaşmazlık, 1957'de Macaristan'ın işgaliyle birleşince, Bloch, ödünsüz bir rejim karşıtına dönüşmüş ve aynı yıl zorunlu emekli edilmiştir.

Oya Baydar'ın öz-geçmişinden izler taşıyan Ülkü'den yaklaşık otuz üç yıl önce Leibzig'te Sosyalist Birlik Partisi'nin mutlak erkinin yol açabileceği yıkımları yaşantılayan ve sosyalizmin uygulanış biçimini ödünsüz bir karşıta dönüşen filozof Bloch'u burada anmak gerekir.

Leibzig Üniversitesi felsefe bölümünü 1948'de kuran Bloch ile 1989 sonunda sosyalist sistemin çöküşü sürecinde sosyalist ideolojinin köktenci eleştirisini yazınsallaştıran Oya Baydar arasındaki koşutluk, her şeyden önce Leibzig kenti ve sosyalist partilerce sosyalizm adına uygulanan despotizmin eleştirisinde görülebilir.

IX. 4. Foucault'nun Heterotopyası Neye Yarar?

Bloch, "Umut İlkesi"ni Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin sosyalist parti yönetimince zorunlu emekli edilmeden ve bu ülkeyi terk etmeye zorlanmadan önce, sosyalizmin kurtuluşu sağlayacağına kesin inandığı dönemlerde yazmıştır. Oya Baydar, sosyalist düzenin yıkılışı sürecinde sosyalizmi sorgulamaya başlamıştır. Dolayısıyla, "somut ütopya" kavramı, Oya Baydar açısından çekici bir düşünsel önerme olmayabilir.

Bu nedenle, Michel Foucault tarafından "ütopya"ya karşı geliştirilen "heterotopya" (heterotopie)[57] kavramı, bu kap-

[57] Foucault tarafından geliştirilen "heterotopya" kavramına ilişkin daha fazla bilgi için: http://de.wikipedia.org/wiki/Heterotopie

samda tartışmaya sokulabilir. Foucault, heterotopya kavramını, gerçekleşen ütopyanın tersine "toplumun yapısına sinmiş etkin yerler, yerleri belirlenebilen bütün yerlerin dışındaki yerler" anlamında kullanır. Bu düşünüre göre, örneğin, "ayna", "yaşlılar yurdu", "psikiyatri klinikleri", "tutuk-evleri", "kışlalar", "mezarlıklar", "sinemalar", "tiyatrolar", "müzeler", "genelevler", "sömürgeler" ve "gemi" birer heterotopyadır.

Dolayısıyla, heterotopyalar, "egemen normlardan sapan davranışların kurallaştırıldığı ve yerleştirildiği" yerlerdir. Toplumun kıyısındaki yerlerdir. Heterotopyalar, kendi dışındaki yerleri sorunlaştıran, sorgulayan yerlerdir, bir başka anlatımla, eleştirel tavırdır.

Egemen ilişkilerden ve başat normlardan sapan, erk yaratan ya da erki amaçlayan bütün yapıları ve ilişkileri sorgulayan, bilinen tavırların dışında konumlanan Oya Baydar'ın tavrı da Foucault anlamda bir "heterotopya" olarak nitelendirilebilir.

"Kayıp Söz" de bir heterotpoya anlamında söylenmiş ve aşındırılmış sözlerin dışında bir yerde olan sözü arama, ünlü yazar Ömer Eren'in iki Kürt gencin sesine kulak vererek, Doğu'ya gitme kararıyla başlar. Ömer Eren'in sosyalist geçmişinden kalan anıları arasında yer alan, ancak zamanla belirsizleşmeye yüz tutan Doğu ve Güney Doğu, Oya Baydar'ın romanın ilk sayfasında açığa vurduğu "şiddet", "savaş" ve bunların karşıtı olarak "barış" kavramlarını este tikleştirmeye elverişli simgelerdir.

IX. 5. "Üç K İsen Yandın!" Ya da Hegel ve "Işık Doğudan Yükselir"

Yazar, daha önce "Sıcak Külleri Kaldı"da yazınsallaştırdığı "Üç K isen yandın!" söylemini "Kayıp Söz"de Ömer Eren'in geçmişine ilişkin anıları bağlamında öncelikle "devlet" kaynaklı şiddeti sorgulamak ve daha kapsamlı irdelemek amacıyla yineler. "Üç K" olanlar, bir başka anlatımla, "Kürt-Kızılbaş-Komünist" (s. 33) olanlar, yazarın betimlemesi uyarınca, üç kat

daha fazla kötü davranış ve işkence türünden şiddete maruz bırakılmaktadır.

Bu yalın söylem, yazarca aynı zamanda etnik köken, mezhepsel aidiyet ve dünya görüşünü içeren "üç-katmanlı" bir ayrımcılık nedeni olarak anlatılaştırılır. Komünist olmak, sosyalist düzenin çökmesiyle ve demokratikleşme sürecinin de katkısıyla, artık pek tehlike olarak görülmediğinden, ayrımcılık ve cezalandırma nedeni olmaktan belli ölçülerde çıkmış sayılabilir.

Oya Baydar, ilkeli bir hümanist olarak, devlet güçlerince ayrımcı terörü gerekçe göstererek, Kürtlere karşı uygulanan şiddet içeren uygulamaları sorgular. Yazar, Ömer'in geçmişini betimlerken, bir bakıma her iki taraftan da koyu bir milliyetçilikle beslenen ayrımcılığa karşı seçeneğin de ipuçlarını duyumsatır. '68 devrimci gençliği, daha o zamanlarda Doğu'ya giderek derme çatma da olsa "devrimin birliğini, halkların kardeşliğini kurma inancını" ve "gençlerin Batı'dan uzattığı elin Doğu'nun elleriyle birleşmesini" simgeleyen bir köprü kurmuştur.

Yapıtın başlıca izleği olan insan ve insancılığa geri dönmek üzere, "Kayıp Söz" kapsamında öne çıkan yazınsal araç olarak Doğu'ya ilişkin imgesel göndermeleri irdelemek istiyorum. Bu göndermeler arasında, yapıtın baş erkek figürü olan Ömer Eren'in son kitabının adı "*Çünkü Işık Doğudan Yükselir*" sözü de vardır. Oya Baydar'ın "İncil'den, Batı'nın imanından ödünç alınmış bir söz" (s. 36) olarak nitelendirdiği "Işık Doğudan Yükselir" söylemi, küçük bir değişiklikle Hegel'de de vardır.

Hegel, "Felsefe Tarihi Dersleri" adlı yapıtının "Doğuyu ve Doğu Felsefesini Ayırmak" ara-başlığı altında bu söylemi Doğu'nun düşün yapısını da içerecek biçimde şöyle açımlar: "Düşün, elbette Doğu'dan doğar"; ancak Doğu'da özne henüz birey değildir; nesnede yitip gitmiştir. Bireyliğin ulaşabileceği en yüce şey, ebedi öte dünya mutluluğudur." Bu nedenle, Hegel'e göre, Doğu'da "düşünsüz/tinsiz bir ilişki" gerçekleşir; çünkü burada ilişkinin en yüce yönü, "bilinçsizliktir."

İnsan bu töze karşı var olur; töz geneldir, birey tekil. İnsan, öte-dünya mutluluğuna erişemediği sürece, tözden ayrıdır, birliğin dışındadır; "değeri yoktur", her hangi bir şeydir; haktan hukuktan yoksundur; bitimlidir. Kendini doğa tarafından belirlenmiş olarak bulur. Burada istenç, tözsel istenç değil, "başına buyrukluktur", keyfiliktir.

Doğulular kolay bireyleşemezler; çünkü düşünsel etkinlikleri henüz tam anlamıyla dünyasallaşmamıştır. Hâlâ öte-dünya tasarıları içerisinde eriyip gitmektedirler. Tek kişinin bireyleşmesi, "tözselden bağımsızlaşması, tekilleşmesi" ile olanaklıdır.

Hegel'in tarih ve estetik kuramının da esas olarak Doğu'yu küçümseme anlayışına dayandığını belirtmek gerekir. Doğu, karşıtı olan Batı ile var-olduğuna göre, Doğu'yu küçümsemek demek, Batı'yı yüceltmek demektir.

Bu nedenle, Hegel'in şematik ya da coğrafi uygarlık anlayışı uyarınca, uygarlık, Doğu'dan Batı'ya gittikçe yetkinleşir; Batı'dan Doğu'ya doğru gittikçe de cılızlaşır.

IX. 6. Doğu'da, Anadolu'da Keyfiliğin ve Despotizmin Kökleri Nelerdir?

Doğu düşünü/tini/zihniyeti, dünyasalla irdeleşmediği, varlığını dünyasalla gerekçelendirme bilincini ve kararlılığını gösteremediği sürece, Doğu'da hak-hukuk kavramı gelişemeyecek, toplum yaşamında despotizmin başlıca kökeni olan "başına-buyrukluk" egemen olacaktır.

Hegel'e göre, Doğu'da "öz-yapısal gönlü-yücelik, büyüklük ve ululuk" olanaksız değildir; ama, bu nitelikler, "doğal belirlenmişlik ya da keyfiliğe" bağlı olarak vardır; herkesçe saygıyla karşılanan, herkes için geçerli olan ahlaksallığın ve yasallığın nesnel gerekleri olarak yoktur. Doğu'da hiçbir şey sağlam, sabit değildir; Doğuluların tözleri ne denli belirsiz ise, "öz-yapı da o denli belirsiz" olabilir. Doğu'da "hukuksal ve ahlaksal olan, devlette de öyle, tözsel, doğal ve baba-erkil bir biçimdedir; öznesel özgürlük içerisinde değildir. Vicdan ve moral yoktur... Doğa düzeni vardır."

Hegel bu belirlemelerinden saltlaştırıcı ve ayırıcı bir çıkarım yapar: Doğulular, felsefi bilme düzeyinde soyutlama anlamında ayrıştırma gerçekleştiremezler. Doğu'da felsefi bilgi, töze, genele ilişkin bilgi düzeyindedir. Bu nedenlerle, "Doğuya özgü şeyler, felsefe tarihinden silinip atılmalıdır!"[58]

Hegel'in Doğu değerlendirimini belirginleştirmek için, "Özbilinç, Doğu'da değil, ancak Batı'da özgürleşir", "Doğu, dünyaya ayrımlaşmamış bakışı simgeler", "Doğulular, insanın insan olduğu için özgür olduğunu bilmezler", "Asya başlatır, Avrupa sürdürür" ve "Doğu'da ışık, içi değil, dışı aydınlatır" gibi değerlendirmelerini de anmak gerekir.

Hegel'in Doğu imgesi ya da tasarımını, bu çalışmayla ilgili olmadığı için, ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutmaksızın, şu değerlendirmeler yapılabilir. Hegel, tümüyle Aydınlanma geleneği kapsamında birçok yönden eleştirdiği Kant felsefesine bağlı kalarak, insana "öz aklını kullanma cesareti göster" ve böylece "kendi yol açtığın erginsizlik/bağımlılık durumundan kurtul!" çağrısını başka sözcüklerle yinelemektedir. Bu çağrı insana "nesne değil, özne ol!" ya da "öz-bilincini ve ahlakını oluştur ki, özerk birey olabilesin" çağrısıdır.

Hegel'in yukarıda çerçevesini çizdiği Doğu imgesi, belirgin olarak Avrupa-merkezci bir anlayışı yansıtmaktadır; ancak, filozofun Avrupa-merkezci tavrı, Doğu'ya ilişkin öne sürdüklerinin tümüyle önemsiz ya da geçersiz olduğu anlamına gelmez.

IX. 7. İnsan, Tekilleşmeyi Zorlaştıran Kapsayıcı Genellikten Nasıl Kurtulur?

Oya Baydar'ın "Kayıp Söz"de anlatılaştırdığı Kürt sorunu ve kadına yönelik şiddet ve töre baskısı gibi konuları irdelemek için, Hegel'in belirlemeleri, tek çıkış noktası olmasa bile, bir ufuk açabilir. Şöyle ki: Hegel tarafından "öte-dünya mutluluğu" olarak nitelendirilen "yazgı anlayışı" ya da salt yazgıcılık, bilincin dün-

---

[58] Hegel'in Doğu, Doğulu, Müslüman ve Türk imgesine ilişkin geniş ayrıntı için: Onur Bilge KULA: "Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi"; Büke Yayıncılık, 2002, İstanbul, s. 83- 96.

yasallaşmasını, dolayısıyla da Hegel'in "töz" dediği değişmez genellikten, insanın tümel ve kapsayıcı bir güç olan dinden bağımsızlaşarak, birey olarak özerkleşmesini engellemektedir.

İslam'ın, özellikle de "Ortodoks" İslam'ın Tanrı tasarımına göre, Tanrı her yerdedir; her şeye kadirdir; kısacası, mutlaktır. Böyle bir Tanrı anlayışı, Hegel'in "değişmez genellik" ya da "değişmez gerçeklik" anlamında kullandığı "tözsellik" kavramına denk düşmektedir. Tözsellik ise, bireyin öz-bilinci ve öz-istencini geliştirerek, özgürleşmesine ve özerkleşmesine pek olanak vermemektedir.

Hegel'in vurguladığı ikinci nokta olan "insanın tözsellik içinde yitip gitmesi", Oya Baydar'ın sorunlaştırdığı "töre cinayetleri"ni açıklamada işlevli olabilir. "Tözsellik içerisinde yitip giden insan" tekilleşememektedir. İnsan tekilleşemeyince, diyesi, bireyleşemeyince, hak-hukuk kavramları da gelişememektedir. Hak ve hukukun yerini, tözselliğin bir başka görüngüsü olan töre almaktadır.

Törenin egemen olduğu kültürde insan salt kendinden ve kendi ahlakından sorumlu olmuyor; herkes herkesin her şeyinden kendini sorumlu sayıyor. Böylece, günlük yaşamda Hegel'in "değişmez gerçeklik" olarak yorumladığı töre başatlaşıyor; özellikle de bedensel bütünlük ve ahlak söz konusu olunca, güçsüz ve bağımlı duruma getirilmiş insanlar, töre denilen "genel istence" dört elle sarılmaktadır. Böyle bir durum da "töre cinayetleri" diye adlandırılan ve hâlâ yaşanabilen öldürümleri meşrulaştırma amacıyla araçsallaştırılmaktadır. Bu, sorunun toplumsal-kültürel boyutunu ortaya koymaktadır.

Sorunun insan boyutuna gelince: Tekil bireylerin tözselliğin genelliği içerisinde yitip gitmeyi engelleyebilmeleri için öz-istençlerini oluşturabilmeleri ve etkenleştirebilmeleri gerekmektedir. Bunun için de, Hegel'in deyişiyle, "tekil istencin tözselliğinin" gerçekleşmesi gerekir; tekil istencin tözselliği, tekil istençlerin kabulü ve etkenleşme olanağına kavuşmaları demektir. İstenç tözsel nitelik kazanmayınca, hak-hukuk kavramlarının yerini "keyfilik" almaktadır.

Böylece, tözselliği, dolaysıyla da töreselliği temsil ettiğini savlayan aile ya da "yakın çevre", başkasının davranışını "ahlak" yönünden değerlendirme yetkisini kendinde görmekte; "bireyliğin" temeli olan "tekil istenci" töresel ve genel istenç içerisinde eritmektedir. Bunun sonucu olarak da, yaptırım uygulamakta, hatta "öldürüm" kararı alabilmektedir.

Bütün bu toplumsal-kültürel gelenekten ve özellikle dinden beslenen "genel istenç", tekil istencin "tözsel"den bağımsızlaşmasına izin vermemekte; izin vermeyince de, Hegel'in söyleyişiyle, Doğuda, diyesi, Anadolu'da ahlak ve hukuk dâhil hiçbir şey sağlamlaşmamakta, bir başka anlatımla, süreklileşmemektedir. Dolayısıyla da tekil istencin güvencesi olan "öznesel özgürlük" gelişememektedir.

Salt ahlak ve hukuk değil, devlet de "tözsel, doğal ve baba-erkil" durumda olunca, tekil istencin özgürleşmesi ve insanın bireyleşmesi iyice zorlaşmaktadır. Devletin "tözsel, doğal ve baba-erkil" durumda olması demek, devletin işleyişinde ve işlemlerinde hukukun değil, keyfiliğin, duruma ve kişilere göre karar alma alışkanlığının belirleyici olması demektir. Devlet-hukuk ilişkisi konusunda Hegel'in söyledikleri ile Marks'ın "Asya tipi" iş-bölümü ve üretim tarzı hakkında söyledikleri büyük benzerlik göstermektedir.

Burada hemen belirtmek gerekir ki, çağdaş Türkiye'deki devlet yapısı ile Hegel'in yaklaşık yüz yetmiş yıl önce söyledikleri arasında elbette farklılıklar olacaktır; ancak, bugün bile devletin işleyişini biçimlendiren temel gücün hukuk olduğunu, "hukukun üstünlüğü" ilkesinin her alanda geçerli ve başat olduğunu öne sürmek olanaksızdır.

IX. 8. Hümanizm ve Kürt Sorunu ya da "Milliyetçilik Kötü Bir Mikroptur"

Bununla birlikte, "Kayıp Söz"de Kürt sorununun söylemleştirilmesini sağlayan iki Kürt genç Mahmut ile Zelal, bugünkü Türkiye'de de yazarın Hegel'i doğrularcasına yaptığı betimlemelere göre, "devlet, örgüt, baba ve ağa"dan kaçmaktadır.

Hevi, diyesi, Umut adını vermeyi düşündükleri doğacak çocukları özgür olsun diye, bu iki genç insan, devletten, örgütten, babadan ve ağadan kaçarlar; ancak, Ankara otobüs terminalindeki kör kurşuna yakalanırlar ve "Umut", doğmadan ölür. Doğmadan ölen "Umut", bu bağlamda salt doğmadan ölen bebeğe verilmesi düşünülen adın değil, aynı zamanda anlatılaştırılan iki gencin yaşam ve gelecek tasarımının simgesi anlamında umuttur.

Yazarın özellikle "Kayıp Söz"ün "Kimin Kurşunuyla Vuruldum Ben" adlı bölümde geliştirdiği yazınsal söyleme göre, Doğu'da insanların insanlığını yaşamalarına olanak vermeyen iki güç vardır: Devlet ve örgüt. İkisi de hem açık, hem kapalıdır. Devlet, yapıtta anlatıldığı gibi, Kürtlerin kültürlerini, dillerini yok-sayar. Şiddete dönüşen karşı çıkışı önlemek için "köyleri yakar", "dağı taşı bombalar" (s. 53); kar maskeli, tuhaf giysili devlet güçleri köyleri basıp, "yerde süründürdükleri dedeleri, babaları, emmileri, ağaları sopalarla, dipçiklerle dürtükler; Ermeni dölleri, Kürt dölleri, vatan hainleri, şerefsizler" diye hakaret eder (s. 99).

Bu aşağılama ve zulme katlanamayan ve üniversiteyi bırakıp, "dağa çıkıp" örgüte katılan Mahmut, "dağda da kan ve zuüm olduğunu, ölümden başka gelecek olmadığını" (s. 53) yaşantılar. İnandıklarını, "ölmek, öldürmek ne demektir" diye sorgulamaya başlar. Yapıtta "örgüt", adıyla anılmaz; "dağ" sözcüğü, bilinen milliyetçi-ayrılıkçı Kürt örgütünü simgeleyen metafor olarak kullanılır. Dağ, Mahmut'un elini "kana bulaştırmıştır", onu "kaçak ve illegal" duruma düşürmüştür. İnsanı "sertleştiren, duyarsızlaştıran" dağlarda "efsanenin başlangıcı olan ölümü" görmüştür; ölümün son olmadığını, "destanlarının başlangıcı" olduğunu gözlemlemiştir (s. 95). Dolayısıyla, "sözün, bilinci bileyen saldırgan güce, dilin dil olmakla kalmayıp, saldırgan güce dönüştüğünü" deneyimlemiştir.

Mahmut'un babası, yazarın betimlemesi uyarınca, bir köy bilgesidir. Bu bilge baba, "dağlarda vuruşursun, ölürsün, öldürürsün. Ama geleceği dağlarda silahla kuramazsın, hak-

larını alamazsın" diye öğüt verir oğluna. Birçok Kürt gibi, bu bilge baba da "aş, azık, kovuk, konak, ille de dağa yazılacak evlat isteyen gerillanın" ve "canını, onurunu ve özünden vazgeçmesini isteyen devletin" köy baskınlarından bıkmıştır. Huzurlu yaşacağı, hiçbir taraftan baskının olmadığı bir yurt özlemi çekmektedir.

Bu bölüm, Kürt sorunu kapsamında kullanılan ve sorunun değişik boyutlarına işaret eden "itirafçı", "dağ kadrosu", "korucu", "Kürtçe yasağı" gibi çok sayıda eğretileme ve simge ile anlatılaştırılmıştır.

Uğradığı tecavüz sonucu gebe kalan Kürt kızı Zelal ölüm fermanı veren "töreden"; Mahmut insanı acımasızlaştıran "dağlardan kopup kaçar"; amaçları, "insanı yumuşatan denize kavuşmaktır"; ancak, "düze indiklerinde kaçacak yer olmadığını" anlarlar. Dolayısıyla, onlar için huzuru ve barışı simgeleyen denize ulaşamazlar.

"Kayıp Söz"de betimlenen bölge insanının tavrına gelince: Bölge insanı "yalnızlık ve güvensizlik" (s. 159) içerisindedir. Güvensizlik ve yalnızlık, ancak karşılıklı olarak diyalogda (söyleşimde) direnilerek azaltılabilir. Elbette ki, yazarın deyişiyle, orası "masum melekler diyarı değildir"; çünkü orada savaş vardır ve "savaş masumiyeti toptan yok etmektedir." Bölge insanının kanısınca, haksızlığın-hukuksuzluğun ne demek olduğunu anlayabilmek için haksızlığa uğramak; acı çekenlerin durumunu duyumsayabilmek için, "acıyı çekmek gerekiyor." Ne var ki, "acı paylaşılmıyor"; bireysel olarak çekiliyor.

Bu bölüm bana 18. yüzyıl Alman Aydınlanma döneminin en hümanist düşünür ve yazarlarından biri olan "Bilge Nathan" adlı yapıtıyla üç büyük din olan Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın özünde bir birinden farklı olmadıklarını yazınsallaştıran Gotholdt Ephraim Lessing'in "en iyi insan, en iyi duygudaşlık kuran insandır" öz-deyişini anımsattı. Duygudaşlık, aynı zamanda "merhamet" anlamında da kullanılır.

Jiyan da, yapıtta kurgulandığı üzere, "burası benim vatanım, toprağım. Taş yerinde ağırdır" diyerek, toprağına, hal-

kına borcunu ödemektedir; çünkü Jiyan, "Acıyı yaratan bu topraklar değil, bu halk değil. Acı tarihin zoruyla, muktedirlerin zoruyla dayatıldı bize" diye düşünmektedir. "Dünyanın ve halkın acıları karşısında duyduğu utancı yitiren insan özünü de yitirir" (s. 163) ilkesi, hümanist geleneğin temel direklerinden olan dayanışma ve paylaşım düşüncesinin kaynağı olmasının yanı sıra, onun için de yol göstericidir. Jiyan için önemli olan ölmek, öldürmek değil, "ölülerimiz için birlikte ağlayabilmektir" (s. 165)

Oya Baydar, burada Ömer Eren'in iç-hesaplaşması kapsamında bu roman figürünün geçmişinde bir ahlak ilkesi gibi gördüğü insancıl duyarlılığı; yoksulluğa, ezilmişliğe, sömürülmüşlüğe ve savaşa karşı savaşma, dünyanın bütün acılarının sorumluluğunu üstlenme isteğini ve kararlılığını anımsatır. Kanımca, bu bölüm, yazarın hümanist geleneği belirginleştirmeye başladığı bölümdür.

Hümanist öğretinin başat yazınsal söyleme dönüştürüldüğü bölüm "İnsan insana ulaşır mı?" adlı bölümdür. Bu bölümde yazar, Mahmut ve Zelal'in yaşam çizgileri içerisinde sanki "Umut İlkesi"ni yazınsallaştırır. "Devlet, örgüt ve töreden" kaçan bu "yersiz yurtsuz, parasız ve kimliksiz" genç insan, özgün ve seçimlerini yapmalarını zorlaştıran bu güçlere karşın, insanlıklarını yaşayarak, kanıtlamak için uğraşır. Mahmut, iç-konuşmalarında örgütün aşılamak istediği "etnik Kürt milliyetçiliği" ile irdeleşir. Konuya ilişkin değişik yaklaşımları karşılaştırır ve kendi içinde giderek şu yargı başatlaşır: Kimliğimizi oluşturalım; öz-güvenimizi sağlamlaştıralım. Ama "kimlikler bir birini ezmesin"; Türk, Kürt'ü; Kürt Türk'ü düşman bilmesin. Mahmut, kendi kendisini uyarırcasına yineler: "Milliyetçilik, kötü bir mikroptur... Zalimin hası mağdurdan çıkar" (s.206).

Bütün bu irdelemeler de gösteriyor ki, yazar bu bölümde hümanist birikimin en belirgin anlatımlarından biri olan "insan insana ulaşır!" söylemini sarsıcı ve sürükleyici bir şiirsellikle yazınsallaştırmıştır.

IX. 9. "Kayıp Söz"de Betimlenen Doğu İmgesi ya da "Öteki"nin Ötekisi Olmak

Oya Baydar'ın betimlediği Doğu'ya gelince: Yazarın anlatılaştırdığı Doğu, "memurların, askerlerin zorunlu hizmetlerini yaptıkları uzak ülkedir"; Kürtçe, Ermenice, Süryanice, Arapça gibi "sakıncalı dillerin" konuşulduğu; yine yazarın betimlemesi uyarınca, "yoksul kaçakçıların, yiğit eski zaman eşkıyaların, Mehmetçiklerin ve gerillaların mayın tarlalarında ya da çatışmalarda öldürüldükleri" (s. 37) bölgedir.

Hümanist öğreti açısından yazarın bu söyleminin iletisi açıktır: İnsanların konuştukları ana-dili yasaklanamaz. Nitekim bunu yasaklayan "her şeye kadir ve mutlak" gücü ellerinde tutan, Hegel'in deyişiyle, Doğu despotizminin kaynağı olan "tözsellik" anlamında, '80 Darbecileri bile, Kürtçeyi yasaklamakla "hata" ettiklerini birer birer açıklamaktadırlar. Ancak, "hata ettik" açıklaması, ne yazık ki, hataların yol açtığı anlatılamaz acıları, hukuk ve temel insan hakları ihlallerini olmamış duruma getirememekte, geçersizleştirememektedir.

"Kayıp Söz"de hem Doğu imgesi, hem de insancılık açısından değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğüm felsefi değeri yüksek bir başka anlatım "ötekileştirdiklerimizin ötekisi" sözcesidir (s. 39). Ötekileştirme, bir yönüyle dışlama ve ayırt etme edimlerini ve bunların sonucunun; öbür yönüyle de "başka"nın başkalığını sabitleştirerek, "başka" olarak kalmasını ve böyle değerlendirilmesini sağlama girişiminin anlatımıdır.

Dolayısıyla, ötekinin ötekiliğini aşırı vurgulamak ya da kalıcılaştırıcı yasal önlemler almak, kendisini ve ait olduğu topluluğu da "öteki" olarak algılamak ve kalıcılaştırmak demektir. Buradan şu çıkarım yapılabilir: Bir kültürel kümeyi, örneğin Kürtleri, hem bütünleştirmeye ve benzeştirmeye çalışmak, hem de ayrımcılığın çeşitli biçimleriyle "öteki" olarak kalmalarına ortam hazırlamak, akıl ve insanlık ile bağdaşmayacağı gibi, hukuk ile de bağdaşmaz.

Ayrıca, "ötekileştirme", kendisi dışındakinin "öz-varlığını", "öz-istencini" tanımama, "başka"yı kendi belirlediği şeye ben-

zemeye zorlama, "ötekini" kendi "ötekiliği" içerisinde eritme ediminin de kaçınılmaz türevlerinden biridir. Hele yasa zoruyla, yasaklamalarla dayatılan "ötekileştirme", gerçek anlamda tekil insanı ya da bir topluluğu, doğal koşulların bir sonucu olan "öz-yapısı"ndan uzaklaştırma girişimidir.

Ötekileştirme, her oluşum gibi, iki-yönlü işleyen bir süreçtir: Başkasını "ötekileştiren" son çözümlemede, başkasının bakış açısına göre kendisini de "ötekileştirmiş" olur. Ötekileştirme, özü gereği, yine ötekileş(tir)meye yol açar; bu kısırdöngünün aşılabilmesi, ötekileştirici edim ve uygulamaların ortadan kaldırılmasıyla olanaklıdır.

Avrupalıların Doğu'ya bakışlarına gelince: Avrupa'da yerleşik Doğu imgesi, Doğu'nun "yıkıcı, öldürücü, barbar, akılsız" gibi nitelemelere dayanan Batı ürünü oryantalizmde ortaya çıkar.

Oya Baydar'ın özellikle Elif Eren ve Deniz figürlerinde irdeleştiği Batı'nın Doğu ya da Türk imgesi, her şeyden önce, "ayrımcılık" ve "küçümsemeye" dayanır. Ancak, yazar, yerinde bir yaklaşımla, yabancı düşmanlığını, ayrımcılığı, salt Batılının düşünüş ve davranış biçimleriyle açıklamaz. Yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığı, birincisi ırkçılığa; ikincisi, her halkın kendi "öz-kimliğini" belirginleştirmek, "öz-güvenini" pekiştirmek için, diğerlerini ötekileştirme eğilimine bağlar (s. 187).

Her türlü dışlamanın, küçümsemenin, ayrımcılığın ve bunların tümüne zemin hazırlayan ırkçılığın yenilebilmesi için, Oya Baydar'ın duyumsattığı ya da açıkça dile getirdiği gibi, yerine getirilmesi gereken temel iki koşul, insanın ülkesinde yaşayan insanların tümünü sevmesi; ikinci koşul, "ben hiçbiryerliyim!" diyebilmesidir.

IX. 10. Şiddetin Türlü Biçimleri ve "Hiçbiryer"lilik

Oya Bardar'ın yazınsallaştırdığı, hümanist öğreti açısından önemli olan bir başka konu, erk ve erkle bağlantılı olan "şiddet" motifidir. Yazarın yazınsal ürünlerinde "şiddet yelpazesinin genişliğini" yansıtan devlet, örgüt ya da benzeri yapılar-

dan kaynaklanan şiddetin yanı sıra, başkasının istencini tanımama biçiminde ortaya çıkan bir başka şiddet türü de vardır.

"Kayıp Söz"deki Ömer ve Elif Eren çiftinin oğulları Deniz'e karşı tutumlarında ortaya çıkan anne-baba istencini dayatma anlamında örtük şiddet, başkasının özgünlüğünü tanımama, bu türden bir şiddettir. Darbeler döneminde "hapis yatan, idam edilenleri, işkence görenleri ve ömür boyu mahkûmiyet alanları" gören Ömer Eren ve eşi Elif, her fırsatta oğullarına "adını Deniz koyduk Deniz'leri anmak için"li (s. 41) sözlerle başlayan söylev verirler.

Oğullarına "Deniz" adını vermelerinin nedeni, "büyüyünce idam sehpasına astıkları bayrağı yarınlara taşıması" beklentisi değildir; "gençlik çağlarının umut dolu başkaldırı günlerinde yaşanmış dostluğu ve kardeşliğin anısı", "hüzünlü bir sadakat ve romantizmle andıkları, yitirdikleri gençlikleriyle bağlarının kopmaması" içindir. Bu sözler, yukarıda kullandığım "geçmiş tapıncı" kavramının açık anlatımı olmakla birlikte, Ömer ve Elif, zaman zaman geçmişlerini kutsamakla oğullarına haksızlık ettiklerini, ona "doğrularını dayattıklarını" da öz-eleştirel bir tavırla dile getirirler.

Ayrıca, yukarıdaki söylemler, "kahraman olmayı, yarışmayı ve başkalarıyla karşılaştırmayı reddeden" (s. 48), Deniz üzerinde "umarsızlık ve güçsüzlük" etkisi yaratacak, bu yenilmişlik duygusundan kurtulmak isteyen genç, kendini kanıtlamak için "savaş muhabiri" olarak Irak'a bile gidecek; ancak orada "ölenlerin, yananların, parçalananların acılarının fotoğrafını çekmeye" (s. 43) dayanamayacak ve oradan da kaçacaktır. Norveç'in ıssız bir adasına, şiddetin olmadığı yere gidecek, orada adalı bir kızla evlenecek, annesi-babasıyla tanıştırmak amacıyla, eşi Ulla'yı İstanbul'a getirecek, Ulla İstanbul'da bir bomba patlatılması sonucu yaşamını yitirecek ve kendisi de ağır yaralanacaktır.

İnsan düşmanlığının somut ve en acımasız biçimi olan şiddetin ve terörün her yerde olduğunu, bunlardan kurtuluş olmadığını deneyimleyen Deniz, oğlunun "baba sen Doğuluy-

muşsun. Doğulular, acımasız ve inançsız insanlarmış" (s. 58) biçimindeki sözleriyle, Norveç'te yaşadığı küçücük adada bile insan düşmanlığının daha "inceltilmiş" bir türü olan "yabancı düşmanlığı"nın alttan alta varlığını duyumsar.

"Kayıp Söz", büyük ve tek güç olan bir devletin terörün, toplumsal-siyasal terörün ve anne-babanın kendi istençlerini dayatmaları anlamında örtük şiddetin kurbanı olarak kurgulanan Deniz'in gözünden okunabilir. Yapıt böyle okunduğunda, "Hiçbiryer'e Dönüş"e nazire olarak "Hiçbiryer'e Kaçış" olarak da adlandırılabilir; çünkü her yerde değişik biçimlerde ortaya çıkan şiddet ve terörden vardır. Dolayısıyla, aslında gerçek yaşamda kaçacak "hiçbiryer" bulunmamaktadır.

IX. 11. İnsancılık İdesi ve Savaş-Karşıtlığı

Hümanizmin temel düşünsel kaynaklarından biri olan "savaş karşıtlığı", kanımca, "Kayıp Söz"de yazınsallaştırılan en belirgin izlektir.

Savaş karşıtlığını hümanist öğretinin ve yaşam tarzının kurucu unsuru durumuna getiren düşünürlerin başında 16. yüzyılın başlarında Avrupa'da hümanizmin başlıca temsilcisi olarak görülen Rotterdamlı Desiderius Erasmus gelir. 16. yüzyılın ilk yarısında Türkler Avrupa içlerine doğru egemenlik alanlarını genişletirken, dönemin önde gelen entelektüelleri ve bilginleri Avrupa "Hıristiyanlığının" birliğini sağlamaya ve savaş isteğini yükseltmeye yönelik yazılar yazarken, Erasmus (1469-1536), "Barışın Şikayeti"[59] (Querale Pacis; Alm.: Die Klage des Friedens) adlı ünlü savaş karşıtı yapıtını yayımlamıştır.

Erasmus'a göre, insanlar barışı kapı dışarı etmekle, "insan mutluluğunun bütün kaynaklarını da bir yana itmişlerdir." Barış, bütün iyiliklerin koruyucusu, çoğaltıcısı ve yayıcısıdır.

---

[59] Desiderius ERASMUS: "Die Klage des Friedens, der von allen Völkern verstossen und vernichtet wurde" (Bütün Halklar Tarafından Bir Yana İtilen ve Yok edilen Barışın Şikayeti); Erasmus von Rotterdam: "Ausgewählte Schriften"; 5. Band, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990, s. 360- 451.

İnsanlar, bir biriyle savaşmakla, akıllarının ürünlerini yok etmekte, "şiddetin tahakkümünü" sağlamlaştırmaktadır.

Erasmus, yaşadığı çağın da etkisiyle, Antik Yunan'dan kendisine değin oluşturulan düşün birikimini de gözeterek, barış kavramını Hıristiyanlık temelinde gerekçelendirmek ister. Hıristiyanları, bir yandan Türkler ile bağlaşıklık kurmak, öbür yandan da kendi aralarında savaşlar yapmakla suçlayan Erasmus, "savaşta yenen bir katil, yenilen ise yok olup gidendir!" (s. 415).

Aynı yerde düşünür, Türkleri olumsuz dış güç olarak imgelemesine karşın, Türklere "inançsız", "İsa'dan uzak" diyenleri sert eleştirir ve önce herkesin kendisini değerlendirmesi gerektiğini vurgular. Savaşı insan üzerinde egemenlik kurmanın aracı olarak gören egemenlerin istediğini belirten Erasmus, "özgür insanları ancak özgür olanların yönetmesi gerektiğini" dile getirir.

Erasmuas'un açtığı çığırdan yürüyen Aydınlanma filozofu Kant, "Ebedi Barış"[60] adlı yapıtıyla hümanizmin barışçılığını kalıcılaştırmıştır. Anılan yapıtın girişinde "devlet yöneticilerinin savaşa hiçbir zaman doymayacaklarını" belirten filozof, barışın ebedileşebilmesi için şu ilkelere uyulması gerektiğini öne sürer:

1. "Hiçbir devlet, var-olan bir başka devleti miras, değiştokuş, satın alma ya da hediye yoluyla ele geçirememelidir."

2. "Mevcut ordular zaman içinde tümüyle dağıtılmalıdır."

3. "Dış ticaret nedeniyle devlet borç altına girmemelidir."

4. "Hiçbir devlet, bir başka devletin anayasasına ve yönetimine zorla müdahale etmemelidir."

5. "Hiçbir devlet, savaş sırasında gelecekte kurulacak barışta karşılıklı güveni yok edecek düşmanca davranışlara

---

[60] Immanuel KANT: "Zum ewigen Frieden" (Ebedi Barış); "Werke", Band 9, Wissenschaftliche Buchgesellscaft, Darmstadt, 1983, s. 195- 244.

izin vermemelidir. Alçakça öldürmeler, zehirlemeler ve ihanet bu davranışlar arasındadır.

Güçlü ve büyük devletlerin hiçbir gerekçeyle, savaş ve işgale kalkışmaması gerektiğini, başka devletlerin iç işlerine bile karışmaya hakları olmadığını, olası bir savaşı körükleyici etkisini ortadan kaldırmak için orduların dağıtılmasını öneren Kant, sanki bugünlerde yaşananları ön-görmüştür. Kant'ın barış idesinin temeli, "insanlar arasında barış doğal bir durum değildir; barışın oluşturulması için çalışılmak zorunluluğu vardır" ilkesidir.

Yukarıda sadece iki önemli düşünürü andığım hümanist geleneğin başlıca belirtilerinden biri olan "barış idesini" yazınsallaştıran "Kayıp Söz"de betimlenen Deniz figürü, savaş karşıtıdır. Deniz bu yapısına karşın, salt kendisini kanıtlama güdüsüyle savaş fotoğrafçısı olarak savaştan kısa süre önce "savaş çılgınlığını" önlemek ve Irak'ı sembolik olarak savunmak amacıyla, Irak'a gitmiştir. Irak, "dünyanın çeşitli ülkelerinden canlı kalkan olmaya gelen gençlerin" bulunduğu "cehennemdir." (s. 69). Irak'ta savaşın yol açtığı acıları ve yıkımları görür ve içinde bunlardan kaçıp sığınabileceği kuytu bir köşe arama isteği uç verir.

Irak'a canlı kalkan olmak için gelenler, "kahramanlık, kurtarıcılık ya da yüce değerler" söylevleri çekmezler; onlar savaş karşıtlığını, ahlaksal bir ilke, salt "yaşam biçimi" olarak değerlendirirler.

Deniz, savaş başlayınca "çok kan, çok acı, çok ölüm" görür. Irak'ta Amerikalı işgalcilerce "kafalarına çuval geçirilmiş, körleştirilmiş, tutsak alınmış, yoksul zavallı, ezik insanları"; "kana bulanmış kara çarşaflarını kucaklarındaki ölü çocuklarına kefen yapmaya çalışan anaları"; "cesetlerin yüzdüğü suları" gözlemler; "dehşeti" ve vahşeti" resimler.

Gördükleri, Deniz'in yaşantıladığı dehşet ve vahşet karşısında "insanın tek bir tasviri... kalacaksa gelecek bin yıllara çarmıha gerili İsa'nın değil, Irak'ta çocuğuna sarılmış, yaralı ve umarsız babanın yüzü kalmalı" diye düşünmesine yol açar.

Savaş fotoğrafçılığı Deniz'e göre değildir. Köklü bir öz-sorgulama uç verir içinde: "Dikenli teller ardında, ölümün eşiğinde, başına siyah çuvalla küçücük çocuğunu göğsüne bastıran, tutsak ve aciz babanın acısını sığdıramaz içine"; "zulmün fotoğrafını çekmeyi, zalim ile suç ortaklığı sayar" (s. 74).

Deniz, bu anlatılamaz öldürümlerin, vahşetin olmadığı, sığınabileceği bir yer aramaya başlar. Irak'ta tanıdığı savaş-karşıtı (pasifist) Norveçli gence duyduğu dostluk nedeniyle, "kimsenin onu bulamayacağı, özgür ve kendisi olacağını" sandığı bu ülkedeki bir adaya sığınır.

X. OYA BAYDAR ROMANINDA DİL TASARIMI

X. 1. "Yazın", Dile Müdahaleyle Oluşur

Yazınsal dil, genel dil dizgesi içerisinde özgün bir dil kullanım biçimidir. Genel dil gibi, yazın dili de tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal koşullara göre biçimlenir. Dil, biçimlendiği gibi, biçimlendirir de. Dil ile dili kullanan arasında dolaysız bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır.

Yazın, en genel anlamıyla bir anlatı sanatıdır. Anlatının malzemesi, aracı ya da dolayımı da dildir. Her sanat yapıtı, ham-maddesine yapılan müdahale sonucu yaratılır. Yazınsal yapıt da ham-madde olarak kullanılan malzemeye, diyesi, dile yapılan bir müdahale sürecinde oluşur. Yazın, malzemesi olan "dil"in biçimlendirilmesi, işlenmesi, bir başka anlatımla, estetikleştirilmesi ile ortaya çıkar.

Bir metnin yazınsallığı/şiirselliği, öncelikle o metinde dile getirilen "yazarın duyarlılığı" ve o metnin alımlayıcı üzerindeki "duyarlılaştırıcı etkisinde" aranır; bu anlamda metni oluşturan göstergelerin düz anlamları, 'yazınsallık' oluşturucu nitelikleri ve yeterlilikleri bakımından ikincil önemdedir. Yazınsallık açısından önemli olan yan-anlamlardır. Yan-anlamlar da "retorik figürler" denilen, eğretileme, benzekleme, alaysama, karşıtlama gibi biçem araçları ile oluşur.

Her iletişim gibi, yazınsal iletişim de dilsel bir iletişimdir. Yazınsal iletişimi öbür iletişim türlerinden ayıran ve özgünleştiren, 'estetik işlevdir'.

Dili biçimlendirme ya da estetikleştirme tarzı, yazarlara ve yazınsal yapıtlara özgünlük kazandıran başlıca kaynaktır. Bir başka anlatımla, bir yazarı bir başka yazardan; bir yazınsal yapıtı bir başka yapıttan ayıran temel nitelik, o yazarın dili işleme ve estetikleştirme tarzıdır. Estetikleştirme sürecinde dile sanatsal nitelik kazandırmak amacıyla, sözcüklerin seçiliş,

düzenleniş ve bütünleştiriliş biçimi belirleyici önemde bir işlemdir. Yazınsallık ya da şiirsellik diye adlandırılan nitelik, bu işlem sonucunda belirginleşir.

Dili estetikleştirme tarzı, aynı zamanda yazınsal yapıtların ayrım ölçütü olan "biçem"i de belirler. Bir yazarın dili estetikleştirme yeteneği, becerisi ve duyarlılığı ne denli yüksek ise, yapıtının yazınsallık düzeyi de o denli yüksektir. Yazınsallaştırma eylemi, bir bakıma biçemselleştirme eylemidir.

Oya Baydar, özellikle "Kayıp Söz"de dil üzerine düşünümü (reflexion), belirgin bir motif olarak yazınsal söyleme katmıştır. Yazarın bu tutumu, anılan yapıtın adına da yansımıştır. Eleştirel akıl ve özerk bireyi temel alarak, "insancıl"ı yazınsallaştıran yazarın dile ilişkin yaklaşımını belirginleştirmek amacıyla, insancılık idesi ile dil arasındaki bağıntıyı irdelemek yararlı olabilir.

X. 2. İnsancılık İdesi ve Dil

15. yüzyılda düşünsel alanda başatlaşan Rönesans ve hümanizm akımlarının kazanımlarından biri de tek tek dillerde edebiyat ve felsefe yapılabileceği düşüncesinin gelişmesidir. "Ulusal dillerde felsefe ve edebiyat yapılabilir" düşüncesi, Vatikan'ın Hıristiyanlığın ortak iletişim dili olarak Latinceyi dayatmasına, bu dili tekelleştirme tavrına karşı açık bir başkaldırıdır.

Bu başkaldırı, örneğin, Almanya'da Prostentanlığı yayarak, Hıristiyanlığın monolitik yapısını ikinci kez parçalayan Luther'in 1522'de İncil'i Almancaya çevirmesine ortam hazırlamıştır. Aslında Luther'den birkaç yıl önce Almancayı ibadet dili olarak kullanan Alman köylü Ayaklanmaları'nın söylencesel önderi teolog Thomas Müntzer söz konusu hümanist atılımı gerçekleştirmiştir.

İnsancılık ve eleştirel aklın yanı sıra, ortak mülkiyet, ortak üretim ve yararlanım düşüncesini de yaygınlaştıran Müntzer, Köylü Ayaklanmaları yenilgiye uğratıldıktan sonra 1525'te asılarak öldürülmüştür. Müntzer, çok hak etmesine karşın, çağdaşı Luther gibi ünlenememiştir. 1600'lü yıllardan itibaren Almanca

edebiyat, felsefe ve bilim dili olarak yerleşmiş ve ölçünlü dil niteliği kazanarak bugüne değin gelişmesini sürdürmüştür.

İnsancılık idesinin genel belirtilerinden biri olan dili düşünümleme, Oya Baydar'ca da yazınsal söylemde gerçekleştirilmiştir. Yazar, hemen her yapıtında dil-bilinç ilişkisine, dilin iletişim ve anlaşım işlevine, toplumsal-siyasal gerçekliği oluşturma ve aktarma işlevine, bilinçleri yönlendirme ve güdümleme aracına dönüştürülme tehlikesine değinmiştir.

Özellikle de "dinsel ve ideolojik simgeleştirme dolayımı ve bilinçleri yönlendirme ve güdümleme aracı olarak dil", örneğin, yazar tarafından "Erguvan Kapısı"nda yazınsallaştırılan alt-motiflerden biridir. Yazarın dile ilişkin yaklaşımı, "Kayıp Söz"de bir alt-motiften öte, dil ile felsefi düzeyde irdeleşmeye dönüşmüştür. Dolayısıyla, Oya Baydar romanında "dil"in başlıca izleklerden biri olduğu söylenebilir.

Yapıtın daha ilk sayfasında Ömer Eren'e söyletilen "sözün peşindeyim. Hoyratça kullandığım, hovardaca harcadığım... tükettiğim sözün" anlatımı, yazarın dile karşı ne denli içsel bir ilişki içerisinde olduğunun ip-uçları olarak yorumlanabilir.

Söz konusu içsel yaklaşım kendisini "sözü yitirmek", "sözcüklerle oynamak", "dil cambazı, söz büyücüsü olmak" ya da "cilalı kof tümceler kurmak" gibi düşünsel içerikli sözlerde açığa vurmakta; dil ile konuşucu ya da dil ile yazar arasında gerçekleşen karşılıklı belirlenmişlik ilişkisini, dilin işlevlerini ve bir dolayım olarak "olmayanı varmış gibi gösterme" amacıyla araçsallaştırılabileceğini göstermektedir.

Yapıtta sözcükler üzerine düşünen yazar, Ömer figürü, mesleği gereği de inandırıcı bir biçimde, "anlam sorunsalını" anarak, örneğin, "başkent" sözcüğü varsa, "ayak-kentler" de olmalı çıkarımını yapar. Bu çıkarım, çok açık olarak dilbilimde "analoji" diye adlandırılan, Türkçesiyle, "örnekseme" yönteminden başka bir şey değildir.

Örnekseme yöntemiyle her dilde sözcük ya da kavram oluşturulur. Ayrıca, "'başkent' diye bir sözcük varsa, 'ayakkent' diye de bir sözcük de olmalıdır' çıkarımı, çağdaş dil-bilimin kurucusu

Ferdinand de Saussure'den bu yana dil-bilimde geçerli bir ilke olarak kabul edilen "karşıtlık" ilkesinin de anlatımıdır.

Dilde sözcük ve kavramların varlık nedeni, başkalıktır, bir başka anlatımla, karşıtlıktır. Eş-anlamlı sözcüklerin varlığı, bu temel ilkeyi değiştirmez. Karşıtlık, diyalektik düşüncenin de temellerinden biridir.

"Kayıp Söz"de yazar, yapıtın adının da açığa vurduğu gibi, dili, hem insancıl duyarlılığı duyumsama ve arama, hem de "logos" anlamında aklın ve sözün birliği, bu iki öğenin dışavurum aracı olarak tasarımlar. Roman figürlerinden biri olan Deniz'in Norveç'te "Seyir Defteri"ne düştüğü şu not dili felsefe düzeyinde açımlamaya olanak vermektedir: "Dil, insanın ülkesidir, diyorlar, ülkem neresi benim? Anadilimi günbegün yitiriyorum, dilim, ülkem olamamış demek ki. Nereliyim ben? Dünyalı olunabilir mi? Dünyalı olabilmek için dünyanın dilini anlamak gerek. Ben bu dünyanın dilini anlayamıyorum, konuşamıyorum, bu dilden korkuyorum. Hiçbiryerli olunabilir mi?"

Bu bölüm, kültürel birikimi saklayan ve aktaran dilin kimlik oluşturucu işlevini; dil ve kimliğin uzayda bir boşlukta değil, belli bir toprak parçası üzerinde geliştirildiği için insanın bilincini o toprak parçasıyla sınırladığını, dolayısıyla da insanı hem yerelleştirdiğini, hem de tüm dünyada geliştirilen kültür birikimini edinme olanağı vererek, dünyalılaştırdığını; dünyalı olabilmenin de sanıldığı kadar kolay olmadığını çok açık olarak ortaya koymaktadır.

"Dil, insanın ülkesidir!" belirleyimi de dile ilişkin düşünümü özendirmektedir. Yapıtta da vurgulandığı gibi, insan ülkesinden uzaklaşabilir; ülkesinde baskılanabilir; "ülkesini yitirebilir"; ülke "hiçbiryer'e" dönüşebilir; ancak, içine doğulan ve içinde bireyleşilen dil, insanla ya da dünyayla ilişki kurmanın birincil dolayımı olarak hiçbir koşul altında belleklerden silinemez. Her hangi bir toprak parçasını "yurt" yapan bütün değerler dil ile üretilir, dilde saklanır ve geleceğe aktarılır.

X. 3. Dil İle Her Şey Yapılabilir mi?

Dil, özgürlük, bireylik, insan hakları, barış gibi her türlü uygar ve insancıl değerlerin de, baskı, işkence, tutukluluk, öldürme gibi vahşi ve insanlık-dışı değersizliklerin de adlandırıcısı ve saklayıcısıdır. Bu nedenle, yapıtta denildiği gibi, belli çıkarları gizlemeye yönelik yanıltıcı "kalıp" sözler ve anlatımların (s. 31) da örtüsüne dönüştürülebilen dile karşı eleştirisiz tutum, son çözümlemede dilin bir "dış-belirleyim" ya da "yabancılaştırım" aracı olarak kullanılmasına ortam hazırlar.

Yahudi kökenli Alman filozof ve dil-bilimci Victor Klemperer'in "Üçüncü İmparatorluğun Dili" (RTL) adlı ünlü yapıtında dediği gibi, "dil ile her şey yapılabilir". "Sözler/sözcükler minik arsen tüpleri gibidir; bunlar fark edilmeden yutulurlar; hiç etkileri yokmuş gibi görünürler; ancak, bir süre sonra sözcüklerin zehir etkisi ortaya çıkar." [61]

"Kayıp Söz"de yazınsal söyleme içkinleştirilen dil kavramını biraz daha açımlayabilmek için, dil ve dil ile yapılabilen etkilemeleri açımlamak yararlı olabilir. Türkiye'de özellikle 1980 askeri yönetimin baskıcı ve tekleştirici siyasal etkisi ve 1984 yılından sonra giderek artan ayrılıkçı terör gibi olayların yarattığı sorunların ve bu sorunlara çözüm arayışının anlatımı doğal olarak Türkçede de kendisini göstermiştir.

Toplumsal siyasal olayların yol açtığı ayrışma sürecinde belirginleşen yandaş ve karşıt topluluklar, düşünce ve eylemlerini anlatmak için propaganda yöntemine dayalı "özgün" biçemler, özgün dil kullanım biçimleri geliştirmişlerdir. İçerikleri, sözcük seçimleri ve amaçları farklı olması nedeniyle, genel

---

[61] Bu yazıda Victor Klemperer'den yapılan ve tırnak içinde belirtilen alıntılar, (Margret Jaeger/Siegfried Jaeger: "Gefaehrliche Erbschaften. Die schleichende Restauration rechten Denkens" (Tehlikeli Miras. Sağcı Düşüncenin Sinsi Restorasyonu); Aufbau Verlag, Berlin 1999) adlı yapıttandır.
1881-1960 yılları arasında yaşayan Prof. Dr. Victor Klemperer 1935 yılında Alman faşistlerince üniversitedeki görevinden uzaklaştırılır. Prof. Dr. Klemperer'in başlıca araştırma ve öğretim alanı Romanistik, Germanistik ve karşılaştırma edebiyat bilimidir.

dil kullanımı içerisinde yeni siyasal ara-söylemler ve biçemler oluşmuştur.

Söz konusu ara-söylemler ve biçemler, "ulusalcı", "dinci" ve "ayrılıkçı" ya da "bölücü" söylemler ya da biçemler olarak nitelendirilebilir. Bu söylemlerin yaygınlık düzeyi de değişiktir. Giderek artan ortak iletişimi ve kamuoyunun dil kullanımını da belirler duruma gelen bu dil kullanım tarzlarını sorgulamak, artık kaçınılmaz bir görev olmuştur.

Daha önce de vurgulandığı gibi, dil siyasal amaçlar uğruna araçsallaştırılabilir, bir etkileme aracı olarak kullanılabilir. Dil ve manipülasyon bağıntısını açımlamak için şu sorular sorulabilir: Eğer dil araçsallaştırılabilir bir toplumsal dizge ise, belli siyasal söylemleri kitleselleştirmek amacıyla dilin kötüye kullanılmasında hangi yöntemler kullanılır? Toplumsal bir olgu olan dil ile bireysel bilinç arasında ne tür bir ilişki vardır? Güdümleyici siyasal söylemlerin yaygınlaştırılması sürecinde hangi aşkın değerlere gönderme yapılır? Türn ulus için değer olan aşkın değerlerin kötüye kullanımında "örtük" ya da "çok-anlamlı" sözcüklere ne tür işlevler yüklenir? Peki, yalın yurttaşlar siyasal etkileme ve yönlendirme amacıyla kullanılan sözcükler, kavramlar ve anlatımların ayrımına nasıl varabilir?

Propaganda ve kamuoyunu etkileme açısından bu ve benzeri sorulara yanıt arama bağlamında siyasal söylemleri değerlendirmek için, 1933-1945 yılları arasında Almanya'da yönetimde bulunan ve kendisini "nasyonal sosyalizm" olarak adlandıran faşizmin dilini sorunlaştıran dil ve edebiyat bilimci Victor Klemperer'in gözlemleri şöyle: Klemperer ünlü "Üçüncü İmparatorluğun Dili" ("Lingua Tertii Imperii") adlı yapıtında ve güncelerinde Alman dilinin nasyonal sosyalistlerce kötüye kullanıldığını ve böylece tekil bireylerin bilincinin ve kamuoyunun görüşünün istenilen yönde biçimlendirildiğini örneklerle anlatır.

Klemperer'in yaptığı önemli saptamalardan biri, faşizmin yerleştirmeye büyük özen gösterdiği anlayış, "Sen hiçbir şeysin, halkın her şeydir!" söyleminde somutlaşır. Burada "halk" sözcüğü "ulus" anlamında da yorumlanabilir. Söylemin amacı,

hak ve yükümlülükleri bakımından somut bir varlık olan bireyi, soyut bir üst bütünlük içinde eritmektir. Böyle üst bir bütünlük içerisinde eriyen ya da eritilen birey, her türlü hak, özgürlük ve sosyal eşitlik istemini, üst-bütünlüğün çıkarlarına bağımlılaştırmaya hazır duruma ge(tiri)lir.

Tekil bireylerin bireyliklerinin baskılanması ve silinmesi sürecinde sürekli yineleme/tekrar başta olmak üzere, etkileme ve güdülemenin her türlü yöntemi kullanılır. Nasyonal sosyalistler, propaganda ve etkileme yöntemlerinin etkisini arttırmak amacıyla öncelikle eğitim ve bilimi kendi amaçları uğruna kullanmaya büyük özen gösterir. Klemperer, nasyonal sosyalistlerin bu girişimini "bilimin köleleştirilmesi" olarak nitelendirir.

Nasyonal-sosyalist dönemde gerçekleştirilen dil yoluyla bilinç güdümleme ve bilimi köleleştirme oldukça uyarıcı bir örnektir. Türkiye'de 1980'den sonra özellikle yüksek-öğretim alanında yapılanlar, "bilimi köleleştirme" olarak nitelendirilemese bile, "bilimi denetim altına alma" girişimi olarak nitelendirilebilir. Ayrıca, salt bilim değil, siyaset başta olmak üzere, tüm toplumsal-kültürel alan denetim altına alınmak istenmiştir. Siyaseti de denetim altına alma girişiminin bir sonucu olarak Oya Baydar, 12 Eylül 1980'den kısa süre önce yurt-dışına çıkmış ve on iki yıl sürgünde kalmıştır.

Klemperer'in dilin güdümleyici, bilinçleri zehirleyici etkisi üzerine yaptığı uyarıların benzerleri "Kayıp Söz"de de vardır. Yapıtta akrabaları "asker", kendisi dağda olan birisine söyletilen "dilini düşman sözüne alıştırırsan, düşman olur sahiden; düşman diye diye düşman bellersin. Düşman bellediğine verirsin kurşunu" tümceleri, dil ile bilinç, dil ile davranış arasındaki dolaysız bağı ortaya koymaktadır.

Dilin yapısı ve niteliği gereği, her toplumsal kesim, sözcükleri oluşturduğu bağlam ve erekleri doğrultusunda anlamlandırabilir. "Kayıp Söz"deki şu söylem, bu saptamayı doğrulamaktadır: "Asker kurşunu örgüt kurşununa yeğdir. Birinde şehit gidersin, ötekinde hain; ikisi aynı ölüm de tevatür farklı"

söylemi, özellikle egemen söylemin kurduğu bağlam ve erek (intensiyon) kapsamında anlamı belirlediğini ve kalıcılaştırdığını göstermektedir.

Dil, yabancılaşım aracı olarak araçsallaştırıldığında tüketilebilir. Oya Baydar, bunu "Kayıp Söz"de, roman figürü Ömer Eren'in yazınsal etkinliği kapsamında anlatılaştırır. Birikimini "piyasa" koşullarına uyarlayarak, ticarileştiren Ömer Eren, "okur patlamasına" yol açan, aylarca "en çok satanlar listesinin en üst sırasında" duran "Karşı Taraf" romanıyla, "karşı tarafa geçmiştir"; çünkü, "profesyonelliğin pervasızlığıyla ustalaştığı bütün klişeleri kullanmış", "dağarcığını döküp saçarak, bilmeden kendisini, aşkı, umudu, insanı tüketmiştir" (s. 123-124).

Ömer, "kendimi tükettim" sözüyle, "sözcüklerden gerçek söze götüren iç zenginliğinin tümünü" tüketmeyi kasteder; içini tüketince de elinde kalan son şey olan "söz de tükenir." Bir başka roman figürü olan Mahmut'un "mademki o sözü bizim izimizde arıyorsun, var git o zaman yerinde ara" demesiyle, Ömer, "sesi, duyabileceği, söze dönüştürebileceği" yerde, Doğu'da aramaya yönelir (s. 124). Aradığı söz, "insanın sesini, çığlığını" yansıtmalıdır.

Dilin insansızlaştırıcı ya da insancılaştırıcı işlevini yazarın "Kayıp Söz"ü sonlandırdığı şu tümcelerle belirginleştirmek, yapıtta tasarımlanan dil kavramını en iyi biçimde ortaya koyacaktır:

"Bir söz arıyordum, bir ses duydum.

Bir çığlığın peşine takılıp uzaklara gittim.

Duyduğum sesin şiddetten doğan acının sesi olduğunu bilmiyordum, öğrendim.

O sesi izledim, sözü buldum.

Söyleyecek bir sözüm var artık."

"Kayıp Söz"ün bu son tümceleri, yazınsal söylemde sözcüklerin hemen tümünün bir eğretilemeye dönüştüğünü gösteren açık bir örnektir. Bu metin kesiti, eğretileme başta olmak üze-

re, yazınsal biçem araçlarının da yapıtı farklı okumalara olanak veren "çok-anlamlılık" ya da yazın kuramsal deyişle, "anlam açıklığı"nın da kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

X. 4. Ayrımcı Bir Edim Olarak Dil Yasağı

İnsancılık idesinin oluşturucu öğesi, bireyin düşünsel bütünlüğü ve özerkliğidir. Düşünsel bütünlüğü sağlayan etmen ise dildir. Bu yaklaşım açısından "Kayıp Söz" şöyle değerlendirilebilir:

"Kayıp Söz"ün yönlendirici izleği "Kürt sorunu"dur. Durum böyle olunca, Kürtçe yasağı, kaçınılmaz olarak başlıca motiflerden biri olarak yapıtın söylemine sindirilmiştir. Kürtçe konuşma yasağı, öncelikle "Kimin Kurşunuyla Vuruldum Ben?" arabaşlığı altında Zelal ve Mahmut figürlerinin iç-konuşmaları ve söyleşimleri (diyalogları) kapsamında anlatılaştırılmıştır.

İlk-okula giden küçük Zelal, "Kürtçe'nin neden konuşulmaması gerektiğini anlamak ister"; ancak, kendilerine öğretmenleri tarafından söylenen sadece şudur: "Türkçe'yi öğrenmeniz gerek!" Bu buyruk ya da açıklaması, çocuğun dil yasağını anlamasına yetmez (s. 105). Öğretmenler, "insanların neden farklı diller konuştuklarını açıklamak" yerine, Türkçe konuşmayıp, Kürtçe konuşanları dayakla cezalandırır. Cezaya dayalı bu yaşantı, çocukların belleğinde yer eder.

Ömer'in Mahmut'un verdiği adresi bulmak için, Güney Doğu kentlerinden birine gelişiyle başlayan "Bizi Karlarımız, Kavaklarımız, Kargalarımızla Bırakıp..." bölümünde yeniden Kürt sorunu yazınsal söylemin odağına oturtulur. Bu bölümde dil ile dilsizlik, güven ile güvensizlik harmanlanır. "Benim toprağımdır, senin sömürgen"; "dağlardan haber salınmıştır, kepenk indirilecek diye"; "sen bizim televizyonda konuşmuştun. Kürtçe yasaklanmamalı, anadili öğretilmeli falan demiştin"; "bu bey oğlundan haber getirmiş. Yazarımızdır, bizdendir" sözleri, söz konusu tavır bölünmüşlüğünün anlatımı olarak yorumlanabilir.

Dile ilişkin felsefi düşünüm içeren bir başka bölüm Ömer ile Zelal arasındaki söyleşimde somutlaşır. Zelal, Yaşar Kemal'in de sürekli vurguladığı, Kürtçe'de sözlü anlatı geleneğinin gücünü duyumsatırcasına, Ömer'e "mademki masalcısın, madem sözün ebesisin. Bir kaçış masalı anlat...sonu iyi bitsin... kimse kimseyi çiğnemesin, öldürmesin" diye seslenir. Bu ses, Ömer'in aradığı sözün izlerini taşımaktadır.

Ömer'in yanıt niteliğindeki sözlerinde dilin Yunanca'daki anlamı olan "logos"u, diyesi, "akıl" ile "sözün" birleşimini çağrıştıran anlamlar yüklüdür. Ömer de dilini yitirmiştir; zaten dil, Ömer'in anlatımı uyarınca, "sadece sözcükler değildir"; hangi dilde olursa olsun, "söz, sözcükleri aşar"; insan "bütün sözcükleri bilse bile, bazen tutulur; söze dökemez" (s. 123).

Oya Baydar, "Sıcak Külleri Kaldı" ve "Erguvan Kapısı" ile başladığı "dil sorunsalı" ile irdeleşme tavrını, "Kayıp Söz" romanında insancılık idesi kapsamında felsefi bir dil sorgulamasına dönüştürmeyi başarmıştır.

XI. OYA BAYDAR ROMANINDA BAZI SİMGELER VE EĞRETİLEMELER

XI. 1. "Simge" Kavramının Felsefi Arka-alanı

Oya Baydar romanının ve yazınsal biçeminin en belirgin yönü, başta eğretilemeler olmak üzere, içerdiği "retorik figür" ve simge zenginliğidir. Yazınsal estetikleştirmenin, dolayısıyla da biçemselleştirmenin bu iki vazgeçilmez aracı, yazarın tüm yapıtlarında belirgindir. Söz konusu boyut, bu yazı kapsamında irdelemeye temel aldığım "Hiçbir Yere Dönüş"[62], "Sıcak Külleri Kaldı"[63] ve "Erguvan Kapısı"[64] adlı romanlarda estetik ve düşünsel olarak çok başarılı bir biçimde yazınsal söyleme içkinleştirilmiştir.

Bununla birlikte, yazar, "Erguvan Kapısı"nda "sembol" görüngüsüyle düşünsel bir düzlemde daha belirgin olarak irdeleşmektedir. "Erguvan Kapısı"nın "İnançlar ve Kurbanlar" bölümünde Türk akademisyen Mete ile Teo figürleri arasında geçen diyaloglarda "Üç inancın başkentinin en yüce tapınağı: Kutsal Hikmet" (s. 254) olarak nitelendirilen Ayasofya, başlı başına bir "simge"dir; çünkü, Ayasofya hem somut bir yapı, dolayısıyla da somut bir nesnedir, hem de "Kutsal Hikmet" anlatımıyla özellikle Hıristiyanlığı örneklendiren soyut bir simgedir[65]. Bu nitelikleriyle Ayasofya, görünür ile görünmezi

---

[62] Oya BAYDAR: "Hiçbiryere Dönüş"; Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2005.
[63] Oya BAYDAR: "Sıcak Külleri Kaldı"; Can Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2000.
[64] Oya BAYDAR: "Erguvan Kapısı"; Can Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2005.
[65] "Simge" ya da "sembol", Yunanca'da "bütünleştirilen" demektir. Söylenceye göre, çamurdan yapılmış bir levha kırılmış, kırılan bu levhanın parçaları toplanarak, bütünleştirilmiştir. Parçaları bütünleştirme olayı, "dostluk bağını" simgeler. Simge ya da sembol, gösterge-bilimde en geniş anlamıyla bir anlam ile bağlantılandırılan bir "göstergе"dir. Dar anlamıyla simge, geleneksel ikonik, resimsel gösterge, özel yan-anlamlarla donatılan gösterge demektir. Bu yan-anlam, benzerliğin anlatımını gösteren bir dizgedir.

bütünleştirdiği için, Yunancada parçalanan bir bütünün parçalarının yeniden bütünleştirimi anlamına gelen simge kavramının kök anlamını da belirgin olarak açığa vurmaktadır.

"Kutsal Hikmet" olarak nitelendirilen Ayasofya simgesi, aynı zamanda önemli bir retorik figürdür. Bu yönüyle Ayasofya, "retorik figür" üst-kavramı altında yer alan hem "eğretileme", hem "genelleme", hem "ad-değişimi, hem bir genelleme/kapsamlama hem de bir "örtmece" ya da "güzelleme"dir.

Hem görünürü, hem de görünmeyeni simgeleyen "Kutsal Hikmet" niteminin bu denli fazla sayıda biçem aracı olarak kullanılabilir olması, simgenin çok-anlamlılığının, en somut göstergesidir. Son çözümlemede anlamı, anlamların taşıyıcısı göstergelerin dizgeli toplamı olan dili de yaratan insandır. Dolayısıyla simgeyi de üreten, ona çok-anlamlılık niteliği yükleyen de insandır.

Yazar, aynı bölümün devamında, belki de "simge" kavramı hakkında felsefi bir tartışmayı özendirmek amacıyla, "Konstantinus'la Justinianus'un, kucağında bebek İsa ile oturan Bakire Meryem'e Konstantinopolis'i ve Ayasofya'yı sundukları ünlü mozaik"ten (s. 256) söz eder. Başta kucağında bebek İsa ile oturan Bakire Meryem olmak üzere, bu anlatımda kullanılan hemen her sözcük, Hıristiyan teolojisine ya da bu teolojiden beslenen mitolojiye gönderme yapan açık bir "simge"dir.

Çağdaş gösterge-bilimin kurucusu olarak bilinen Carles Sanders Peirce, simgeyi göstergenin alt-sınıfı olarak belirler.
Simge, beş duyu ile algılanan, görülür gerçeklikten yola çıkarak, görünmezlerin bulgulanmasını sağlar. Görünür unsur ile görünmez unsur bir bütün oluşturur ve biri olmadan diğeri anlaşılamaz. Örneğin, "yüzük" görünür yönüyle bir nesnedir; görünmez yönüyle de "evliliği" simgeler. Simge, tözsel olarak çok-anlamlıdır. Freud'çu psiko-çözümleme kuramında bu dizge, özellikle "Ödipus Kompleksi" ile yapılanmış, bireysel geçmişteki eğretileme kurallarının uygulanmasından ve bilinçdışının düzenlenmesinden yola çıkar. Bütün dinler, temel düşüncelerini simgelerle anlatırlar. Örneğin: "Tekerlek", sürekli dönüşü; "boş mezar" (gömüt), yeniden doğuşu; "yol", yaşamı sürdürmeyi ve yaşam öyküsünü simgeler. Daha geniş açıklama ya da bilgi için: "de.wikipedia.org/wiki/Symbol/" ya da "tr.wikipedia.org/wiki/sembol/"

Simge olmaları nedeniyle de söylencesel ve gizemlidirler ve anlamın çoğullaşmasının göstergeleridirler.

Bu anlatımı izleyen tümcelerde yazarın dil ile düşünce arasındaki dolaysız bağa gönderme yapan belirleyimiyle, "her şey semboldür... Düşünen insanın yaşamı bir semboller sistemidir."

Çağrıyı anlamlandırmak amacıyla, yukarıda anılan mozaik tablo hakkında şu açımlama izler: "Tablonun bütünsel sembolizmi yanında her mozaik parçası, her detay, gösterdiğinden başka bir şeye işaret eder." Görüleceği üzere, yazar, simgenin hem görünürü, hem de görünmezi betimlediğini felsefi olarak son derece tutarlı biçimde dile getirmektedir.

Bu felsefi tutarlılık, yazarın izleyen bölümde "bütün dinlerin ve ideolojilerin temel düşünce ve önermelerini simgelerle anlattıkları"; insanların inandıkları dinin simgesel anlatımlarından etkilenerek, "birbirlerinin gözlerini oydukları" biçimindeki sözlerinde kendisini gösterir.

XI. 2. İnançlar Simgelerini Yaratır, Simgeler İnancın Yerine Geçmeye Başlar

Oya Baydar'ın burada yer alan "İnançlar simgelerini yaratır ve simgeler inancın yerine geçmeye başlar. Çoğu zaman inançlar uğruna değil, semboller uğruna savaşılır" (s. 256) saptaması, salt simge kavramının felsefi arka-alanını aydınlatmakla sınırlı kalmamakta, bunun ötesine de, örneğin, "türban" simgesine ve bu simge uğruna yürütülen savaşıma ışık tutmaktadır.

Yazar, izleyen bölümde simgelerin söylencesel gizemlerini romana adını veren "erguvan" (s. 256) bağlamında açığa çıkarır: Sözü edilen mozaikte "erguvani ipek kaftana bürünmüş, başında azizlik halesi olan, İsa'nın önünde diz çökmüş olan adam" Bizans imparatorudur. Salt "porfirogenetos", bir başka anlatımla, "erguvani ipek içinde doğanlar", imparator ve çevresini simgeler. Dolayısıyla, "erguvani ipek", soyluların "ayrıcalıklı" simgesidir; soylu olmayanlar, "erguvani ipek" gi-

yemez; giyenler cezalandırılır. Gerçekler değil, bu simge önem kazanmıştır.

"Simge" kavramına ilişkin olarak yapıttan aktarılan düşünsel-estetik belirleyimler, düşüncenin dışa-vurumunun zorunlu olarak dil üzerinden gerçekleştiğini, diyesi, sözcük ve kavramlara döküldüğünü, bu sözcük ve kavramların da "gösterge" ya da göstergenin bir alt-dizgesi olan "simge" olarak adlandırıldığını anlatmaktadır.

İnançları ve inancın yerine geçmeye başlayan simgeleri yaratan da insan, kendi yarattığı simgeleri kutsayan ve eleştirisiz bir tavırla onların uğruna savaşım veren de insandır. Gücünü bu olgudan alan "simge", tarihsel-toplumsal gelişim süreci içinde betimlediği gerçekleri örten büyülü bir anlam dizgesine dönüşür. Simgenin betimlediği büyülü anlam dizgesini açımlama, ancak yorum yoluyla gerçekleşir. Nitekim Fransız düşünür Paul Ricouer da "Yoruma Dair" adlı yapıtında simge ile yorum arasındaki ilişkiyi ele alır ve şu sonuca varır: "Simge, yorum gerektiren çift anlamlı bir dilsel anlatımdır. Yorum, simgelerin anlamını çözmeye uğraşan anlama eylemidir."[66]

Yazarın dil ve yazın-kuramında da kabul gören söz konusu saptamaları, felsefi birikimi olan okuyucuya karşı yapılmış bir meydan okuma gibidir. Yazar, okuyucusuna adeta "Haydi, benimle birlikte düşün ve irdele!" çağrısı yaparak, onu dış-dünyanın gerçeklikleri, görüngüler, olaylar ve öznel duyumsayışlar ile bütün bunların arkasındaki gizemli iç-dünyaların dilselleştirilme serüvenini sorunlaştırmaya özendirmektedir.

Ayrıca, bu belirleyimler, aynı zamanda Oya Baydar'ın yazınsallaştırmanın malzemesi olarak kullandığı "dil"e ilişkin kasamlı bir düşünüm geliştirdiğini de ortaya koymaktadır. Böylece, yazarın yapıtlarının hem yüksek estetik değeri, hem de derin düşünsel birikimi iyice belirginleşmektedir.

---

[66] Paul RCOUER: "Yoruma Dair"; Metis, İstanbul, 2007, s. 22.

XI. 3. Yaşam Dünyaları, Yorumlama Tarzları ve Simgeleştirme Edimleri

Yazar, yakından deneyimleme olanağı bulduğu 12 Mart ve 12 Eylül öncesi Türkiye'de öğrenci devinimlerini betimlerken, felsefede geniş bir arka-alanı olan ve bugün de verimlileştirilmeye çalışılan "yaşam dünyası" kavramından söz eder ("Sıcak Külleri Kaldı"; s. 125, 135 vd). Yaşam dünyası kavramı, bireyin toplumsallaştığı yaşam koşullarıyla, düşünme ve yaşama tarzı ve bunlara bağlı olan simgeleştirme edimleri arasındaki dolaysız ilişkiyi anlatır.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve alt-kültür ortamlarında toplumsallaşmış ya da bireyleşmiş öğrenci gençlerin olaylara bakış tarzlarında ortaya çıkan değişiklik, şiddete karşı yaklaşımlarındaki ayrımlaşma gibi görüngüleri, bilimsel bakımdan tutarlı açıklayabilmek için, "yaşam dünyası", uygun ve verimli bir yaklaşımı sergilemektedir.

Öğrenci eylemleri kapsamında yazarın öne çıkarmayı ve yazınsallaştırmayı başardığı bir başka kavram, "zamanın ruhu"dur. Zamanın ruhu, özellikle 1968 öğrenci devinimleri ve bu görüngünün arka-alanını oluşturan toplumsal-siyasal gelişmeler ve yapılanmalar betimlendiği bölümlerde yapıtı varsıllaştıran bir boyut olarak belirginleşmektedir (Sıcak Külleri Kaldı; s. 125 vd.).

"Erguvan Kapısı"ndaki Derin ve Kerem Ali figürleri, "yaşam dünyalarının" farklılığından doğan algılama ve yorumlama tarzlarının benzemezliliğini açık biçimde örneklendirmektedir. Yine bu yapıtta ve devrim adına girişilen "ölüm oruçları" eylemleri bağlamında oluşturulan "devrim fedaisi bantı", tutukevlerindeki tutuklular için kullanılan "tutsak", "tutsak aileleri", "kızıl bayrak" türü çeşitli simgeler, "yaşam dünyası" kavramına anlam ve işlev kazandırmaktadır.

Oya Baydar'ın çok önemsenmesi gereken bu düşüncelerinin doğru yorumlanmasına katkı yapabilmek için, "yaşam dünyası" kavramı ile ilgili olarak felsefi bir gezinti yararlı olabilir: "Yaşam

dünyası", yalın ve yüzeysel bir kavramlaştırma değildir; kavramın derin felsefi kökleri vardır.

Edmund Husserl'e dayanan "tinsel ya da "görüngüsel" felsefe geleneği ve birikiminde "yaşam dünyası" iki anlamda kullanılır. Yaşam dünyası, bir yönüyle insanın dünya ile ilişkileri hakkındaki her türlü belirlemenin antropolojik temeli, kendiliğinden anlaşılır olanın evreni; öbür yönüyle de içinde gerçekten yaşanılan edimsel, görünür ve somut dünya anlamlarında kullanılır. Yaşam dünyası, aynı zamanda davranış ve yorum kalıplarını biçimlendiren "kültür dünyası" olarak da anlaşılır.

İletişimsel eylem kavramını kuramsallaştıran Jürgen Habermas'ın kanısınca, yaşam dünyası salt bireyin toplumsal-kültürel bağlantı alanını değil, iletişimsel eylemin de arka-alanını oluşturur[67]. İletişimsel eylemin taşıyıcılarından biri de yaşam dünyasının biçimlendirdiği simgelerdir.

Fransız düşünür Paul Ricoeur da "yaşam dünyası" ve simge sorunsallarını ele alır. Kant ve Freud'dan esinlenen bu filozof, yazın ya da şiirsel dil sorunsalıyla irdeleşmesi sürecinde anlamlandırma ve anlamanın, göstergeler, simgeler ve metinler üzerinden gerçekleştiği sonucuna varır. Düşünür, özellikle anlamlanlandırma sürecinde göstergelere ve simgelere büründürülen düşünceleri anlatanın oluşturduğu bağlamın ve erekselliğin öneminin altını çizerek, yaşam dünyası kavramını "dolaysızlığın ufku" olarak tanımlar.

XI. 4. Kültürel-Siyasal Olaylar Bağlamında Eğretilemeler, İmgeler ve Gerçek Simgeler

Her yazınsal ürün ya da yapıt, değişik yoğunluklarda yaratıldığı dönemi belirleyen başat toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel olayların izlerini taşır. Bu ilke, bu yazıda konulaştırılan "Hiçbiryere Dönüş", "Sıcak Külleri Kaldı" ve "Erguvan Kapısı" için

---

[67] Yaşam dünyası kavramının felsefi boyutuna ilişkin daha ayrıntılı bilgi için: "http://de.wikipedia.org/wiki/Lebenswelt/"

de geçerlidir. Bu kapsamda Türkiye'nin 1987'den sonra yeniden canlandırmaya çalıştığı "AB adaylık üyelik süreci", "Avrupa'da Türk imgesi", Kuzey Irak ve Kürtler, hem gerçek olayları ve süreçleri anlatırlar, hem de bu gerçek olaylara ya da süreçlere yüklenen yan-anlamları simgelerler.

Oya Baydar'ın anılan üç romanında da sıkça yinelenen başat göndergeler, imgeler ve simgeler arasında "Küçük Prens", "12 Mart", "işkence", "tutukluluk", "Nazım", "ayrılık", kaçaklık", "sürgün", "yenilgi", "Berlin Duvarı'nın yıkılışını simgeleyen yıkılan duvar", "uzun yolculuk", "dönüş özlemi", "yabancılık", "köksüzlük", "yitim", "kutsallıkların yıkımı", ütopya", "öz-sorgulama", "erguvan", "kedi", "ada", siyahla anlatılan "güç", "erk", "devlet", "ölüm", "öldürüm", "bedel ödeme", "yoğun aşk", "cinsellik", "yaşlanma", "yorgunluk", "bıkkınlık", "eski tüfek", "sıradanlaşma", "bayağılaşma", "erklilik-erksizlik", bilinçaltı", "Doğu", "dağ", "söylenceleştirme" öne çıkmaktadır.

"Eski tüfek" eğretilemesi, "Sıcak Külleri Kaldı"da sol ve sosyalist düşüncenin simgelerinden biri olarak yer yer anılan ve "en güzel" aşk şiirlerinin yazarı diye nitelenen Nazım Hikmet'i anımsatmaktadır. Salt en güzel aşk şiirlerinin değil, Türkçede en güzel şiirleri de yazan şair Nazım'ın son şiir kitabı kapsamında Nazım-Vera ilişkisi için Ömer Ulaş'a söyletilen "O sırada Nazım hasta, belki de iktidarsız. Vera onu aldatıyor, Nazım da bunu biliyor. Üstelik komünistliğine falan bakma sen, Nazım Feodal adam, Türk erkeği. Yüreği kanıyor" (s. 23) söylemi, yapıtın genel bağlamı içinde iğreti durduğundan, okuyucu söz konusu bölümü yorumlamakta zorlanmaktadır.

Bu bölümde Nazım'ın şairliği önce övülür, '70'li yılların solcularının felsefi-yazınsal birikimlerinin azlığı eleştirilir ve ardından da o dönem solcularının bilgi eksikliği nedeniyle, Nazım'ı gereksiz yere yücelttikleri savlanır. Sonra da yukarıdaki sözler söylenir. Bu öğeler, Nazım'a ilişkin "iğreti" söylemi oluşturur. Dolayısıyla, okuyucu yapıtın genel bağlamı içerisine niçin böyle bir "parça-söylemin" yerleştirildiğini anlamlandırmakta güçlük çekmektedir.

Bunların dışında hâlâ Türkiye gündemindeki yerini koruyan "PKK" ve "dağ"; "gerillayla devlet arasında kalma" gibi eğretilemeler ya da eğretilemesel anlatımlar, romanın izleğini ve yan motiflerini güncel olaylarla bağlantılandırmaktadır.

Yazar, PKK ya da ayrılıkçı teröre karşı gelişen milliyetçi dalgayı irdelediği bölümde, 2000'li yıllardaki Türkiye ile 1930'lu yıllardaki Almanya arasında koşutluk kurar ve "En büyük asker bizim asker", "PKK hainlerine ölüm!", "Savulun bölücüler, Bozkurtlar geliyor!" gibi sloganları dillendirerek, "asker uğurlama" törenleri yapanları, "1930'lar Almanya'sında Münih'te birahaneleri basıp, herkese ayakta marşlar söyleten, Heil Hitler!" diye bağırtan Nazi gençliğinin gecikmiş Türkiye modelleri" olarak nitelendirir. Yazarın sürgün döneminde edindiği yoğun Almanya deneyimi ve birikimi özellikle irdelenen birinci yapıtın çoğu yerinde dikkat çekmektedir.

Romanda anlatılaştırılan bir başka anımsatı, "Susurluk" (s. 413) olayıdır. Bir trafik kazası sonucu ortaya çıkan bu olayda otomobilde bulunan bir ülkücü reis, bir polis şefi ölmüş; PKK'ya karşı savaşta devletten yana tavır almış ve korucu olmuş bir aşiretin reisi yaralı olarak kurtulmuştur.

Yukarıda sayılanlara "Erguvan Kapısı"nda öne çıkan başlıca eğretilemeler arasında "erguvan", "kapı" ya da "erguvan kapısı", "kutu", "yitik kuşak", "kurban", "ana evi" ya da "baba ocağı", "çocuklarını yemek", "öteki", "ölüm orucu", "açlık grevi", "dava", "dava şehidi", "şehadet bantları", "feda savaşçısı", "tutsak aileleri", "yaşama dönüş operasyonu", "yeni bir dil yaratmak" sayılabilir.

Önemli bir sorgulama konusuna dönüştürülen erk, erkin örgütlü biçimi ve gerçekleştirim aracı olarak devlet eğretilemelerinin yanı sıra, "ada" eğretilemesi her iki yapıtta da bir "sığınak" olarak betimlenmektedir. Issız bir ada, yazarın "Erguvan Kapısı"nda dediği gibi, dinginliktir; yalnızlıktır, ulaşılmazlıktır, soyutlanmışlıktır, zarar-verilemezliktir, kaçış düşlerinin sığınma umuduna dönüştüğü topraktır (s. 484).

Üzerinde özellikle durulması gereken eğretileme, hiç kuşkusuz "erguvan"dır. "Erguvan" hem genel anlamda arayışı, hem de hakikati arayışını, Hıristiyan inancında "Yehuda"yı, kimlik arayışını, soyluluk ve erk göstergesi olan imparator giysisini simgelemektedir. Erguvan mitolojik boyutu da olan bütün bu derin ve geniş simge ve çağrışım gücü nedeniyle, yazarca, deyim yerindeyse, kutsama ya da tapınç düzeyinde önemsenmektedir.

Her iki romanda da gerçek simgeler arasında yer alan, Oya Baydar'ın "takıntılarından" biri diye adlandırdığı ve bir anlatı unsuru olarak sıkça kullandığı simgelerden biri "kedi"dir. Bu yazıda ele alınan ilk iki romanda da kedi bir anlatı öğesi olarak yazınsallaştırılmasına karşın, özellikle "Erguvan Kapısı"nda yazınsal söylemin önemli bir bölümüne içkinleştirilmiştir. Kedi konusunda geniş bir bilgi ve deneyime sahip olduğu anlaşılan yazar, bu simgesel varlığın eğitimi konusunda ayrıntılı bilgiler verir (s. 162).

Yazarın betimlemesiyle, kedi, insanın içinde bulunduğu ruh durumunu sezinleyen, yalnızlığını paylaşan, duygu ve keder ortaklığı geliştiren (s. 177) bir varlıktır. Kedi, bu romanda bazı kahramanların, örneğin Derin ve Umut'un yazınsal işlevini yükselten bir öğedir. Yazarın bir kedi-sever olduğu, yapıtlarından da bellidir. Nitekim, yapıtlarının birinin adı "Kedi Mektupları"dır.

1990 başlarına değin salt Avrupa'nın değil, dünyanın yazgısını ve gidişini belirleyen, Doğu Avrupa'da sosyalist sistemin ve blokun varlığını anlatan Sovyetler Birliği, DDR (Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin Almanca kısaltması; OBK) imgeler ("Sıcak külleri Kaldı"; s. 40); "Demir perde'nin yıkılması", Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov'un estirdiği "glasnost ve perestroyka (saydamlık ve yeniden yapılanma) rüzgarları" (s. 49) gibi simgesel anlatımlar, yapıtı içerik ve anıştırı bakımından boyutlandırdığı gibi, okuru Avrupa ve sosyalist sisteme ilişkin olayların arka-alanlarına doğru bir düşünsel gezintiye çıkmaya özendirici niteliktedir.

XI. 5. Simge Olarak Renkler

Renkler, Oya Baydar romanında kişilik özelliklerini simgeler. Örneğin, "Sıcak Külleri kaldı"da Ülkü'nün annesini simgeleyen renk "gül kurusuyla bej, bejle açık gri arası, soylu ama belirsiz ve kişiliksiz"tir (s.41- 42). Arın Murat "asil bir gri"; annesi "devletin rengidir. Devletin renginin ne olduğu ise hiç fark etmez; "Osmanlı yeşili" de olabilir, "Halk Fırkası kırmızısı" da, "ordu hakisi" de; Arın Murat'ın amcası "beyaz bir fon üstünde neşeli, alacalı bulacalı bir renk cümbüşü." Ülkü ise "sarı"dır (s. 69).

Renkler arasında özellikle "erguvan", yazarın nitelemesiyle "muhteşem ve göz alıcı" bir renktir (s.41) ve bu romanın arabaşlıklarından birinin adıdır.

Özellikle "Erguvan Kapısı"nın temel izleği olan bu renk, söylenceye göre, Yehuda Ağacı'nın rengidir. Yehuda İşariyot ise, İsa'nın 12 havarisinden biridir. Hıristiyan mitolojisine göre, bu havari, İsa'ya ihanet edip, onun tutuklanarak, Romalılara teslim edilmesine ve çarmıha gerilmesine neden olmuştur.

Bu olayın sonunda Yehuda kendisini erguvan ağacına asmış, ağaç da utancından pembeye dönüşmüştür. Erguvan ağaının yuvarlak yaprakları, ihaneti için Yehuda'ya ödenen gümüş sikkelere benzetilmiştir.

Yukarıda açıklandığı gibi, "erguvan" aynı zamanda soyluluğu ve erki de simgeler. Bir Akdeniz bitkisi olan erguvan ağacı, Bizans'ın, dolayısıyla da İstanbul'un da simgesidir.

XI. 6. Hikmet-i Devlet ya da Devlet Bilgeliği Simgesi

Oya Baydar, Fransa'da 16. yüzyıldan başlayarak dizgeleştirilen ve Fransızcadan (raison d'etat) dünya dillerine geçen bu kavrama karşılık olarak "hikmet-i devlet" anlatımını kullanır. Buna "devlet akılcılığı" ya da "devlet bilgeliği" de denebilir.

"Sıcak Külleri Kaldı"da yer alan bu simgesel anlatım, devlet erkini elinde bulunduranların yönelimleri ve çıkarlarıyla bireyin yönelim ve çıkarlarının örtüşmeyeceği düşüncesini an-

latır (s. 45). Devlet erki, "siyasal ya da parasal iktidar kirletir" (s. 46) düşüncesinden yola çıkılarak, romanda baştan sona değin sorunlaştırılır.

Yazara göre, erkin tözsel niteliği olan "kirletici etki", özellikle 12 Mart ve 12 Eylül gibi baskı dönemlerinde ve Kürt ve Ermeni sorunu gibi milliyetçi amaçlarla güdümlemeye (manipüle etmeye) açık konularda gözlemlenebilir. Romanın erkek başkahramanı Arın Murat, erkin kirleticiliğini kendisinin de birlikte biçimlendirdiği "derin devlet" bağlamında deneyimler ve zamanla bu kirletici öz ile irdeleşmeye başlar.

Erkin kirletici yapısını, devlet erkini kullananların hukuktanımazlığını Oya Baydar belli göndermeler ve anıştırmalar üzerinden betimler. Bu anıştırı ve göndermelere örnek olarak "sağcılar, devlete yardımcı güçlerdir. Bana sağcılar cinayet işliyorlar dedirtemezsiniz" sözlerini aktarır.

Bütün yurttaşlara hizmet için kurulan bir hizmet örgüttü olması gereken devleti hukuka değil, devletin derin kesimlerinin örgütlediği ve desteklediği karanlık güçlerin yasa dışı eylemlerine dayandıran, solu devlet düşmanı olarak gören ve gösteren bu sözler, bir dönemi niteleyen önemli anıştırılardır. 70'li yılların ikinci yarısında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin başbakanı olarak sağlı sollu üniversite gençliğinin bir birini öldürmelerine en azından izleyici kalan, ülkeyi önlenemez bir kargaşaya sürükleyerek, 12 Eylül askeri faşist darbesine ortam hazırlayan bu siyasetçi, "bir bilen" olarak hâlâ adından söz ettiren Süleyman Demirel'dir. Bugün bile bu siyasetçiden medet umanların bulunması, üstüne üstlük bunlar arasında kendisine sol ya da sosyal demokrat diyen bir partinin genel başkanın da bulunması, ülkenin geleceği ve toplumun erinci açısından ne denli umut kırıcı bir durumdur.

XI. 7. 12 Mart ve 12 Eylül'e İlişkin Simgesel Anlatımlar

Türk yazınında izlek, motif ve biçem araçları bakımından belirgin bir kırılma ya da dönüm noktası olan 12 Mart ve

12 Eylül[68], doğal ve yaşantılara uygun olarak solcu ve sosyalistler açısından haksız-hukuksuz sorgulama, gözaltına alma, tutuklama, işkence etme, aşağılama, itip-kakma gibi insanı insanlığından utandıran edimler ve uygulamalar demektir.

12 Mart anıştırısı, "Sıcak Külleri Kaldı"da sıkça yinelenmektedir. Yazarın kişisel olarak bu süreci yaşamış olması, anlatının inandırıcılığını, dolayısıyla da etkileyiciliğini belirgin ölçüde yükseltmektedir. Yazar, Türk solunun 12 Mart'a bakışına ilişkin eleştirilerini Ömer Ulaş ağzından şöyle anlatılaştırmıştır: "Atatürkçü millici darbe beklentisi içinde 12 Mart'ı alkışlamış olanları başta, ne kadar aydın, yazar, gazeteci, politikacı, akademisyen varsa 'armut gibi' toplamaları sadece iki gün sürdü. 'Balyoz Harekatı' balyoz gibi inmişti. Radyolarda uzun arananlar listesi okunuyor ve 'Sayın muhbir vatandaşlar' arananların ve şüphelilerin yerlerini bildirmeye çağrılıyordu" (s. 185). Yazar, bu bölümün devamında 12 Mart'a değin ulaşan süreçte sosyalist ve sol devinimin eleştirel bir değerlendirmesini içten bir bakışla ve yaşanmışlık yansıtan tutumla anlatır.

12 Mart öncesi Türk solu, dünyada olup bitenlerden kopuk değildir. Yazarın deyişiyle, "milyonlarca kişinin düşünceleri, inançları, atılımları birkaç kişide cisimleşmişir. Deniz, Mahir, ötekiler, dönemin ruhuydular işte. Hatalarıyla sevaplarıyla. Darağaçlarında, Nurhak'da, daha dün Kızıltepe'de yitip gittiler" (s. 203). Anılan öğrenci ve gençlik önderleri, anlatımsız savaşımcılıkları, derin insan-severlikleri, bitimsiz umutları ve kuramsal saflıklarıyla romanda Mehmet İliç ile simgelenmiştir. Anılan bu genç ve savaşımcı kahramanlar, hem zamanın ruhunu, hem de sürekli umudu simgelerler. Dolayısıyla, yazarın anlatımıyla, "12 Mart çocukları ya Umut, ya Deniz'dir" (s. 205).

---

[68] Özellikle 12 Eylül ile başlayan bir sürecin Türk yazınının her boyutuna yansıyan açık bir dönüm noktası olduğu birçok yazın bilimcisi, kuramcısı ve eleştirmeni tarafından dile getirilmiştir. Bunlar arasında Fethi NACİ ("Roman ve Yaşam"; YKY, İstanbul, 2002), Ahmet Oktay ("Romanımıza Ne Oldu"?; Dünya, İstanbul, 2003), Berna MORAN ("Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III"; İletişim, İstanbul, 2005) ve Murat BELGE ("Edebiyat Üstüne Yazılar"; İletişim, İstanbul, 2006) örnek olarak anılabilir.

Adlar, romanda dönemleri ve düşünsel eğilimleri ortaya koyan, siyasal tarihi yansıtan önemli simgelerdir. Bu duruma en açık örnek, baş-kahraman Ülkü Öztürk'un oğlu Umut Murat'tır. Bebeğe "Umut" adı, yazarın betimlemesi uyarınca, "güzel günler görmesi", herkesin ayrımcılığa uğramaksızın "eşit, aydınlık, barışçı bir dünyada yaşaması" için verilmiştir (s.35). Bundan dolayı olmalı, yazar daha sonraki sayfalarda kahramanlardan birine "12 Mart döneminde doğan çocukların çoğunun adı ya Umut, ya Deniz'dir... 12 Eylül çocuğu, ama adı yine de Deniz" (s. 75) sözlerini söyletecektir.

"Erguvan Kapısı"nda adlara ilişkin bölüm aşağı yukarı aynı sözlerle yazınsal söyleme yerleştirilmiştir: "12 Mart çocukları Deniz, Özgür, Sinan, Umut ya da Ulaş oldular çoğunlukla" (s. 159). Bu dönem çocuklara, öldürülen yoldaşların, arka daşların ve ideallerin adlarının verildiği bir dönemdir (s. 288).

12 Mart ile 12 Eylül ne ölçüde faşist oldukları açısından karşılaştırıldığında, Oya Baydar'a göre, 12 Mart, faşizmin denemesi, yazarın anlatımıyla, provası; buna karşın 12 Eylül faşizmin her alanda dizgeli ve sürekli uygulanışıdır[69] (s. 278-279). Yazar, bu bağlamda 12 Eylül'ü gerçekleştiren beş generali simgelemek için kullanılan "beşi bir yerde generallerimiz" eğretilemesini kullanır. Bu beşi bir yerde generaller, işçilerin,

---

[69] 12 Eylül 1980'de bir darbeyle ülke yönetimine el koyan askeri cuntanın siyasal nitcliğinin ve amacının değerlendirilmesi için şu bilgiler yeterlidir: Milliyet gazetesi yazarı Yalçın Doğan'ın aktarımına göre, Askeri dönem boyunca: 50 kişi idam ediliyor. 650 bin kişi gözaltına alınıyor. 7 bin kişi için idam cezası isteniyor. 230 bin kişi yargılanıyor. 300 kişi kuşkulu biçimde ölüyor. 171 kişi işkencede ölüyor. 73 kişiye doğal ölüm raporu veriliyor. 30 bin kişi, sakıncalı olduğu gerekçesiyle, işinden atılıyor. 338 bin kişiye pasaport verilmiyor. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkartılıyor. Gazetecilere 3 bin 315 yıl hapis cezası veriliyor. Gazeteler 300 gün kapatılıyor. Bunların dışında bugünü de etkileyen iki önemli karar alınıyor. Kürtçe yasaklanıyor. Bu, Kürt yurttaşlarca anadiline yapılan bir saldırı olarak algılanıyor. 1982 Anayasası ile din dersleri zorunlu duruma getiriliyor (Milliyet, 12 Eylül 2007). 12 Eylül askeri yönetimin anlayışını belirginleştirmek amacıyla, bu dönemin devlet başkanı Kenan Evren'in "Asmayalım da, beslcyelim mi?" sözünü de burada anmak gerekir.

sendikaların, solun canına ot tıkamış; buna karşın, "sermayenin kârlarını katlamasına" (s. 279) her bakımdan ortam hazırlamıştır.

XI. 8. Eleştirel Düşünce Birikimi Ezilince Yerini Ne Doldurur?

"Erguvan Kapısı"nda da 12 Eylül, devrimi önlemek için, Amerika'nın desteğinde darbe yapan "faşist cunta"nın ürünü olarak tanımlanır (s. 110). Aynı yerin devamında yer alan "12 Eylül, devrimci hareketin üzerinden silindir gibi geçtiği", "ülkücü mafyanın", "Susurlukçuların" güçlenmesine ve devlet içine sızmalarına ortam hazırladığı anlatılır.

Yazar, 12 Eylül 1980 öncesi süreçte derin devletin işlevini anlatılaştırmak için Arın Murat adlı kahramanını kullanır. Bu süreçte 01 Mayıs 1977'nin çok önemli bir işlevi ve anıştırı değeri vardır. Derin devlet için çalışmış, ancak vicdani bir sorgulama gereksinmesi giderek kendisini dayatan Arın Murat'ın betimlemesine göre, 1976 yılında 1 Mayıs, Cumhuriyet tarihinde ilk kez yüz binlerce işçinin katılımıyla kutlanmıştır. Hazırlıkları izleyen ve denetleyen devlet, böyle bir kalabalık ve coşku beklememiştir. Üstelik, işçi hareketine ve alana hakim olan siyasal gücün, 1920'lerden beri gizli çalışan, 1930'lardan beri dağıldığı ve Türkiye dışına çıktığı sanılan, merkezi de kökü de dışarıda olan Türkiye Komünist Partisi olduğu istihbaratı vardır. İşçi hareketi ilk kez gerçekten tehlikeli olma istidadı göstermiştir ve ne pahasına olursa olsun bastırılması gerekmektedir.

Devletin cevabı bir yıl sonra, 1 Mayıs 1977'de gelir. Alanda toplanmış olanların üzerine, resmi söyleme göre 'bilinmeyen', gerçekte kontr-terör, kontrgerilla, Gladio -adı önemli değil- bu misyona yıllardan beri hazırlanan odak tarafından açılan ateş altında otuzdan fazla insan ölmüş, yüzlercesi yaralanmıştır.

Hemen bir hafta sonra ana muhalefet partisi liderine seçim mitinginde suikast yapılacağı ihbarı hem de dönemin

başbakanından gelmiştir. İşçi hareketi yükseldikçe terör artmış, kontr-terör örgütü giderek güçlenmiş, hatta bağımsızlaşmıştır. 79'lara gelindiğinde terör, anarşi ve kaos herkesin boyunu aşmış; özellikle demokrat aydınları, öncü işçileri, sendikaları hedef alan vahşi siyasal cinayetler, bir sağ-sol çatışması görünümü altında toplumu tümüyle destabilize etmiştir (s. 212- 213).

12 Mart ve 12 Eylül, yazarın sözleriyle "asılanlar, vurulanlar, öldürülenler, sürgünler, yıkılanlar, çözülenler, dönekler, kahramanlar" (s. 187) ile anılacaktır. Burada yazarın görüşlerini paylaşarak vurgulamak gerekir ki, aslında Türk siyasal yaşamı, 12 Eylül'den sonra da bu tür uygulama ve edimlerden tümüyle arınamamış, evrensel düzeyde bir demokrasi ve özgürlük düzeyine ulaşamamıştır.

Oya Baydar'ın 12 Mart ve 12 Eylül'e yönelik kapsamlı değerlendirmesi, Murat Belge'nin "Bir 'Edebiyat Malzemesi' Olarak 12 Mart Yaşantısı" bağlamında önerdiği gibi, salt "bir yenilgiyi bir kazanca dönüştürmenin tek yolu, ciddi bir öz-eleştiridir"[70] anlayışına dayanmamaktadır. Murat Belge, anılan yazısında 12 Mart sonrasında "yenilgiyi", sosyalizme değil, sosyalistlerin bilgi eksikliklerine, değerlendirme yanlışlarına bağlamaktadır.

Oya Baydar ise, bilgi eksikliği ve değerlendirme yanlışına değinmekle birlikte, özellikle 12 Eylül sonrasındaki "yenilgiyi" bunların dışında tözsel bir sorunsala, bir ideoloji olarak sosyalizmin özüne ve sosyalizme ulaşmanın amacı olarak ulamlanan "erk" sorunsalına ilişkin yaklaşıma bağlamaktadır.

Murat Belge, sosyalizmin kendisini "ölçü alıp", "içten ve ilkeli bir eleştiri" yapmak gerektiğini vurgularken, Oya Baydar, olayları yaşantılamış, içten biri olarak sosyalizme ulaşma anlayışına "içten bir eleştiri" geliştirmiştir; ancak, sosyalizmi bu içten eleştirinin ölçüsü ya da dayanağı olarak değerlendir-

---

[70] Murat BELGE: "Edebiyat Üstüne Yazılar"; (İletişim, İkinci Baskı, İstanbul 2006, s. 135- 150)

memektedir. Oya Baydar, sosyalizmi ilkesel olarak ve her koşul altında doğru olarak kabul etmemekte, yapıtın birçok yerinde "Doğru nerede, kim söyleyebilir?", "Sahi, doğru nerede?" (s. 387) sorularını sosyalizm bağlamında da ortaya atarak, bu tavrını somutlaştırmaktadır.

Oya Baydar'ın yazınsal ürünleri toplu olarak değerlendirildiğinde, şu savlar öne sürülebilir: Yazar, romanlarının yazınsal söylemini oluşturan izlekleri ve başat motifleri olağan-üstü bir şiirsel biçemle anlatılaştırmaktadır. Seçtiği izlekler ve başat motifler, yazınsallaştırmaya çok elverişlidir. Yazarın belirgin biçem özgünlüğü ve üst düzeyli yazınsallaştırma yetkinliği, kanımca, başlıca iki kaynaktan beslenmektedir:

Birincisi, yazarın yaşamı boyunca kararlılıkla sürdürdüğü toplumsal-siyasal etkinliklerin türevi olan birikimdir. Buna, Fethi Naci'nin deyişiyle, yaşanmışlık da denilebilir.

İkincisi, "Hiçbiryere Dönüş"te kendi bireysel umutsuzluğunu yazınsallaştıran Oya Baydar, yaşamının önemli bir bölümünde sosyalizm uğruna savaşım vermiş olmasına karşın, siyasal-toplumsal yapılara boyun eğen, edilgin olarak olayların peşinden sürüklenen uydu bir kişilik olmamıştır. Etken, biçimlendirici, ancak eşitlikçi ve dayanışmacı yaşam anlayışı, yazarı hümanizm idesinin ilkeli bir savunucusu, hatta geliştiricisi durumuna getirmiştir. Yazarın ahlaksal bir ilke olarak gördüğü ve yazınsal ürünlerinde uyguladığı bu tutum, kurguladığı kahramanların kişiliklerinde de belirginleşmektedir.

Romanlarının genel söylemi ve kahramanları, insansal durumların en derin, en karşıt, en sevindirici, en acı verici, en sorgulayıcı yönlerini; insanın en zayıf, en güçlü, en ahlaklı, en ahlaksız niteliklerini; en umut kırıcı ve en umut verici gelişmeleri; en başkaldırıcı, en boyun eğici tavırlarını sarsıcı ve kapsayıcı bir biçimde yansıtırlar.

Bu çarpıcı toplum ve insan çözümlemeleri, Oya Baydar romanlarının okunurluğunu ve yazınsallığını yükselten gerilim ilişkilerinin baştan sona değin sürüp gitmesini sağlar. Yazarın

söylemleştirdiği en görkemli ve en yalın insanlık durumları, sanatsal uzam betimlemeleriyle iyice ortaya çıkar.

Oya Baydar, geniş siyasal-toplumsal birikiminden kökenlenen ödünsüz bir ahlak anlayışıyla, insanı insanlaştıran, eleştirel aklı ve özerk bireyi, yazınsal yaratımının çıkış noktası ve ereği yapmıştır.

Yazarın yazınsal serüveninin ilk aşaması, umutsuzluk ve umarsızlık izleklerinin öne çıktığı dönemdir. Yazar, bu aşamadan geçerek, bireysel özerkliği, aklın özgürlüğü ve insancılık izleklerinin yoğunlaştığı aşamaya doğru evrilmiştir.

Oya Baydar, "Hiçbiryere Dönüş"te anlatılaştırdığı çıkarsızlık, umarsızlık ve çözümsüzlük anlayışında kalmış olsaydı, çok büyük bir olasılıkla estetik, dolaysıyla da yazınsal değerini ve çekiciliğini sürdürmesi söz konusu olamazdı. Yazarın ilk romanı olan "Hiçbiryere Dönüş", bir bakıma Oya Baydar'ın sosyalizm bilincinin ve umudunun tümüyle yok olduğunun ya da tükendiğinin anlatısıdır.

Ancak yazar, öz-evrimi içinde yeni nitelikler geliştirmiş, yeni söz söyleme ve bunu yazınsallaştırma yeterliliği kazanmıştır. Bu "yeni söz" bağlamında yazarın özellikle son iki yapıtında yazınsallaştırdığı zaman ve uzam-üstü değerler, yapıtlarının her yerde, her zaman okunmasını sağlamaktadır.

Oya Baydar, bu değerler ve nitelikler temelinde yazınsal üretimini kararlılıkla sürdürdüğü takdirde, salt Türk edebiyatının değil, dünya yazının da bir öğesi olmaya aday olabilir.

Marksist İdeoloji ve Edebiyat

Prof. Dr. Onur Bilge Kula

Onur Bilge Kula, 1954'de Kayseri'de doğdu. Orta öğrenimini bu kentte tamamladı. 1972- 1974 yılları arasında Berlin Teknik Üniversitesi'nde "maden mühendisliği" okudu. 1974'de Türkiye'ye dönerek, 1978'de arasında AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Alman Akademik değişim Kurumunun doktora bursunu kazanarak, aynı yıl yeniden Almanya gitti ve Berlin Özgür Üniversitesi'nde ikinci yüksek öğrenim olarak 1979'da başladığı "Kültürlerarası Eğitim ve İletişim" bölümünü 1983 yılında tamamladı. Aynı Bölümde doktora yaptı.

1986 yılında Çukurova Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak göreve başladı; 1988'de doçent, 1993 yılında da Mersin Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi. 1993-2000 yılları arasında Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi kurucu dekanlığı görevini yürüttü. Bu süre içinde akademik özgürlük ve özgür üniversite için etkin savaşım verdi.

2003 başlarından beri Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Alman kültüründe Türk imgesi, Avrupa kimliği ve Türkiye, kültürel kimlik, estetik ve yazın kuramı alanlarında 20 kadar kitabı ve çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

2006 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler alanında bilim ödülüne layık görülmüştür.

Kanguru Yayınları
Konur Sokak 8/8 Kızılay - Ankara
0 312 419 77 42